

Oud Veenendaal

Maart 2013

- 28^e jaargang, nummer 1
verschijnt 4 maal per jaar

Afbeelding omslag

Het laatste gedeelte van de Hoofdstraat, gezien in de richting van de Markt, circa 1910

REDACTIE

Gert Groenleer
Bas van Kooten
Ineke van Schuppen
Cor Slok
redactie@oudveenendaal.nl

BESTUUR

A. van den Bos, voorzitter
Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen, secretaris
H.C. de Kleuver, penningmeester
H. Henzen
A.K. van Kooten
C.J. Slok
Mevr. W. Wienecke-van Schuppen
info@oudveenendaal.nl

Secretariaat:

Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
Eekwal 3, 3904 DL Veenendaal
Telefoon 0318 51 10 66

Ledenadministratie:

Mevr. J. Groenleer-de Jong
Driemaster 42
3904 RL Veenendaal
Telefoon 0318 51 82 04
ledenadministratie@oudveenendaal.nl

Financiële administratie:

Berry Henzen
MacBridestraat 51, 3902 KK Veenendaal
Telefoon 0318 52 74 91 (na 19.00 uur)

Werkgroepen en commissies:

A.K. van Kooten
Componistensingel 107, 3906 BV Veenendaal
Telefoon 0318 55 36 44

Documentatiecentrum:

De Cultuurfabriek
Kees Stipplein 78, 3901 TP Veenendaal
Telefoon 0318 58 26 68
documentatiecentrum@oudveenendaal.nl

Openingstijden:

Dinsdag van 13.00 tot 16.00 uur
Donderdag van 13.00 tot 16.00 uur (beperkt open)
Zaterdag van 10.00 tot 16.00 uur

Bank:

Rabobank nr. 395110106, t.n.v. Historische
Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt € 22,- per jaar.

Losse nummers van dit blad € 7,-.

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Ontwerp, opmaak en druk:

Henzen ontwerp & communicatie, Veenendaal

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN: 0926-2857

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud

2	Om te beginnen De redactie
3	De mythe van het geïsoleerde dorp (2) J.C. van Oeveren
12	De Witte Brigade J.H. Ploegman
22	Oorlogsgraven Werkgroep Graven Oorlogsslachtoffers Munnikenhof
24	Veenendaal in zwart-wit G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
26	Uitgelezen A.C. van Grootheest, G.C. Groenleer en P.A. de Vrije
28	Jaarverslag 2012 G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
30	Financieel verslag 2012 H.C. de Kleuver
32	Het laatste woord Het bestuur

Om te beginnen

Een persoonlijke noot. De zittende redactieleden zijn alledrie de zestig gepasseerd. Dat is geen ramp. We kunnen, op papier, nog jaren mee. Toch stellen we u met plezier voor aan een nieuwe, jonge redacteur. Het is Bas van Kooten, geboren in de Hoofdstraat en in het dagelijks leven directeur van de Rehobothschool. Jong bloed moet, jong bloed doet goed. Welkom!

DOOR DE REDACTIE

Andermaal ontzenuwt Jan van Oeveren de mythe van het geïsoleerde Veenendaal. In de jaren 1845-1886 kwam het dorp verder tot wasdom onder meer door de relatief goede verbindingen. Met name de wolspinnerij van D.S. van Schuppen en de Veenendaalsche Stoomspinnerij en -Weverij zorgden voor veel werkgelegenheid. Ook in dit maartnummer gaat het over de oorlog van 1940-1945. Jan Ploegman, als vrijwilliger werkzaam in het Viseum, vraagt aandacht voor de beschietingen in april 1945 én het optreden van de zogenaamde Witte Brigade. Twee schoolschriften brengen de verschrikkingen van die dagen akelig dichtbij. Stilstaan bij de oorlog en de slachtoffers kunt u voorts op 4 mei op de algemene begraafplaats. Daar organiseert de Werkgroep Graven Oorlogsslachtoffers Munnikenhof weer een wandeling. Zie pagina 22 en 23. Wat hebben we nog meer te bieden? Ineke van Schuppen blikt terug op de laatste bijeenkomst in De Meent en memoreert in haar jaarverslag de hoogtepunten van heel 2012. Een ander jaarverslag, dat van Henk de Kleuver, betreft de pecunia. In de boekenrubriek vindt u drie recensies van onlangs verschenen publicaties en op de laatste pagina richt, zoals steeds, het bestuur het woord tot ons.

Een verlate maar gemeente felicitatie richten wij aan het adres van Willem Cornelis van Elst. Onze honderdjarigenverteller is zelf op 9 januari tachtig geworden. Wim, dat er nog vele jaren en bijdragen mogen volgen!

Er waren ook weer schenkingen

voor het documentatiecentrum. Het materiaal dat Mine van Schuppen schonk heeft merendeels betrekking op de Panter Sigarenfabriek: twee foto's, drie cd's en een boekje. Tot de schenking behoren ook twee foto's uit het begin van de twintigste eeuw. Peter Doolaard verblijdde ons met *Trouw* van 25 mei 1949 en een uitgebreid bericht over het bezoek van prins Bernhard aan Veenendaal.

Dan een correctie en een vraag. In het decembernummer van 2012 staat op pagina 110 dat de Sionskerk is gebouwd op de plaats van de gesloopte Geerboerderij. Volgens mevrouw Van Hal ligt het perceel van de kerk in meer westelijke richting. Geurt van de Weerd is op zoek naar een tekst op een boog boven het hek van de oude begraafplaats aan de Achterkerkstraat. Wie kan hem helpen? U kunt reageren via ons mailadres: redactie@oudveenendaal.nl. Bellen of schrijven mag ook. Voor andere oude Veense zaken bewandeel men dezelfde wegen. Een hartelijke groet.

Het hek van de oude begraafplaats, 2004 (foto Arie Bravenboer, collectie Gemeentearchief Veenendaal)

De mythe van het geïsoleerde dorp (2)

Werd Veenendaal in 1886 door de komst van een eigen station binnen de gemeentegrenzen uit zijn isolement bevrijd? Ja, zeggen sommige auteurs en historici, want daarvoor was het dorp alleen bereikbaar via een paar moeilijk begaanbare zandwegen. Deze gedachtegang heeft lang kunnen standhouden omdat het onderwerp niet eerder is onderzocht.

DOOR JAN VAN OEVEREN

In het eerste deel van dit artikel bleek dat Veenendaal in de periode 1815-1845 flink heeft kunnen meeliften op de landelijke ontwikkelingen. Maar liefst drie verharde verbindingen tussen de grote steden in het westen en Duitsland, waaronder een spoorlijn, kwamen tot stand. Ze raakten als het ware Veenendaal. Om op het landelijke wegen- en spoorwegstelsel te komen, hoefden de Veenendalers alleen maar gebruik te maken van de weg van De Klomp naar Elst. Die liep sinds 1846 als Rijksweg dwars door Veenendaal en was tevens als stationsweg in gebruik.

De vraag in deel twee is of de Veenendaalse samenleving van al deze infrastructurele veranderingen heeft kunnen profiteren. Hadden ze iets te maken met de groei van de bevolking, de ruimtelijke ordening, de economie of het sociaal-culturele leven? De beantwoording van deze vragen past bij een initiatief van het Landschap Erfgoed Utrecht om ontbrekende onderzoeksgegevens aan te dragen over de geschiedenis van de infrastructuur van de provincie Utrecht.¹ Het artikel gaat over Sticht Veenendaal, het deel van het dorp dat binnen de grenzen van de provincie Utrecht lag. Ongeveer een derde deel van Veenendaal hoorde voor 1960 bij de gemeente Ede in Gelderland.

Nationale infrastructuur

Na de Franse overheersing was de Rijksoverheid in 1813 begonnen om de nationale economie uit het slop te halen door het ontwikkelen van infrastructurele projecten. Dat gebeurde ook in Zuidoost-Utrecht. Omstreeks 1850 waren de meeste streken van ons land via verharde wegen te bereiken.² Ook lag er een bescheiden spoor-

De bereikbaarheid van Veenendaal omstreeks 1845: drie rijkswegen en een spoorlijn (collectie Jan van Oeveren)

wegnet ten noorden van de grote rivieren.³ Vanaf 1860 ging de Staat zich actiever met de aanleg en exploitatie van de spoorwegen bemoeien.⁴ Er werden bruggen aangelegd over de grote rivieren⁵ en het spoorwegstelsel breidde zich verder uit naar België en Duitsland.⁶ Vanaf circa 1880 ging het spoorwegnetwerk zich steeds fijner vertakken door de aanleg van regionale spoorwegen en trambanen. Tien jaar later lag er een behoorlijk compleet stelsel van rails in ons land.⁷ Door deze explosieve toename van ijzeren wegen liep het verkeer over de landwegen terug. Het vervoer per diligence op de lange afstanden verminderde, maar bleef regionaal nog van belang als aanvulling op de dienstregeling van treinen en boten.⁸

Wegen en wagensdiensten

De nationaal ingezette infrastructurele projecten hadden in en om Veenendaal allerlei gevolgen. Na de opening van het station Veenendaal-De Klomp in 1845 begonnen verschillende diligenc ondernemingen hun ritten op de dienstregeling van de trein aan te passen. De firma Ariëns & Holsum te Nijmegen liet onmiddellijk haar wagens met passagiers en vracht vanuit Arnhem,

Landelijke Dienst van de Paardenposterij had zich vooral gespecialiseerd in snelheid en lange afstanden. Deze organisatie had sinds 1810 het alleenrecht om belangrijke langeafstandsritten te exploiteren. In 1854 kon zij niet langer tegen de snelheid van de trein concurreren en daarom moest toen ook de afdeling van de paardenposterij in De Klomp de staldeuren sluiten.¹⁴ De diligences die de lokale en regionale verbindin-

Wagenverkeer op de Nieuweweg, circa 1910. De weg was sinds 1844 rijksstraatweg en een jaar later ook de stationsweg naar Veenendaal-De Klomp (collectie Ineke van Schuppen)

Nijmegen en Tiel naar station Veenendaal-De Klomp rijden.⁹ Ondernemer B. van Altena uit Veenendaal startte na enkele maanden een diligencieverbinding tussen het station De Klomp en het centrum van Veenendaal.¹⁰ De firma Van Nimwegen begon een diligenciedienst vanuit Amersfoort naar het station.¹¹ De verbinding tussen Rhenen en het station Veenendaal-De Klomp werd door de firma Van Altena & Baars uit Rhenen onderhouden. In 1867 reden deze ondernemers met een omnibus tweemaal per dag heen en weer aansluitend op de dienstregeling van de trein. Een enkele reis naar het station duurde twee uren.¹²

De gemeente Veenendaal toonde zich tevreden. In het gemeenteverslag van 1856 stond vermeld dat de verkeersmogelijkheden over land zeer voldoende waren.¹³ Een diligenciedienst als de

gen onderhielden, richtten zich nauwgezet op de dienstregeling van de trein. Maar vanaf circa 1880 begon in Zuidoost-Utrecht de tram langs de Heuvelrug de diligence verder terug te dringen.

VAN 1 DECEMBER TOT 1 FEBRUARIJ 1884			
Van Rhenen		's morgens	7 uur.
Aankomst en vertrek van Elst	"	7	" 30 minuten
Aankomst en vertrek van Veenendaal — dorp	"	8	" 15 "
Aankomst Veenendaal — station	"	9	" "
Vertrek van Veenendaal — station		's avonds	5 " 00 "
Aankomst en vertrek van Veenendaal — dorp	"	5	" 30 "
Aankomst en vertrek van Elst	circa	6	" 35 "
Aankomst te Rhenen	"	7	" 20 "

De dienstregeling van de diligence van Rhenen naar station Veenendaal-De Klomp (Gemeentearchief Veenendaal)

Rijkstollen

Al gauw na de opening van de weg van De Klomp naar het Ingense veer in 1844 werden door Rijkswaterstaat rijkstollen met tolhuizen geplaatst aan de tegenwoordige Nieuweweg-noord en aan de Kerkewijk. De oude tol van het Veenraad-

De Nieuweweg-noord als rijksweg naar station Veenendaal-De Klomp, circa 1905. De zogenaamde Hooge Brug lag over de Jufferswijk. Links achter de boom de oude rooms-katholieke kerk, rechts het in 1845 gebouwde tolhuis (collectie Ineke van Schuppen)

schap, die ook aan de Kerkwijk lag, kwam te vervallen. Om de drie jaar verpachtte de raad van commissarissen van de weg van De Klomp naar het Ingense veer de tolleren aan particuliere tolgaarders. Die moesten elk jaar een pachtsom betalen. Omstreeks 1870 was de pachtsom voor de tol aan de Nieuweweg-noord veel hoger dan

die voor de tol aan de Kerkwijk. In 1866 had Rijkswaterstaat de brug over de Jufferswijk als onderdeel van de weg van De Klomp naar het Ingense veer vervangen door een breder exemplaar.¹⁵ Het zijn constatering die wijzen op een drukker verkeer op de route tussen Veenendaal en het station aan De Klomp.

Het station Veenendaal-De Klomp, circa 1920 (J. Brouwer en R.H. Nijhoff, *Oude prentbriefkaarten vertellen over Ederveen en De Klomp*, 1974)

De spoorwegen

Ook de verdere uitbouw van het landelijke spoorwegstelsel had gevolgen voor de bereikbaarheid van Veenendaal. In 1845 vond vanaf de opening van station Veenendaal-De Klomp rechtstreeks transport plaats naar Arnhem of Amsterdam. Tien jaar later was dit ook mogelijk naar de opkomende havenstad Rotterdam en nog een jaar later was treinverkeer met Duitsland mogelijk. Maar voor de meeste Veenendalers waren deze reismogelijkheden niet weggelegd. Een enkele reis naar Utrecht kostte een passagier in de derde klas f 0,90 en dat was meer dan het dagloon van een arbeider.¹⁶ Ook de veehandelaren moesten flink betalen. Een schaaap vervoeren naar de veemarkt in Utrecht kostte f 1,-. De handelaar mocht dan gratis als begeleider mee, maar wel in de beestenwagen.¹⁷

Welke positie nam het station Veenendaal-De Klomp in tussen andere stations aan de lijn Amsterdam-Arnhem? Gedurende het jaar 1849 werden via dit station relatief weinig reizigers

vervoerd, gemiddeld twintig personen per dag.¹⁸ Daar stond tegenover dat het station de vierde plaats innam na de steden Amsterdam, Utrecht en Arnhem wat betreft het goederen- en veevervoer. Bovendien was Veenendaal-De Klomp al in 1846 het enige dorpsstation waar rijtuigen met paarden, slachtvee en koopmansgoederen in- en uitgeladen mochten worden.¹⁹ In 1846 stopten er zes treinen, in 1868 waren dat er elf, waarvan er drie uit Duitsland kwamen.²⁰ Het waren tekenen van een toenemende verkeersdrukte op de weg en het spoor.

De tram

De diligencediensten die aansloten op de tijden van het treinverkeer kregen na 1878 concurrentie van de tram- en buurtspoorwegen. De Locaalspoor- en Tramwegwet maakte het voor ondernemers mogelijk om over kortere afstanden lichte railverbindingen aan te leggen. Veel ondernemers vroegen bij het ministerie een vergunning voor aanleg en exploitatie aan.

Als groeiend industrieel centrum bleek Veenendaal een aantrekkelijk object, want meer dan vijfmaal hebben initiatiefnemers geprobeerd een tramweg naar het dorp aan te leggen. Zo wilde de Nederlandsche Rhijnspoorweg-Maatschappij omstreeks 1880 wel een tram voor het vervoer van steenkool tussen het station De Klomp en de textielfabrieken laten rijden. De gemeente Veenendaal vond de aanleg langs de huidige Nieuweweg-noord te gevaarlijk in verband met het drukke verkeer. Plannen om de tramlijn naar Rhenen door te trekken gingen niet door omdat daar volgens de burgemeester van Veenendaal geen belangen lagen.²¹ De Ooster Stoomtram-Maatschappij was bereid haar geplande traject tussen Amerongen en Rhenen over Veenendaal te verleggen. Ook hier ging het om steenkoolvervoer naar de fabrieken. De

Tabel opbrengsten stations 1849

station	aantal reizigers	opbrengst reizigers	opbrengst goederen
Amsterdam	9701	fl. 13.320	fl. 2453
Breukelen	1084	fl. 486	fl. 20
Maarssen	660	fl. 412	fl. 56
Utrecht	7723	fl. 7728	fl. 1753
Drieb.-Zeist	1236	fl. 1032	fl. 260
Maarn-Mrb.	511	fl. 481	fl. 51
Veenendaal	621	fl. 546	fl. 442
Ede	762	fl. 674	fl. 135
Wolfheze	112	fl. 111	fl. 48
Arnhem	3598	fl. 7774	fl. 3201

Overzicht van de opbrengsten van stations aan de lijn Amsterdam-Utrecht, 1849 (*Arnhemsche Courant*, 10 oktober 1850)

aanvoer kon plaatsvinden vanaf een Rijnkade in Elst. De gemeenteraad stemde in, maar op het moment dat er f 20.000,- op tafel moest komen werd het stil.²² Er heeft nooit een tram door Veenendaal gereden. Het waren plannen van optimistische ondernemers die in 1886 achterhaald werden door de nieuwe spoorweg tussen Amersfoort en Nijmegen.

Een nieuwe waterweg

Het rijdende verkeer leek het varende verkeer steeds verder te verdringen. Toch kwam er in Veenendaal een nieuw kanaal bij. Wat was de reden daarvan?

Het Omleidingskanaal in 1917. De Bisschop Davidsgrift is de tegenwoordige Zandstraat. De Grift en het Omleidingskanaal komen bij elkaar bij de huidige Rondweg-west. Centraal ligt het complex van de Veenendaalsche Stoomspijnerij en -Weverij (Gemeentearchief Veenendaal)

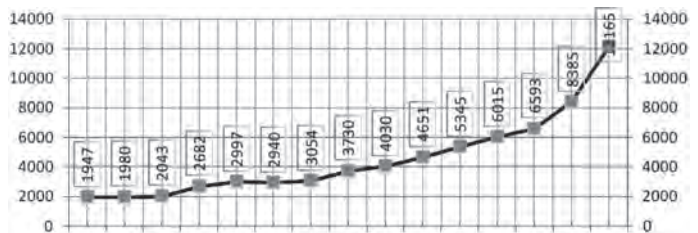
Veenendaal ligt in de Grebbelinie. Vóór de Tweede Wereldoorlog had deze verdedigingslinie nog een militaire betekenis. In geval van dreiging was een snelle aanvoer van water uit de Rijn via de Grift nodig. Het Ministerie van Oorlog besloot daarom de Grift vanaf de Rijn te verbreden. In het nauwe centrum van Veenendaal gaf dit problemen, vandaar dat in 1866 en 1867 een verbrede arm van de Grift als het 'Omleidingskanaal' om het centrum heen werd gegraven.²³ Bij het graafwerk waren heel wat arbeiders betrokken. Er

kwam zo een nieuwe en verbrede waterweg ter beschikking, maar die leidde niet onmiddellijk tot belangrijke ontwikkelingen in het dorp.

Bevolking

Er is al eerder vermeld dat in de periode tussen 1840 en 1860 het inwoneraantal van Veenendaal nauwelijks nog steeg. Er overleden mensen vanwege de cholera en in het jaar van de grote overstromingsramp, 1855, verlieten mensen het dorp. Al in het jaar daarop begon weer een groeitrend, die in de daaropvolgende dertig jaar vanwege het geboorteoverschot stabiel zou blijven. De groei ten gevolge van een vestigings-

overschot vertoonde een grillig verloop. Alleen tussen 1861-1870 groeide het aantal inwoners ook doordat zich meer mensen in Veenendaal vestigden dan er vertrokken. In deze periode

Het verloop van de bevolking van Veenendaal tussen 1795 en 1940 (Gemeentearchief Veenendaal)

begon de Veenendaalsche Stoomspinnerij en -Weverij met de productie en de VSW breidde zich snel uit. Ook bevonden zich kanaalgravers en bruggenbouwers in en om Veenendaal in verband met de aanleg van het Omleidingskanaal, de verbreding van de Grift en de bouw van een nieuwe brug over de Jufferswijk.

Kleine Veenloo, terwijl de wolspinnerij van D.S. van Schuppen op het kruispunt Zandstraat-Grift en de Nieuweweg zich steeds verder uitbreidde. De drie bedrijven lagen ook dicht bij de door Veenendaal lopende rijksstraatweg van De Klomp naar het Ingense veer. De directies van deze bedrijven lieten voor hun arbeiders langgerekte

Het gebied tussen de Zandstraat en het Omleidingskanaal, circa 1865. De fabrieken vestigden zich op de hogere zandgronden (*Nationaal Archief*)

Ruimtelijke ordening

De meeste mensen woonden tot circa 1860 langs de veenkanalen. Dat was handig voor het vervoer van goederen en het wassen van wol. Het bleek dat de textielfabrieken die zich in Veenendaal vestigden niet alleen gebruikmaakten van de hogere gronden, maar ook in de buurt van een kanaal of sloot stonden. Zo kwam het katoenbedrijf van Van de Poll al in 1838 op de zuidhelling van het heuvelrugje het Kleine Veenloo te staan. De VSW vestigde zich in 1861 op de noordhelling van het

woonblokken bouwen op het eigen fabrieksterrein. Meestal was daar ook ruimte aanwezig voor het verbouwen van eigen groenten en fruit. Ook de villa's van de directie bevonden zich dicht bij de productiegebouwen.

Economie

Na de voornoemde overstromingsramp in 1855 en de aanleg van de rechtstreekse spoorwegverbindingen naar Rotterdam en Duitsland in 1856 kwam de economische ontwikkeling van

Veenendaal in een stroomversnelling. Het was toen mogelijk om via het spoor steenkool en machines uit Engeland of het Ruhrgebied te importeren. Het was niet toevallig dat in 1856 de eerste stoommachine van de firma Klomp & Van Ede in Veenendaal ging draaien. De firma koppelde de twintig pk sterke machine aan een korenmolen en binnen een jaar ook aan een wolspinnerij.²⁴

Vijf jaar later begon de Veenendaalsche Stoomspinnerij en -Weverij het productieproces met

snel. Met behulp van stoomkracht verwerkte het bedrijf geïmporteerde katoen tot producten voor binnen- en buitenland. Al na vier jaar werkten er bijna 500 mensen. De directie noemde als eerste voordeel voor de vestiging in Veenendaal de uitstekende en directe verbindingen met Amsterdam en Rotterdam. Daarnaast had Veenendaal voldoende arbeiders die al bekend waren met het werk in de textiel. Bovendien kon het loonpeil in Veenendaal relatief laag blijven mede omdat de arbeiders hun voedsel zelf verbouwden.²⁶

Het spoorwegnet, circa 1856. Veenendaal had vanaf De Klomp rechtstreekse verbindingen met Amsterdam, Rotterdam en Duitsland (Guus Veenendaal, *Spoorwegen in Nederland, Van 1834 tot nu*, 2008)

gebruik van stoomenergie. Ook D.S. van Schuppen liet spoedig daarna een stoommachine in zijn wolspinnerij plaatsen.

Terwijl de katoenweverij en de twee machinale wolspinnerijen floreerden, werd het voor de eigenaren van de huisbedrijfjes steeds lastiger om de gesponnen wol voor een behoorlijke prijs af te zetten.²⁵ De uitbreiding van de VSW volgde

De betekenis van Veenendaal-De Klomp

De VSW betrok steenkool van het station De Klomp en liet die met paard-en-wagen vervoeren.²⁷ Het ligt voor de hand dat ook de grondstoffen en de eindproducten via het station De Klomp werden vervoerd. De wagens van de VSW passeerden op weg naar het station zo vaak de tol aan de Nieuweweg-noord dat de directie besloot

om de tarieven via een jaarlijkse afkoopregeling te voldoen. Ook de andere fabrieken hebben van het station aan De Klomp gebruikgemaakt. Hoe bekeken de burgemeesters uit de regio de positie van het station Veenendaal-De Klomp? Toen in 1861 door de Nederlandsche Rhijnspoorweg-Maatschappij werd bepaald dat er geen exprestreinen meer in Veenendaal-De Klomp zouden stoppen, lieten de burgemeesters van Renswoude, Rhenen, Barneveld en Veenendaal een stevig protest horen. In een pittige brief aan de directie van de spoorwegmaatschappij stelden zij dat het niet waar kon zijn dat andere stations voorgetrokken werden. Veenendaal-De Klomp was het centrale station voor de Betuwe en de Veluwe en de plek vanwaar de fabrikanten zich naar de grote markten konden bewegen.

Aan De Klomp waren steeds geschikte middelen van vervoer verkrijgbaar en het station bestreek een gebied met een totale bevolking van 14.000 personen. Veenendaal alleen al was een plaats met een honderdtal fabrieken en er waren twee kolossale stoomfabrieken in aanbouw.²⁸ In de dienstregeling van 1868 stond vermeld dat van de drie sneltreinen die Veenendaal-De Klomp passeerden er nog altijd twee stopten. Waarschijnlijk is er een compromis bereikt.

Overigens probeerde dezelfde spoorwegmaatschappij vijftien jaar later een aftakking van het station naar de fabrieken in Veenendaal aan te leggen, maar daar was het toen te laat voor omdat het dorp in 1886 een tweede spoorwegstation zou krijgen dat nog dichterbij het centrum lag.

De VSW gebruikte paard-en-wagen om grondstoffen en producten van en naar het station te vervoeren (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Conclusie

Veenendaal was in de periode 1815-1886 een, naar de maatstaven van die tijd, uitstekend bereikbaar dorp zonder dat de gemeente daar hoge financiële offers voor hoefde te brengen. In verschillende opzichten is het begin van de jaren zestig van de negentiende eeuw een markant moment geweest in de geschiedenis van Veenendaal. Het was toen dat het dorp volop van verschillende nationale infrastructurele projecten kon profiteren. De verharde rijkswegen maakten het verkeer minder afhankelijk van de natuur. Vooral de nieuwe spoorlijn bracht een snelle verbinding tot stand met de internationale havensteden Amsterdam en Rotterdam en met Duitsland. Hierdoor ontstond de mogelijkheid tot meer aanvoer van grondstoffen, steenkool en grote machines. De komst van de eerste stoommachine in 1856 en de grote textielfabriek VSW in 1861 zijn in dit verband beter te begrijpen. Zeker ook als we bedenken dat deze fabriek afhankelijk was van een internationaal product als katoen en dus verbindingslijnen over de hele wereld nodig had. Bij dit alles groeide de bevolking incidenteel door de komst van nieuwe inwoners. Een nieuwe fase van grootindustrie en massaproductie kondigde zich aan. De mythe van het geïsoleerde dorp gaf een mooie aanleiding voor nader onderzoek naar de bereikbaarheid en de ontwikkeling van Veenendaal. Het verhaal bestond uit de vraag hoe het mogelijk was dat Veenendaal als industrieel centrum zich zo explosief kon ontwikkelen terwijl het dorp niet over directe verbindingen naar buiten beschikte. Gelet op het tijdsbeeld was Veenendaal echter zeer goed bereikbaar. De samenleving en in het bijzonder de handel en de industrie konden daarvan profijt trekken. Veenendaal werd onder meer rijker door nieuwe toegangswegen, maar is een oude mythe armer geworden.

Noten

- 1 Heurneman, Mieke. *Waard om te weten. Leemtelijs geschiedschrijving provincie Utrecht* (Utrecht 2007).
- 2 Schmal, H. 's Rijks groote wegen in de 19e eeuw', in: *Historische geografie in meervoud* (Utrecht 1984), p. 83.
- 3 Veenendaal, Guus. *Spoorwegen in Nederland. Van*

1834 tot nu (Amsterdam 2008, 2^e herziene en aangevulde editie), p. 98.

4 Woud, Auke van der. *Een nieuwe wereld. Het ontstaan van het moderne Nederland* (Amsterdam 2010, 8^e druk), p. 305.

5 Veenendaal. *Spoorwegen in Nederland*, p. 105.

6 Idem, p. 131.

7 Idem, p. 247.

8 Woud, van der. *Een nieuwe wereld*, p. 393.

9 Jong, A.J. de en Rozema, H.P. *De postgeschiedenis van Rhenen, Elst en Veenendaal* (Rhenen 1989), p. 187.

10 Gemeentearchief Veenendaal (GAV), Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nr. 142.

11 De Nederlander - *Nieuwe Utrechtsche Courant*, 3 mei 1849.

12 Jong, de en Rozema, *De postgeschiedenis*, p. 187.

13 GAV, Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nr. 2150.

14 Jobé, Joseph. *Van koetsen en karossen* (Haarlem 1977), p. 158.

15 Nationaal Archief, archiefblok 2.04.07, inv.nr. 5843, bestek Rijkswaterstaat, nr. 21.

16 GAV, Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nr. 2150.

17 *Utrechtsche Studenten Almanak 1846*, Koninklijke Bibliotheek (KB), inv.nr. T595.

18 Maandopbrengst station De Klomp, april 1849, *Nieuwe Utrechtsche Courant*, 3 mei 1849.

19 Almanak 1846, KB, inv.nr. T595.

20 Russer, G.A. *Tram en trein tussen Eem en Rijn. Deel 1. Zuid-Oost Utrecht* (Alphen a/d Rijn 1992).

21 GAV, Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nrs. 257, 396, 397.

22 GAV, Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nrs. 261, 2705.

23 Deys, H.P. 'Veenendaal als onderdeel van de Grebeline', in: *Geschiedenis van Veenendaal 2* (Veenendaal 2005).

24 GAV, Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nr. 2150.

25 Idem.

26 Duvekot, R.C. 'Industrialiserend Veenendaal. Textielfabricage in Veenendaal in de negentiende eeuw tot 1914', in: *Geschiedenis van Veenendaal* (Veenendaal 2000).

27 GAV, Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nr. 261.

28 GAV, Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nr. 164.

De Witte Brigade

Het Historisch Museum Viseum Veenendaal ontvangt regelmatig voorwerpen die betrekking hebben op de geschiedenis van Veenendaal. Als vrijwilliger houd ik me bezig met het beschrijven en plaatsen van deze voorwerpen. Enige tijd geleden ontvingen we twee schoolschriften van Henny Kiela, ook vrijwilliger van het Viseum.

DOOR JAN PLOEGMAN

De schriften zijn afkomstig van haar vader Jacob van Hardeveld, geboren op 9 januari 1908, overleden op 10 februari 1972 en tijdens de oorlog woonachtig op Zandstraat 187. Hij was medewerker van het Rode Kruis en kreeg zo te maken met de gevolgen van de beschietingen in april 1945.

Het eerste schrift draagt als titel *Lijst van getroffen en door ons begraven doden*. Het bevat de namen en gegevens van 25 personen die door het granaatvuur gedood zijn in Veenendaal in de periode 19 tot 30 april 1945. Het tweede schrift heeft de titel *Dagboek vanaf Zaterdag 21 April 1945*. De teksten in dit schrift zijn waarschijnlijk van verschillende personen, want sommige gebeur-

tenissen zijn twee keer en op een andere manier beschreven. De eerste vijf bladzijden zijn met pen geschreven en de volgende veertien met potlood. Soms zijn ze niet goed leesbaar. Gedeelten van het dagboek komen sterk overeen met teksten in het in 1985 verschenen boek *Dorp in het duister* van J. van Barneveld, M. Brink en H. Diepeveen. Zij vermelden dat zij een gedeelte uit een dagboek van Jan Bruis hebben overgenomen. Hieronder volgen de belangrijkste gedeelten van het dagboek van Jacob van Hardeveld en daarna volgt de lijst van begraven doden. De teksten zijn hier en daar aangepast om de leesbaarheid te bevorderen. Omdat de aantekeningen onder grote spanning en in haast gemaakt zijn, is het begrijpelijk dat diverse zinnen niet goed lopen, dat namen niet correct gespeld zijn en dat er

nog diverse onduidelijkheden in het verhaal zijn. Correcties en aanvullingen zijn daarom van harte welkom.

De afvoer van een gewonde Engelse soldaat, mogelijk in Zuidwest-Nederland in het najaar van 1944 of het voorjaar van 1945 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Dagboek vanaf Zaterdag 21 April 1945

Deze gegevens hebben de bedoeling om de werkzaamheden weer te geven die verricht zijn door onze colonne tijdens het granaatvuur en het verzorgen en vervoeren van zieken, gewonden en doden der gemeente beginnende dinsdag 17 april 1945.

Donderdag 19 april 1945

Terwijl het granaatvuur door de lucht vloog, zijn we als eerste helpers direct te hulp gesneld. Hoogendonk, De Kaste, Van Beek en Hardeveld als gediplomeerden en Bruis en Scholten voor het transport. Terwijl tevens goede hulp verleend werd door omstanders, zijn dien dag door bovengenoemden vier lijken geborgen en vier zieken vervoerd naar de D.S. en een naar het Juliana

Ziekenhuis. Terwijl wij daarmee bezig waren, kwam ook als gediplomeerde Van Kooten te hulp. Daar door deze omstandigheden er vele daklozen gekomen waren, heeft Hoogendonk werk gemaakt van het vorderen van Luxor. Dit is het werk van de eerste dag.

Toen wij deze werkzaamheden verricht hadden, kwamen wij tot de ontdekking dat de hulp die in onze wijk verricht werd niet toereikend was voor de gevallen die zich voor hadden gedaan. Toen is Hoogendonk de volgende dag zelf aan het organiseren gegaan. Terwijl hij meende dat Van Stempvoort niet meer voor het vervoer zorgde, heeft hij toestemming gekregen van Lamme om te beschikken over de bakfietsen en de rijders en heeft hij als eerste rijders gevraagd Vink en Takken, die direct bereid waren hun hulp te verlenen. Terwijl tevens met het ziekenhuis D.S. in verbinding is getreden om een post in te richten voor ons personeel om te zorgen voor de aan- en afvoer van gewonden en zieken en die terug te brengen die weer naar huis konden en de doden te begraven.

Vrijdag 20 april 1945

Een patiënt vervoerd van de D.S. naar Elst en een van de K. Kerk naar de D.S.

Dinsdag 24 april 1945

Daar het toen te druk werd, kwam Hoogendonk vragen aan Hardeveld of hij bereid was assistentie te verlenen als gediplomeerde met Gooier en Bruis als rijders. Welke allen direct bereid waren hun hulp te verlenen.

Hoogendonk heeft met Vink en Takken eerst een zwaargewonde vervoerd van het kamp Dijkstraat naar de D.S. en daarna hebben zij twee lijen afgevoerd in de De Savornin Lohmanstraat en naar het kerkhof gebracht en wel Verbeek en Versteeg en hen van achter in de Dijkstraat gebracht naar het kerkhof, een meisje van het Panhuis en mevrouw Gerrits-van Ham.

Een kist gehaald en Achterberg van Buurtlaan 9 gekist en naar het kerkhof gebracht, terwijl onderweg Van Beek en Hunnik H. de boodschap brachten dat Arie Scholte, Nieuweweg 93, naar het kerkhof gebracht moest worden, daar er nog

Hotel Gerth (voorheen Betting en daarvoor Spanjer) bij het station, circa 1945 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Het Rode Kruis Veenendaal, mei 1945. Zittend van links naar rechts: Takken, Jan de Gooijer, Van Essen, Guus Scholtus en Jan Bruis. Staand van links naar rechts: Job Hardeveld, een militair, Wim Hoogendonk, een militair, Eef van Asselt, een Marva (vrouwelijke marinier), Reink en een militair (*collectie Henny Kiela*)

geen kist in voren was.

Toen hebben 's avonds Hoogendonk, Hardeveld en Gooier een lijkje naar het kerkhof gebracht van [...] en beddengoed en ledikanten gehaald bij dokter Van Kr[...] en gebracht naar het ziekenhuis D.S.

Woensdag 25 april 1945

Terwijl we 's avonds meteen de opdracht kregen de volgende morgen om half negen in het ziekenhuis te zijn om een zieke te halen, maar het bleek de volgende morgen dat het niet meer behoefde. Terwijl wij die morgen weer granaatvuur gehad hadden, moesten Vink, Takken en Hoogendonk naar Van Lunteren, die getroffen was in het been. Was naar het ziekenhuis gebracht. Toen hebben Hardeveld, Berkhout, Gooier en Bruis Jan de Kelder gebracht van de D.S. naar Gerth en brood gehaald voor het ziekenhuis.

Toen wij terugkwamen vlogen de granaten ons weer om de oren en we waren goed en wel bij de D.S. toen deze insloegen, eerst in de Zandstraat en toen op de Hoogstraat, waar Hoogendonk aan het paarden vangen was, maar vanwege het vuur aan de kant van de straat

moest liggen. Zodoende, toen de wolk nog in de huizen stond, was hij als eerste helper aanwezig en verleende hij hulp aan mejuffrouw Pol, welke een gewond been had. Hardeveld hielp bij Ant. de Ruiter waar een dochter gewond was onder de arm, welke niet thuis maar in het ziekenhuis gebracht en verbonden, maar tevens terug kon naar huis. Toen Hardeveld met De Ruiter aan het ziekenhuis kwam kwamen ze hem vertellen dat hij direct thuiskomen moest daar zijn huis aan puin lag, maar dat zijn vrouw en kinderen ongedeerd bij Van Hunnik in de kelder waren. Toen heeft hij direct zijn werk in de steek gelaten en is natuurlijk naar huis gegaan. Hij vond het net als hem gezegd was, want zijn huis ligt in elkaar en hetgeen wat hij erin had is zo goed als weg. Het hele huis was doorzeefd van granaatscherven en dus moest hij zorgen dat hij onderdak kreeg voor zijn gezin.

Hoogendonk had voor hem besproken dat zij in het ziekenhuis ondergebracht konden worden, maar toen hij met zijn gezin daar aankwam bleek dat de dokter het niet wilde hebben. Dus toen moest hij er zelf op uit om een ander onderdak te krijgen, wat niet zo makkelijk ging, want de politie

zei: 'Gaaf naar de D.S' - en daar zeiden ze dat ze hen niet konden hebben.

Onderwijl was Hoogendonk in het ziekenhuis geweest en hoorde het verhaal dat Hardeveld niet in de D.S. ondergebracht kon worden. Hij is eropuit gegaan om onderdak te vinden, wat hem goed gelukt is, want hij vond de firma De Haas bereid het hotel af te staan voor Hardeveld en tevens als post voor de Gem. Gen. Dienst, terwijl hierdoor tevens de post D.S. kwam te

binnen te rijden daar er een ziekenhuis gevestigd was en inderdaad: hij kreeg het voor elkaar dat ze rechtsomkeert maakten...

Maar wat we toen in de Gortstraat, Molenstraat, Davidsstraat en Zandstraat te zien kregen, dat was in één woord verschrikkelijk. Er waren verschillende huizen die totaal in elkaar lagen en veel gejammer en geklaag kregen we te horen. Toch viel het aantal gewonden en doden nog mee.

Noodwoning in het kamp Dijkstraat, circa 1945. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was het kamp in gebruik bij het Nederlandse leger, de Arbeidsdienst en het Duitse leger. Ook het ziekenhuis uit Wageningen is er een poos ondergebracht. Nadien verbleven er nog woningbehoefigen (*collectie Gemeentearchief Veenendaal*)

vervallen. Intussen was Hardeveld geslaagd en had onderdak gevonden bij dominee Mulder, wat toen weer niet doorging, daar hij de post van de dienst betrok.

Toen wij bij het ziekenhuis waren trokken de tanks terug via de Gortstraat, de Zandstraat en de Hoofdstraat, maar het regende granaten en zodoende wilde er een tankwagen bij de D.S. inrijden. In dit geval hadden ze er niet op gerekend dat wij een Hoogendonk in de colonne hadden. Toen de voorste wielen bijna in de poort waren, sprong hij op de tank en verbood hen hier

Ramp Dijkstraat (vanaf nu in potloodschrift)

Dinsdag een uur. Van Asselt met Kranenburg op weg naar het kamp met voedsel. Op het Panhuis vliegen de granaten over ons heen. Wij zoeken dekking achter de woningen en bekijken met kijker de uitwerking van de granaten, welke alle op en om ons kamp terechtkomen. De spanning is bijna ondraaglijk.

Nog terwijl de granaten fluiten, spoeden wij ons naar het kamp. Bij boer Van de Meent komt boer Gerrits uit Achterberg Van Asselt tegemoet met de uitroep: 'Gelukkig, een Eerste Hulp Man, kom

vlug met me mee, want mijn vrouw is ernstig getroffen!' Van Asselt stuurt een jongen naar het kamp en laat vragen hoe het daar gesteld is en zeggen dat hij bij boer Van de Meent is. Bij Van de Meent ligt vrouw Gerrits bij het bakhuis en constateert Van Asselt dat ze reeds is overleden. Marius Kroes komt bij Van Asselt en geeft verslag van de ramp op de Dijkstraat. Daar kon de hulp van Van Asselt voorlopig gemist worden, daar de jongens Menno de Jager, Mezenbroek, Wout Brouwer, A. van Manen en Wim van de Haar de gevallen af kunnen. Van Asselt en Marius Kroes hebben toen de laatste eer bewezen aan de getroffen vrouw Gerrits. Opgebaard, verbonden en gewassen. Intussen heeft Van Asselt nog even een Duitse soldaat met beenfractuur en heupverwonding verbonden, welke bij boer Van de Meent in de kelder lag.

Nu vlug naar ons kamp. Wat wij daar aantreffen was een zeer droevig ogenblik voor Van Asselt. Daar ligt ons mooie kamp, geschonden aan alle kanten. Bij nadere informatie en rondgang bleek dat omgekomen is mevrouw Bosveld-Pouwels en zwaargewond haar schoonmoeder mevrouw Pouwels en haar man Bosveld. De gewonden zijn met spoed naar de D.S. vervoerd door de leden van de Gem. Gen. Dienst A. van Manen en Jan van Viegen. Mevrouw Bosveld werd 's middags gehaald door de leden van de ploeg 'Altijd Klaar', Hoogendonk, Vink en Takken, welke tevens vrouw Gerrits bij Van de Meent gehaald hebben. Van Asselt is intussen in Veenendaal geweest over eventuele ontruiming van het kamp. De burgemeester gaat direct met het voorstel van Van Asselts 'ontruiming' akkoord en stuurt de agenten V.d. Brug en Noordman met Van Asselt mede voor deze ontruiming. De ontruiming gaat vlot en na een uur is ons vertrouwde en mooie kamp een verlaten oord. Op post in het kamp blijven de kranige jongens: Menno de Jager, Mezenbroek, Wout Brouwer (Buls) en Wim van de Haar. Zo gaat Veenendaal de nacht in. 'Wat zal het worden?'

Beschrijving Van Lunteren

Woensdag ongeveer acht uur is Van Asselt in het kamp Dijkstraat voor verdere afwikkeling en verzorging van het zwaar getroffen kamp. Weer

vliegen er granaten door de lucht en wij kunnen de gedachten niet van ons zetten dat deze ons kamp Overberg treffen. Nog over deze zaken prattende, zien we in razende vaart op ons aankomen Wim Keman uit het kamp Overberg. Deze geeft Van Asselt verslag van hetgeen reeds vermoed werd. Ook deze slag was zeer hard en wel twee doden en drie zwaargewonden. De doden zijn meneer Damen en Gijs Bosman, de gewonden Chris Bosman (welke 's middags reeds is overleden), mevrouw Momberg en haar zoontje. Verder wat lichte wondjes.

Van Asselt vertrekt met spoed naar Overberg, maar na enkele seconden vliegen er weer granaten, nu op Veenendaal. Van Asselt gaat direct naar Veenendaal en schaart zich bij de ploeg 'Altijd Klaar', welke ook reeds ter plaatse is aangekomen. Groot was de schade in de Molenstraat en de Gortstraat.

In de Gortstraat was het zeer ernstig. Juffrouw Spies, welke zwaar gewond lag, werd verbonden en naar de D.S. vervoerd door Bruis. Deze ongelukkige werd in het ziekenhuis bezocht en verzocht aan Hoogendonk haar moeder en aan Van Asselt haar vader te halen, daar zij reeds voelde dat zij ging sterven. 's Avonds bezochten Hoogendonk en Van Asselt nog even deze ongelukkige, welke wel stervende maar zeer goed bij haar positieven was en ons met strakke lippen bedankte voor alles wat allen voor haar gedaan hadden met de woorden: 'Julie zijn allen zo lief voor mij geweest.' Dit ogenblik is voor ons het zwaarste geweest en wij beken eerlijk dat we het uitgehuild hebben. Om acht uur is zij gestorven.

Na de beschrijving van dit droeve intermezzo keren wij terug naar de feiten van het ogenblik. Uit de Gortstraat is reeds vervoerd en verbonden door D. van Barneveld Albertus van Ravenswaaij (de verloofde van juffrouw Spies), welke ook gewond is. Achter haar huis vinden wij het zwaar verminkte lijk van mevrouw Spies-van Engelenburg. Deze ongelukkige wordt door Hoogendonk en Van Asselt met burens in haar tuin begraven en daarna verlaten wij de Gortstraat.

De Molenstraat. Reeds voor de hulp in de Gortstraat was een van ons door de Molenstraat gegaan en constateerde dat ook daar hulp ver-

leend werd door Van Kooten. Door onze ploeg zijn van hier vervoerd naar de D.S. de gewonden Van Eck met zoontje. Ook de zwaargewonde Van Manen is, met hulp van onbekenden, naar de D.S. vervoerd. Deze is aan de gevolgen overleden.

De toren en het dak van de Julianakerk na beschietingen door de geallieerden in april 1945 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Donderdag 26 april 1945

Tevens was beschoten onze mooie Julianakerk. Ook hier spoedden onze mannen zich heen, doch onze hulp werd geweigerd door de SS. Ons vermoeden is dat er wel gewonde soldaten zijn,

wat echter niet bevestigd is. Gelukkig hier geen Veenendaalse slachtoffers.

De Hoogstraat. Vermelden enkele inslagen. Gewond: mejuffrouw Van de Pol en mejuffrouw De Ruiter. Helpers: Hoogendonk en Hardeveld. (Even voor dit moment was Hoogendonk wilde

paarden aan het vangen.)

De Zandstraat. Ook hier komen treffers neer. Gewond: de weduwe Van de Lustgraaf, welke na verbonden te zijn naar de D.S. vervoerd is. Naar J. van Hunnik, Zandstraat. Gewond S. de Fluiter, welke geholpen is door D.J. van Barneveld.

Tot grote ontsteltenis van al onze werkers kwam B. van de Weerdhof ons berichten dat de woning van onze trouwe medewerker Jac. van Hardeveld een voltreffer gekregen had. Hoogendonk spoedde zich hierheen voor directe hulp. Na onderzoek bleek dat vrouw en kinderen ongedeerd bij J. van Hunnik een tijdelijke schuilplaats gevonden hadden. Al zoekende naar een goede en blijvende plaats voor dit gezin, bespreekt Hoogendonk plaats in de kelder van de D.S. Maar toen het gezin Van Hardeveld dit wilde betrekken bleek er een misverstand te zijn ingeslopen, daar de directie van de D.S. meende dat deze bespreking alleen op de Gem. Gen. Dienst betrekking had. Van Hardeveld heeft intussen onderdak gekregen bij dominee Mulder. Hoogendonk heeft ook uitgezien en komt met de beste oplossing: hotel De Korenbeurs. Waarheen wij na onderling overleg ook met onze ploeg verhuizen.

Zo vestigen wij ons permanent in

De Korenbeurs met als motto: 'Alles overhebben voor onze geliefde plaats' en wordt uit dit spontane aanpakken van enkele Eerste Hulp Mensen en de transportploeg geboren: de ploeg Gem. Gen. Dienst = 'Altijd Klaar', dag en nacht op post.

Vanuit de Panter Sigarenfabriek aan de Kerkewijk, rechts op de achtergrond, voeren Britse militairen Duitse krijgsgevangenen af. Het overgrote deel van de Duitsers behoorde tot de SS. Er waren ook veel Nederlandse SS'ers, die vrijwillig dienst hadden genomen (*collectie Gemeentearchief Veenendaal*)

Zware dag

Na een bespreking met de burgemeester, dokter Van Hees, dokter Engel en dokter Kets krijgen wij de opdracht tot verplaatsing van het Juliana Ziekenhuis naar de kelder van de Frisia (welke reeds tot onze beschikking was). Deze opdracht wordt door ons direct uitgevoerd en na enkele teleurstellingen van zekere zijde is ook deze opdracht binnen enkele uren uitgevoerd. Personeel wordt opgehaald. Zieken gebracht. Zo ontstaat het noodziekenhuis Frisia.

Elf uur. Granaatslag in de Kerkewijk bij De Bergrand. Gewonden: twee personen (onbekend). Verzorger: G. Cornelissen. Doden: twee militairen.

Het Talmapplein. Gewond: Van Kampen. Verzorger: onbekend.

Zes uur. Geweldig gedonder klinkt in onze oren. Wij denken dat de Duitsers schieten vanaf de Tuinstraat, maar het bleek daarna al spoedig dat het Engelse inslagen waren in de Zandstraat en omgeving. Hardeveld stormde onze post binnen

met de uitroep: 'Jongens, vooruit, de VSW staat in brand!' Van de post gaat direct Van Asselt met J. Bruis naar de Zandstraat, waar inderdaad een flinke brand woedde. Van alle kanten kwamen onze mensen, welke reeds op weg waren, toeschieten en kon deze brand door enkele leden van de brandweer, de politie, onze ploeg en zeer veel omstanders geblust worden. Na onderzoek door onze leden konden wij bijna niet geloven dat al deze granaten geen enkele dode of gewonde veroorzaakt hadden. Beschadigd zijn de Zandstraat, de Julianakerk, de D.S., het Kostverloren en de Gelderselaan.

Zeven uur. Terug op onze post zagen wij de komische vertoning van het uitrukken van onze brandweerauto, welke noch door geweld noch door mooie woordjes wilde aanslaan. Bij nader onderzoek bleek dat het beestje wel wilde maar niet kon (accu leeg). Intussen was de brand op middeleeuwse manier geblust met emmers water en schoppen zand.

De Zandstraat gezien vanaf de kruising Hoofdstraat-Hoogstraat, circa 1940. Rechts de gebouwen van de D.S. van Schuppen, de Scheepjeswolfabriek (*collectie Gemeentearchief Veenendaal*)

Brandweeroptocht in de Hoofdstraat op bevrijdingsdag 1965. De tweede wagen in de rij is de materieel- en man- schappenauto die het in 1945 zo heerlijk liet afweten (*collectie Ineke van Schuppen*)

Tien uur. J. Bruis en J. de Gooijer vervoeren G. van Hunnik van de Hoogstraat naar de D.S. Op de terugweg worden deze jongens aangehouden door de SS, welke onze witte mannen aanzien voor Tommies. Spoedig bemerken deze Hollandse SS'ers dat ze een paar rasechte Veenendalers voor zich hebben. Na deze zware dag verlangen wij allen naar een rustige nacht.

Vrijdag 27 april 1945

Inrichting noodziekenhuis Frisia. Vrijdagmorgen wordt direct een begin gemaakt met het schoonmaken van de kelder van de Frisia, waar het Juliana Ziekenhuis ondergebracht zal worden. Het verdere gedeelte van de dag verloopt rustig en wordt doorgebracht met schoonmaken en opruimen.

Zaterdag 28 april 1945

Evacuatie Buurtsteeg. J. van Dolder niet naar Ede, maar naar mevrouw Van de Weerd (Berk). Half elf. Conflict Hoogendonk Tirates. Drie uur. Van Lunteren uit kelder D.S. naar Frisia. Eerste opgravingen: Spies (Gortstraat) plus twee uit lijkenhuis.

Zondag 29 april 1945

Zes begraven uit lijkenhuis.

Maandag 30 april 1945

Overberg begravingen.

Tot zover de aantekeningen in het dagboek. Hieronder volgt de lijst met getroffen en begraven doden.

Door granaten getroffen en geborgen in gemetseld graf nummer 28

1. Aris Terlouw
geb. 15 maart 1868 te Gouderak
overleden 19 april 1945 te Gelders Veenendaal
begraven 23 april 1945 te Veenendaal
kist gemerkt met xxx
Benedeneind 60
2. Gijsbert Brouwer
geb. 16 april 1882 te Renswoude
overleden 21 april 1945 te Veenendaal

begraven 21 april 1945 te Veenendaal
kist gemerkt met xx
Emmalaan 48

3. Marinus Valkenburg
geb. 12 september 1930 te Veenendaal
overleden 19 april 1945 te Veenendaal
begraven 23 april 1945 te Veenendaal
kist gemerkt met y
Kastanjestraat 3
4. Frederika van de Bovenkamp-Bolderman
geb. 24 december 1890 te Veenendaal
overleden 19 april 1945 te Veenendaal
begraven 21 april 1945 te Veenendaal
kist gemerkt met x
Gortstraat 111
5. Grada Hendrika Spies
geb. 9 februari 1925 te Veenendaal
overleden 26 april 1945 te Veenendaal
begraven 26 april 1945 te Veenendaal
kist gemerkt met II
Klein Schutje 18
6. Christina van Engelenburg-Spies
geb. 4 maart 1919 te Veenendaal
overleden 25 april 1945
begraven 28 april 1945
kist gemerkt met 6
Gortstraat 64
7. Albertus van Manen
geb. 5 januari 1913 te Veenendaal
overleden 26 april 1945 te Veenendaal
begraven 27 april 1945
kist gemerkt met schroef doodkist
Molenstraat 40
8. Jan Achterberg
geb. 14 oktober 1904 te Veenendaal
overleden 24 april 1945 te Gelders Veenendaal
begraven 27 april 1945 te Veenendaal
kist gemerkt met A
Buurtlaan 9
9. Hendrikus van Hardeveld
geb. 15 september 1903 te Veenendaal
overleden 19 april 1945 te Gelders Veenendaal
begraven 21 april 1945 te Veenendaal
kist gemerkt met H
Nieuweweg 83
10. Henri Jozes
geb. 3 maart 1909 te Zwolle
overleden 19 april 1945 te Gelders Veenendaal
begraven 21 april 1945 te Veenendaal

- kist gemerkt met J
Nieuweweg 83
11. Cornelis Marinus Smit
geb. 21 april 1908 te Ede
overleden 19 april 1945 te Veenendaal
begraven 21 april 1945 te Veenendaal
kist gemerkt met S
Vendelseweg 63
12. Johannes van de Beek
geb. 5 juli 1904 te Barneveld
overleden 19 april 1945 te Veenendaal
begraven 21 april 1945 te Veenendaal
kist gemerkt met B
Vendelseweg 65
13. Johannes van Kooten
geb. 17 januari 1924 te Veenendaal
overleden 19 april 1945 te Veenendaal
begraven 21 april 1945 te Veenendaal
kist gemerkt met K
Munnikenweg 7
14. Jacob van Brakel
geb. 7 september 1943 te Wageningen
overleden 24 april 1945 te Veenendaal
begraven 28 april 1945 te Veenendaal
kistje gemerkt met F
geëvacueerd te Veenendaal
De Savornin Lohmanstraat 41
15. Hendrik Marselis Siep
geb. 29 november 1919 te Veenendaal
overleden 25 april 1945 te Veenendaal
begraven 28 april 1945 te Veenendaal
kist gemerkt met E
geëvacueerd in kamp Overberg
16. Willemijntje Versteeg-Kleijer
geb. 19 juli 1917 te Rhenen
overleden 24 april 1945 te Veenendaal
begraven 29 april 1945 te Veenendaal
kist gemerkt met WV
De Savornin Lohmanstraat 63
17. Hendrik van Beek
geb. 3 juli 1925 te Arnhem
overleden 24 april 1945 te Veenendaal
begraven 29 april 1945 te Veenendaal
kist gemerkt met HvB
Gelderselaan 291
18. Arie Scholten
geb. 18 juli 1898 te Hilversum
overleden 24 april 1945 te Veenendaal
- begraven 29 april 1945 te Veenendaal
kist gemerkt met AS
Nieuweweg F 93
19. Heintje Gerrits-van Ham
geb. 9 november 1905 te Rhenen
overleden 24 april 1945 te Veenendaal
begraven 29 april 1945 te Veenendaal
kist gemerkt met HvH
geëvacueerd te Veenendaal,
Hondzenelleboog F 27
20. Anna Maria Frederika Bosveld-Pauwels
geb. 14 januari 1922 te Geldermalsen
overleden 24 april 1945 te Veenendaal
begraven 29 april 1945 te Veenendaal
kist gemerkt met AP
geëvacueerd in kamp Dijkstraat
21. Jan Achterberg
geb. 18 oktober 1881 te Ede
overleden 25 april 1945 te Veenendaal
begraven 29 april 1945 te Veenendaal
kist gemerkt met JA
Vendelseweg 38
22. Christaan Bosman
geb. 11 januari 1929 te Wageningen
overleden 25 april 1945 te Veenendaal
begraven 28 april 1945 te Veenendaal
kist gemerkt met E
geëvacueerd in kamp Overberg
23. Damen
24. G. Bosman
25. G. van Engelenburg-Spies

Oorlogsgraven

Als werkgroep hebben wij een belangrijke doelstelling. Wij willen graag in een of andere vorm aandacht blijven schenken aan de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog die begraven liggen of hebben gelegen op de algemene begraafplaats aan de Munnikenweg.

DOOR DE WERKGROEP GRAVEN OORLOGSSLACHTOFFERS
MUNNIKENHOF

Jaarlijks wordt op of rond 4 mei een wandeling georganiseerd langs de op die datum gemarkeerde graven. Daarbij worden, voor zover bekend, verhalen verteld over de omstandigheden rond het overlijden van de slachtoffers. Ook wordt onderzoek gedaan om de verhalen te verifiëren of aan te vullen. Zo zijn al diverse namen van slachtoffers toegevoegd aan de lijst. Elk jaar worden de tijden gepubliceerd in de plaatselijke pers en het programmaboekje van de Stichting Oranjedag.

Bovenstaande tekst vindt u op de website van de

Historische Vereniging Oud Veenendaal onder Werkgroepen/Oorlogsgraven.

De aanleiding

Ruim drie jaar geleden nam de HVOV het initiatief tot de oprichting van de werkgroep. Het bestuur vond het, vijftien jaar na de Tweede Wereldoorlog, gepast om letterlijk stil te staan bij de slachtoffers van die oorlog. In het bijzonder gaat het daarbij om degenen die op de algemene begraafplaats liggen of hebben gelegen. De doelstelling maakt het mogelijk jaarlijks langs

Herdenking van de Flying Officer F.H. Wakeman van de Royal Canadian Air Force, 1946. De vrijwillige brandweer van Veenendaal, die het graf van Wakeman heeft geadopteerd, legt een krans bij zijn graf op de algemene begraafplaats (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Met vlaggetjes gemarkeerde oorlogsgraven tijdens de rondleiding in 2010 (collectie Aart Aalbers)

hun stenen of graven te lopen, hun verhalen te lezen en te horen en hen aldus te gedenken. Onderzoek van ons werkgroep lid Aart Aalbers wijst uit dat in 1940-1945 meer dan tweehonderd mensen zijn omgekomen die op de een of andere wijze een relatie met Veenendaal hadden. Op zaterdag 5 mei 2010 hebben enkele honderden belangstellenden voor het eerst een wandeling langs de gemarkeerde graven gemaakt. Een kleine brochure vermeldde de namen en de graf-

nummers van de omgekomenen en wijdde ook, indien bekend, een enkele regel aan de omstandigheden van hun overlijden.

Het vervolg

In 2011 en 2012 hebben leden van de werkgroep veel mensen langs de graven gegend en bij een aantal graven uitgebreidere verhalen voorgelezen die door de vaak schrijnende omstandigheden veelal grote indruk achterlieten. Bijzonder was het dat ouderen regelmatig de verhalen uit eigen waarneming konden beamen en zelfs aanvullen. Voor meer informatie uit de eerste hand én voor zijdelingse inlichtingen houden wij ons graag aanbevolen.

4 mei 2013

Dit jaar valt 4 mei op een zaterdag. Daardoor zullen veel mensen in de gelegenheid zijn de wandeling te maken. U kunt tussen 11.00 en 16.00 uur zelf uitgebreid wandelen en bij de graven de beschikbare verhalen lezen. Natuurlijk zijn wij aanwezig voor vragen en toelichting.

Ook in 2012 trok de wandeling veel belangstelling (collectie Aart Aalbers)

Veenendaal in zwart-wit

Hoewel het een koude avond was, wisten toch veel leden de weg naar De Meent te vinden, want de zaal was tot de laatste stoel bezet. Omdat voorzitter Bert van den Bos afwezig was, nam penningmeester Henk de Kleuver de honneurs waar. Hij heette de bomvolle zaal welkom op deze decemberbijeenkomst en stelde zichzelf voor als een echte Vèènse.

DOOR INEKE VAN SCHUPPEN

Henk maakte van de gelegenheid gebruik om te vertellen dat de HVOV een ledenwerfactie gaat starten. Niet alleen is een groot ledenbestand gunstig voor de financiële situatie van de vereniging, maar de HVOV wil zichzelf ook graag wijdverbreid onder de aandacht brengen. Tevens meldde hij dat bij de komende jaarvergadering de functie van secretaris vacant wordt. Hij riep de leden op namen aan te dragen ter vervulling daarvan. Ook vestigde hij alvast de aandacht op de volgende bijeenkomst, die plaatsvindt op donderdag 21 maart 2013. Het woord is dan aan de werkgroep Dialect, veldnamen, straatnamen

en bijnamen. Het wordt een interactieve avond, waarbij de toehoorders ruimschoots hun zegje zullen kunnen doen.

Ons kent ons

Vervolgens was het de beurt aan Hennie Henzen, die voor de traditionele foto- en filmavond weer veel moois in petto had. In de loop van de tijd is veel onbekend fotomateriaal aan de HVOV aangeboden. Soms worden originele foto's afgegaan, maar het is natuurlijk mogelijk om foto's aan te bieden om te scannen, zodat het originele materiaal weer mee naar huis kan worden geno-

Rechts op de hoek van de Patrimoniumlaan de Patrimoniumschool, circa 1925 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

men. Ook deze avond waren er leden die materiaal aan de vereniging schonken, zoals een boekje, een filmpje, oude krantenartikelen en ansichtkaarten. Hennie had uit alle mooie foto's een selectie gemaakt, die hij op zijn eigen, speciale wijze liet zien. Prachtige plaatjes die zodanig waren geprojecteerd dat het een filmopname leek, werden aan de vergetelheid ontrukkt. Zodra locaties of personen herkend werden, nam het geroezemoes in de zaal sterk toe. Na de pauze werd een compilatie vertoond van filmmateriaal uit de jaren zeventig van de vorige eeuw dat door de familie De Kamper aan de vereniging is geschonken. De film liet veel beelden zien van de Patrimoniumschool en omgeving. Bijzonder waren de opnamen van het interieur van de school. Daar zijn bij de HVOV geen andere opnamen van bekend. Al met al was het weer een ouderwetse Veense avond, die door de leden erg op prijs werd gesteld.

De Verlengde Spoorlaan (collectie HVOV)

De Hoogstraat, panden van G.H. van Leeuwen en B. van den Bosch (collectie HVOV)

De Hoofdstraat met op de achtergrond de Kokse school (collectie HVOV)

Uitgelezen

Drie boeken van Veenendalers over Veenendaal en wijde omgeving. Er zit, in diverse opzichten, nogal variatie in. Ter afwisseling drie recensenten aan het woord.

DOOR KEES VAN GROOTHEEST, GERT GROENLEER EN PIET DE VRIJE

De Neder-Betuwe door Adriaan P. de Kleuver. Geïll., 672 p., Arend Datema Instituut, Kesteren, ISBN/EAN 978-90-78695-00-4, € 29,95.

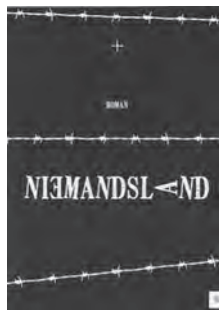
Meer dan dertig jaar na je dood kan er een nieuw boek van je uitkomen. Dat is het eerste dat opvalt aan deze publicatie. Omdat het in 2011 honderd jaar geleden was dat hij is geboren, heeft het Arend Datema Instituut een groot aantal teksten van Adriaan P. de Kleuver gebundeld en uitgegeven. Het gaat om artikelen over plaatsen in de Neder-Betuwe die eerder verschenen in de *Tielse Courant* en andere periodieken. Alleen de hoofdstukken over Maurik zijn vroeger in een pocket samengebracht.

Het is een fors en fraai boek geworden. Aan alles is te zien dat samensteller en boekverzorger Folkert Schuurman een liefhebber van boeken is. Zo zijn de schutbladen van marmerpapier en is de opmaak een lust voor het oog. Alleen al het verzamelen van achthonderd illustraties moet een monnikenwerk zijn geweest. Meer dan honderd artikelen zijn gerangschikt per dorp en alle dorpen komen aan bod. Adriaans belangstel-

ling ging vooral uit naar de vroege geschiedenis. Een bijzondere interesse had hij voor de bouwgeschiedenis en de architectuur van de middeleeuwse kerken in dit deel van de Betuwe. Hoewel de meeste artikelen dateren uit de jaren zeventig, zijn ze - mede door de zorgvuldige bewerking - prima te lezen en nog interessant bovendien. Je kunt niet anders dan onder de indruk komen van de enorme kennis die Adriaan, 'amateur van beroep', bezat van een veelheid aan onderwerpen. Hem boeide met name ook de natuur.

Het gevoel een recent geschreven boek in handen te hebben wordt versterkt door tal van mooie, nieuwe foto's - vooral van de kerken. Ze zijn gemaakt door Frank Noordenbos en soms afgedrukt over twee pagina's. Achterin is een personenregister opgenomen. De prijs is relatief bescheiden. En ofschoon het over de Betuwe gaat, is het natuurlijk ook een Veens product. Adriaan P. is van ons en zijn archief wordt bewaard in het gemeentearchief van Veenendaal. [ACvG]

Niemandslaan door Evert G. Davelaar. 77 p., Zoetermeer, ISBN 978-90-484-2768-0, € 13,95.

'Niet d'n oorlog, 't is de haat', aldus Willem Vermandere in zijn schitterende lied 'Bric à brac'. Ik

moest eraan denken toen ik het boek van Evert Davelaar las. Boek, boekje, roman, novelle, wat is het precies? In ieder geval is het meer dan een oorlogsroman. Het is het verhaal van Gert uit Veenendaal die als dienstplichtig militair tegen de Duitsers vecht en na de oorlog als 'een getemd, solitair roofdier in een emotioneel niemandsland' leeft (p. 75). Nog in 1965 heeft hij een hartgrondige hekel aan alles wat Duits is.

Een prettig leesbare tekst is het niet. Er is het afwisselend gebruik van de tegenwoordige en de verleden tijd. Er zijn clichés als dood en verderf zaaien en neologismen als hectiek en optie. Er zijn spel- en tikfouten. En wordt Gerts ouderlijk huis nu een of twee keer verwoest? Het blijft onduidelijk. Hij heeft een zender, maar hoe zit het verder met zijn verzetswerk? Je moet ernaar raden. De ontmoeting met Rost van Tonningen is helemaal een raadsel. Hoe kan het dat IJzeren Gert (p. 45), met zijn vurige hekel aan de moffen en hun handlangers, de NSB-leider zomaar laat lopen?

En toch en toch en toch. De scherpe kantjes gaan eraf. Een dagje Emmerich ziet Gert als een persoonlijke triomf: 'Ik kan als vrij Nederlands burger het door de geallieerden militair aan banden gelegde Duitsland bezoeken, met mijn vrouw en zoon (p. 76).' Met het geweertje van zijn zoon schiet hij voor het laatst op de Duitsers. Het geeft een zachte knal.

Mensen dragen oorlogservaringen vaak lang met zich mee. Dit boekje leert dat het goed is om ze door te geven aan de volgende generaties. [GCG]

Ons Leven Met Reve door Teigetje & Woelrat. Geïll., 320 p., Amsterdam, ISBN 978-94-600-3302-5, € 24,95.

In 1969 ontmoette de 22-jarige Henk van Manen uit Veenendaal de gelauwerde schrijver Gerard Kornelis van het Reve en zijn vriend Willem van Albada. Henk 'trouwde' twee jaar later met Gerard en Willem. De vrienden van Reve heetten toen al Teigetje en Woelrat. Van mei 1971 tot voorjaar 1972 woonden de drie op Boslaan 34 in Veenendaal. Gedetailleerd vertellen Willem van Albada en Henk van Manen hoe Reve ertoe kwam om daar te gaan wonen. Bij het schrijven van *De Taal der Liefde* (1972) liet hij zich inspireren door Henk en ook *Lieve Jongens* (1973) is verbonden met zijn Veense periode. Af en toe kwam Simon Carmiggelt langs. Op pagina 264 staat een foto van Carmiggelt en zijn vrouw Tiny in Rhenen. Er staan meer Veenendaalse foto's in het boek. Het was Maman, zoals Gerard Henks moeder noemde, die voor hem en de jongens zorgde. Zelf vertelt Henk over zijn liefde voor Veenendaal en Veense jongens. In het dorp maakte Reves verblijf aan de Boslaan de tongen los. De mensen zeiden of dachten: 'Hier is een man met een man getrouwd.' Gerard trok met zijn autootje de bossen rond Veenendaal in. Hij kon weer schrijven. Al met al kwam hij een beetje tot rust. Het dorp moet daaraan bijgedragen hebben. Niet voor niets schreef hij aan Josine M.: 'In Veenendaal heb ik een evenwicht gevonden, dat ik nooit eerder in mijn leven heb gekend. Eindelijk ontplooit zich mijn talent in volle kracht.' Een tekst die nu de gevel van de woning Boslaan 34 siert. Gerard Reve vertrok naar Weert en Teigetje en Woelrat begonnen in Veenendaal de pottenbakkerij/wolwinkel De Eenhoorn aan de Zandstraat en later aan de Kerkewijk. Op een wand vol prachtige wolproducten introduceerden ze de kleurrijke en modieuze confectielijn van Fong Leng. Ook met eigen wolontwerpen vernieuwden ze in 't Veen de mode. [PAΔV]

Jaarverslag 2012

Tempus fugit. Deze wijsheid van de Romeinse dichter Vergilius is nog steeds actueel. Ook het jaar 2012 is weer omgevlogen. Bestuur en werkgroepen zetten zich in voor het behoud van de weinige tastbare kenmerken van de Veenense geschiedenis en waar dat niet mogelijk was, bedienden we ons in ieder geval van de mogelijkheid van geschiedschrijving.

DOOR INEKE VAN SCHUPPEN

Het bestuur van de HVOV onderging dit jaar een ingrijpende wijziging. Na een voorzittersperiode van elf jaar nam Henk van 't Veld in de jaarvergadering van maart afscheid als bestuurder. Wout Brands, bestuurslid sinds 1997, had eveneens te kennen gegeven het bestuur te willen verlaten, waardoor van twee vertrouwde gezichten afscheid genomen moest worden. Heinie Brands, die als echtgenote van Wout vele jaren zowel de ledenadministratie als de boekentafel voor haar rekening nam, gaf het stokje door aan Janny Groenleer. Dat alles betekende dat in het bestuur nieuwe mensen zijn verschenen: Bert van den Bos als voorzitter en Ab van Kooten in de functie van coördinator van de werkgroepen. In de septembervergadering was er weer een mutatie. Gerard Muller zei het bestuur vaarwel en in zijn plaats trad Mieke Wienecke aan. Op dit moment bestaat het bestuur uit zeven leden: Bert van den Bos, Hennie Henzen, Henk de Kleuver, Ab van Kooten, Ineke van Schuppen, Cor Slok en Mieke Wienecke.

Erepenningen

Henk van 't Veld is betrokken geweest bij veel van de publicaties die de HVOV op haar naam heeft staan en een belangrijk voorbeeld daarvan is *Canon van Veenendaal*. Het is Henk gelukt een canon van vijftig vensters samen te stellen die parallel loopt aan de nationale canon. Als dank daarvoor meende het bestuur van de HVOV dat Henk de erepenning van de vereniging toekwam. En of dat nog niet genoeg was, verscheen ook burgemeester Elzenga met zijn echtgenote in de maartbijeenkomst ten tonele. Eveneens vanwege *Canon van Veenendaal* reikte de burgemeester Henk de erepenning van de gemeente Veenendaal uit.

Bijeenkomsten

Gewoontegetrouw werden ook in 2012 vier bijeenkomsten gehouden. De eerste vond plaats op 22 maart. En zelfs na bovengenoemde emotionele gebeurtenissen zag Henk kans om zijn publiek te vergasten op een interessante lezing over de zelfbenoemde parkeerwachter Arie van Hensbergen. Hij belichtte het leven van Arend Johannes van Hensbergen, geboren op 1 maart 1931 in de Van de Pollstraat. Omdat Arie afgekeurd werd voor een functie bij de politie werd hij chauffeur bij Van Gend & Loos, maar zijn grote liefde ging uit naar het regelen van het verkeer. Omdat de auto's op het parkeerterreintje bij het Zwaaiplein vaak klem stonden, nam hij gedurende vijftien jaar het vrijwillige parkeerwachterschap op zich. De fooien die hij ontving, schonk hij aan projecten in Israël. Hij overleed op 74-jarige leeftijd.

Ook de bijeenkomst van 14 juni trok veel bezoekers. Johan Huibers vertelde over het ontstaan van Veenendaals eerste stadswijk: het Franse Gat. Veenendaal had na de Tweede Wereldoorlog een snel groeiende bevolking en weinig woningen. Tussen 1945 en 1949 werd het uitbreidingsplan Zuidwest ontworpen dat de bouw van 1000 woningen, bestaande uit 66% eengezinswoningen en 34% etagewoningen, behelsde. Mede door het werk van de bekende architect S.J. van Embden is het Franse Gat nog altijd een prettige woonomgeving.

De bijeenkomst van 27 september deed niet onder voor die van maart en juni. Jan van Oeveren vertelde zijn gehoor over de bereikbaarheid van het dorpje Veenendaal tot 1886. Hij toonde aan dat Veenendaal niet zo geïsoleerd lag als menigeen dacht, maar dat het dorp over voldoende onver-

Architect en stedenbouwkundige Samuel van Embden (1904-2000) (foto TU/e)

harde verbindingswegen met de regio beschikte. Traditiegetrouw trok Hennie Henzen op 13 december weer een volle zaal met zijn selectie uit het fotomateriaal dat de HVOV in de loop der jaren werd aangeboden. Na de pauze werd een compilatie vertoond van filmmateriaal uit de jaren zeventig van de vorige eeuw dat door de familie De Kamper aan de vereniging is geschonken.

Contributie

Omdat het ook bij de HVOV steeds moeilijker wordt de begroting sluitend te krijgen, stelde voorzitter Bert van den Bos in de decemberbijeenkomst een contributieverhoging van € 2,- voor, die door de leden werd goedgekeurd. Dat betekent dat de contributie voortaan € 22,- bedraagt.

Werkgroepen

De werkgroep Dialect, veldnamen, straatnamen en bijnamen heeft de afgelopen jaren zo veel energie in een aantal publicaties gestoken, dat ze het afgelopen jaar wat rustiger aan heeft gedaan. Wel bereidt de werkgroep de bijeenkomst van maart 2013 voor, die in het teken van het Veense dialect zal staan.

De werkgroep Monumenten ontplooidde een aantal activiteiten op Open Monumentendag.

De werkgroep Graven Oorlogsslachtoffers Munikenhof slaagde erin om nog meer verhalen te achterhalen die schuil gaan achter de graven van

in de oorlog omgekomen personen. De wandeling langs de desbetreffende graven die de werkgroep ook dit jaar op 4 mei organiseerde, trok als altijd veel belangstelling. Ook werd een omissie hersteld op het Monument voor de Gevallen aan het Stationsplein, waar de naam van Roelof in 't Hout ontbrak.

De werkgroep Documentatiecentrum is volop bezig met het invoeren van archiefstukken in de computer. Er wordt steeds meer materiaal aangeleverd, hetzij als schenking hetzij om in te scannen en de HVOV is u daarvoor zeer erkentelijk.

Wat nog meer?

De HVOV heeft zitting in de programmacommissie van de Cultuurfabriek, die de activiteiten in de centrale hal verzorgt. Ook is de vereniging partner in het Historisch Informatie Punt, dat op 30 maart werd geopend. De HVOV nam twee belangrijke applicaties, te weten een historische quiz en een historische plattegrond, voor haar rekening en werkte mee aan een drukbezochte bijeenkomst van oud-werknemers van de Hollandia Wol op 25 oktober in de Cultuurfabriek.

Het oorlogsmonument na de dodenherdenking in 2004 (foto Annemieke Broek, collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Namens de HVOV is Hennie Henzen de organisator van de Historische Informatie Route. De route zal digitaal worden weergegeven via een website en is te lopen door middel van een app (een programmaatje dat je op je telefoon kunt installeren). Het ledenaantal van de HVOV blijft stabiel. We gaan met verve door op de ingeslagen weg, want zoals een bekende Nederlandse politicus ooit zei: 'Je hebt het verleden niet achter de rug, je hebt het in de rug'.

Financieel verslag 2012

Penningmeester Henk de Kleuver doet hierbij verslag van het financieel reilen en zeilen van onze vereniging in 2012. Samen met administrateur Berry Henzen past hij goed op de portemonnee. Ook het voorstel over de begroting voor 2013 is hier vermeld.

DOOR HENK DE KLEUVER

Resultatenrekening per 31-12-2012

	Werkelijk 2012	Begroting 2012	Werkelijk 2011	Begroting 2013
BATEN				
Subsidie documentatiecentrum	25.869	25.869	18.793	26.386
Contributies	15.835	16.000	16.152	17.600
Sponsorbijdragen/donaties	666	-	-	100
Opbrengst verkopen boeken	2.164	-	6.524	-
Bankrenten/kosten	312	700	1.000	350
	44.846	42.569	42.469	44.911
LASTEN				
Blad Oud Veenendaal	9.159	9.000	9.070	9.350
Porti/envelop blad Oud Veenendaal	1.591	1.850	1.651	1.600
Boeken	-	-	3.244	-
Aanschaf boeken derden	-	-	-	-
Lezingen/bijeenkomsten	852	500	594	500
Vakgroepen/commissies	319	500	87	500
Administratiekosten	186	400	402	400
Kantoorartikelen/huishoudelijke lasten	178	1.000	331	500
Bestuurskosten	174	500	423	500
Contributies/lidmaatschappen	24	150	27	25
Website	414	500	414	400
Website historische route	13.249	-	-	-
Publiciteit	1.895	750	580	750
Automatisering	610	500	649	500
HIP	-	-	-	750
Werkgroep oorlogsgraven	-	-	-	1.500
Huur documentatiecentrum	25.869	25.869	18.793	26.386
Investerings documentatiecentrum	-	-	3.186	-
Overige exploitatielasten doc.centrum	1.163	550	702	750
Onvoorzien	-	500	496	500
	55.683	42.569	40.649	44.911
RESULTAAT BOEKJAAR	10.837-	-	1.820	-
Subsidie website historische route	13.249	-	-	-
Van voorz. doc.centrum	-	-	3.186	-
Van voorz. boekuitgaven	-	-	-	-
Van algemene reserve	-	-	-	-
	13.249	-	3.186	-
SALDO	2.412	-	5.006	-

Balans per 31-12-2012

	31-12-2012	31-12-2011
ACTIVA		
VASTE ACTIVA		
Depot TPG-Post	133	133
VLOTTENDE ACTIVA		
Vorderingen		
Nog te ontvangen bedragen	-	1.260
Vooruitbetaalde kosten	-	-
	-	1.260
Liquide middelen		
Kas	235	168
Rabobank rek.courant (.106)	6.009	3.854
Rabobank rendement (.603)	35.000	35.800
ING Bank	889	881
	42.133	40.703
	42.266	42.096
PASSIVA		
Eigen vermogen		
Algemene reserve	23.070	18.064
Resultaat lopend boekjaar	2.412	5.006
	25.482	23.070
Voorzieningen/reserveringen		
Voorziening vervanging pc's	1.000	500
Voorziening documentatiecentrum	2.261	2.261
Voorziening boekuitgaven	2.000	2.000
	5.261	4.761
Schulden		
Nog te betalen bedragen	880	3.243
Nog te betalen huur	-	-
Vooruitontvangen bedragen	-	-
Vooruitontvangen contributies	10.643	11.022
	11.523	14.265
	42.266	42.096

Het laatste woord

Op 2 januari was er in de Cultuurfabriek een goed bezochte nieuwjaarsreceptie voor alle medewerkers en vrijwilligers van de Bibliotheek, de HVOV en het Viseum.

DOOR HET BESTUUR

Dit jaar hield de voorzitter van de HVOV de nieuwjaarstoespraak. We stonden stil bij de prachtige plaats die de Cultuurfabriek ook het afgelopen jaar in Veenendaal heeft ingenomen. Er was het breicafé en er waren veel andere activiteiten die in verband met Koninginnedag in en rond het gebouw werden georganiseerd. Het Historisch Informatie Punt mocht eveneens met ere genoemd worden. Zowel de Historische Vereniging als het Viseum konden steeds meer

elkaar van gedachten te wisselen.

2013 wordt voor de HVOV zeker weer een mooi jaar met verrassende bijeenkomsten. Voor dit jaar staan gepland op 21 maart een interactieve dialectavond met Henk van 't Veld, op 20 juni afgebroken panden in Veenendaal met de werkgroep Monumenten, op 19 september Veense kerkgebouwen met Roelof Bisschop en op 12 december de gebruikelijke foto- en filmavond met Hennie Henzen.

Deelnemers aan een allegorische optocht op Koninginnedag 1913. Staand rechts: G.H. Konings Hz. (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

belangstellenden begroeten.

Als we de blik op de toekomst richten, is er wel reden voor enige zorg. De subsidiekransen van de overheid worden verder dichtgedraaid en dat zal ook enkele bewoners van de Cultuurfabriek raken. Alle reden dus om te kijken of intensievere samenwerking tussen de diverse partners mogelijk is en ook in financieel opzicht tot resultaten zou kunnen leiden. De besturen van de partners hebben aangegeven bereid te zijn daarover met

Leden en andere belangstellenden zijn dus weer van harte welkom op:

- **Donderdag 21 maart 2013**
- **Ledenbijeenkomst HVOV**
- **Henk van 't Veld: interactieve dialectavond**
- **De Meent, Grote Beer 10**
- **Aanvang 19.45 uur**
- **Toegang gratis**

Oud Veenendaal

Juni 2013

- 28^e jaargang, nummer 2
verschijnt 4 maal per jaar

Afbeelding omslag

Het laatste gedeelte van de Hoofdstraat, gezien in de richting van de Markt, circa 1910

REDACTIE

Gert Groenleer
Bas van Kooten
Ineke van Schuppen
Cor Slok
redactie@oudveenendaal.nl

BESTUUR

A. van den Bos, voorzitter
Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen, secretaris
H.C. de Kleuver, penningmeester
H. Henzen
A.K. van Kooten
C.J. Slok
Mevr. W. Wienecke-van Schuppen
info@oudveenendaal.nl

Secretariaat:

Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
Eekwal 3, 3904 DL Veenendaal
Telefoon 0318 51 10 66

Ledenadministratie:

Mevr. J. Groenleer-de Jong
Driemaster 42
3904 RL Veenendaal
Telefoon 0318 51 82 04
ledenadministratie@oudveenendaal.nl

Financiële administratie:

Berry Henzen
MacBridestraat 51, 3902 KK Veenendaal
Telefoon 0318 52 74 91 (na 19.00 uur)

Werkgroepen en commissies:

A.K. van Kooten
Componistensingel 107, 3906 BV Veenendaal
Telefoon 0318 55 36 44

Documentatiecentrum:

De Cultuurfabriek
Kees Stipplein 78, 3901 TP Veenendaal
Telefoon 0318 58 26 68
documentatiecentrum@oudveenendaal.nl

Openingstijden:

Dinsdag van 13.00 tot 16.00 uur
Donderdag van 13.00 tot 16.00 uur (beperkt open)
Zaterdag van 10.00 tot 16.00 uur

Bank:

Rabobank nr. 395110106, t.n.v. Historische
Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt € 22,- per jaar.

Losse nummers van dit blad € 7,-.

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Ontwerp, opmaak en druk:

Henzen ontwerp & communicatie, Veenendaal

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN: 0926-2857

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud

34	Om te beginnen De redactie
35	Honderdjarigen in Veenendaal (22) W.C. van Elst
40	Flitsen uit een ver Veens verleden C. van Viegen
43	'De grote stroom kooplustigen naar Veenendaal' R.A. Tameling
47	De leermeester van Jannetje Hootsen E.J. van Beek
52	Vèèns praote kaank nie laote G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
54	Herdenken Het Viseumbestuur
55	Uitgelezen G.C. Groenleer
56	Het laatste woord Het bestuur

Om te beginnen

Meestal hebben we voldoende kopij. Ook deze keer kunnen we weer vrij makkelijk en bijna fluitend een nummer vullen. We doen het, zoals zo vaak, met een aantal vaste medewerkers en een enkele gastschrijver. Wilt u een keer iets bijdragen? Laat het ons weten, stuur het ons toe. Het hoeft geen lang verhaal te zijn. Niet het vele is goed, maar het goede is veel.

DOOR DE REDACTIE

Wim van Elst opent met de oudste inwoner van Veenendaal ooit en introduceert en passant de term honderdplusser. Een mens is nooit te oud om te leren. Met Coen van Viegen vliegen we door het verste Veense verleden of liever: de tijd dat Veenendaal nog niet bestond. Roeland Tameling promoot niet alleen Winkelstad Veenendaal, maar is ook in de recente geschiedenis van de plaatselijke neringdoenden gedoken. Aan de hand van bronnenonderzoek werpt Evert Jan van Beek een verrassend licht op de jonge Jannetje Hootsen, later bekend als Zwarte Jannetje. En verder? We kijken met plezier terug op de dialectavond en introduceren met genoeg een tweetal nieuwe boeken. Ten slotte bespreekt het bestuur van het museum het oorlogsmonument bij het station en heeft dat van ons het laatste woord. Hopelijk is er wat bij voor u.

Op het maartnummer kwamen verschillende reacties binnen. Peter Doolaard onderschreef het inzicht van mevrouw W. van Hal-van de

Bovenkamp als het gaat om de locatie van de Geerboerderij en preciseerde de plek nog verder. Op haar beurt beantwoordde mevrouw Van Hal de vraag van Geurt van de Weerd over de tekst op het hek van het oude kerkhof. Memento mori (Gedenk te sterven) stond erop. En het was veel hoger dan het hek dat er nu staat. Mede namens zijn 93-jarige vader schreef Hans Hardeman een uitgebreide mail over de Witte Brigade. Peter Will noemde namen van andere eigenaren of exploitanten van hotel Gerth (Stermerdink, Nusselder-Mirrer). Dank voor dit alles.

Van harte bedanken we ook Piet van Schuppen. Hij schonk een textielvergunning voor een winkel in de Gortstraat en een luchtfoto van de Buurtlaan oost. Zelf bieden we een bril in een hoesje aan. Is blijven liggen in De Meent op 21 maart. Reageren kunt u via ons mailadres: redactie@oudveenendaal.nl. Bellen of schrijven kan natuurlijk ook. Een hartelijke groet.

Gortstraat 49, hoek Rozenstraat, het pand van schilder G. van de Pol, 1953 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Honderdjarigen in Veenendaal (22)

Deze aflevering is wat mij betreft een bijzondere omdat hierin mevrouw Barendina Cornelia van Roekel-van de Pol centraal staat. Zij was de oudste inwoner die Veenendaal ooit heeft gekend en bereikte de gezegende leeftijd van 107 jaar en 3 maanden.

DOOR WIM VAN ELST

De laatste jaren van haar leven kwam haar naam regelmatig in de landelijke, regionale en plaatselijke pers voor wanneer correspondenten haar in verband met haar verjaardag hadden bezocht en verslag deden van de momenten dat burgemeester Ties Elzenga haar kwam feliciteren.

Voorouders

Bij het zoeken naar enkele genealogische gegevens betreffende de familie Van de Pol op internet, vonden we de volgende voorouders van Barendina Cornelia (Dien) van de Pol.

Betovergrootouders: Willem van de Pol en Janigje van der Meijden. De vrouwsnaam werd op verschillende manieren geschreven. Geboortedata en dergelijke werden niet vermeld.

Overgrootouders: Hendrik van de Pol, geboren in 1799 te Gelders Veenendaal, overleden op 5 november 1877 te Ede. Hij trouwde op 8 juni 1824 te Veenendaal met Maria van Rabenswaaij, gedoopt op 15 december 1807, overleden op 13 januari 1868 te Gelders Veenendaal.

Grootouders: Willem van de Pol, geboren op 10 oktober 1828 te Ede, overleden op 25 september 1900 te Ede. Hij trouwde op 19 januari 1861 te Ede met Rijkje van Engelenburg, geboren te Ede op 6 september 1827, weduwe van Cornelis van Ravenswaaij.

Ouders: Gerrit van de Pol, geboren op 23 september 1867 te Ede, overleden op 23 augustus 1946 te Ede. Hij trouwde op 21 juli 1900 te Ede met Klaasje Klomp, geboren te Ede op 18 augustus 1871, overleden op 19 juli 1943. Kinderen uit dit huwelijk: 1. Bart(h)a (1899-1978); 2. Willem (1900-1917); 3. Barendina Cornelia (1902-2010); 4. Evert (1904-1996); 5. Rikje (1906-1926); 6. Hendrika (1908-2001); 7. Hendrik (1909); 8. Maria

Hendrika (1911); 9. Wijntje Hendrika (1912); 10. Francina (1914-1994); 11. Willemina (1918).

Maanen, Garderbroek en Wekerom

Vader Gerrit van de Pol heeft vanaf zijn geboorte tot aan zijn huwelijk met Klaasje Klomp in de buurtschap Maanen gewoond en wel op perceel 304. Maanen behoorde tot de gemeente Ede en was van 1334 tot 1911 een zelfstandig gebied van zo'n 1100 hectare groot. Het had een eigen bestuur, bestond grotendeels uit heide en stuifzanden en telde volgens de website van de gemeente Ede destijds zeventien huizen/boerderijen. Dat Gerrit van de Pol landbouwer van beroep was, zal niemand verbazen.

Op 4 februari 1901, ongeveer een half jaar na hun jawoord in het gemeentehuis van Ede, verhuisde het gezin Van de Pol-Klomp met hun twee kinderen Bart(h)a en Willem naar Garderbroek, een buurtschap van Garderen dat tot de gemeente Barneveld behoorde. Het ligt ten zuidoosten van Stroe. Hier, op Garderbroek 190, werden de kinderen Barendina Cornelia en Evert geboren. Misschien is het leuk de volledige tekst van de geboorteakte van onze eeuweling op te nemen, vooral omdat in alle krantenartikelen haar geboorteplaats niet juist wordt vermeld en ik bij mijn bezoek aan haar dochter Klazien merkte dat ook zij hiervan geen weet had.

Op heden den tweeden October des jaars negentien honderd twee, is voor mij, ondergetekende, ambtenaar van den burgerlijken stand der Gemeente Barneveld, Provincie Gelderland, verschenen:

Gerrit van de Pol, vijf en dertig jaren oud,

van beroep landbouwer, wonende in deze gemeente, welke mij heeft verklaard, dat Zijne huisvrouw Klaasje Klomp, zonder beroep, wonende alhier, op Dinsdag den dertigsten September dezes jaars, des namiddags ten twee ure, ten zijnen huize in de buurtschap Garderbroek binnen deze Gemeente is bevallen van een kind van het vrouwelijk geslacht, aan hetwelk hij verklaard heeft dat door hem de voornamen van --- **Barendina Cornelia** --- worden gegeven.

De verklaring is geschied in tegenwoordigheid van Hendrik Cornelis Rutgers, een en veertig jaren oud, van beroep commies ter gemeente en Hendrik Bouwheer, zestig jaren oud, van beroep gemeentebode, beiden wonende in deze gemeente, opzettelijk daartoe medegebrachte getuigen; en is daarvan opgemaakt deze Akte, die na voorlezing door den vader, de getuigen en mij is getekend. A.W.J.J. baron van Nagel, burgemeester.

Ruim vijf jaar hebben ze hier gewoond om zich daarna, op 5 maart 1906, te laten inschrijven in het bevolkingsregister van Ede als bewoners van het dorp Wekerom. Hier werden de overige Polletjes geboren. Maar het laatste woonadres was dit voor de familie Van de Pol-Klomp niet, want blijkens het bevolkingsregister van Ede keerden zij in juni 1921 terug naar Maanen, toen geen eigen buurtschap meer maar een woonwijk van Ede. Veel huidige straatnamen doen ons terugdenken aan de vroegere buurtschap Maanen, zoals Maanderbroekweg, Maanderbuurtweg, Maanderdijk, Maandereind, Maanderpoort en Maanderweg.

Naschoolse tijd

Duidelijk zal zijn dat Dien van de Pol haar kinderen grotendeels in Wekerom heeft doorgebracht en daar waarschijnlijk ook op school is geweest en naar de kerk is gegaan. Zij vertelde eens dat de wekelijkse gang naar de catechisatie voor haar geen enkel probleem was, maar dat zij voor die gelegenheid haar zwarte kousen moest aantrekken ging haar soms te ver. Het is eens gebeurd dat zij ze onderweg verwisselde voor een

paar van lichtere kleur. Dien groeide op in een gezin van elf kinderen (zie boven). Zij liet in een van haar interviews weten dat zij als twaalfjarig meisje het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) meemaakte. Haar familie werd toen geconfronteerd met de vreselijke gevolgen van de Spaanse griep, waaraan broer Willem in 1917 te Ede en zus Rijkje in 1926 na een lang verblijf in het ziekenhuis te Arnhem overleden. Wat moet dat een verdriet in het gezin gebracht hebben. 'Mijn moeder heeft daarna nauwelijks meer gelachen,' zei ze.

Na de lagere school moest Dien af en toe met haar vader mee naar de eiermarkt, is zij haar moeder gaan helpen in de huishouding en vanaf haar dertiende heeft zij gediend bij de familie Van de Haar in de Maanderbuurt. In het bevolkingsregister van Ede komen we haar dan ook als dienstbode tegen. Hoewel zij het in dit gezin prima naar de zin had, voelde zij zich geroepen om ook nog enige tijd bij te springen in het gezin van haar zus Hendrika. Die was namelijk in mei 1926 getrouwd met de 36 jaar oudere Hendrik Jan van de Zandschulp, die na het overlijden van zijn eerste vrouw (Huibertje van Steenberghe) in augustus 1921 alleen met zijn gehandicapte dochter Janna Hendrina was achtergebleven. Dat Dien van de Pol welkom was om een helpende hand te bieden bij de verzorging van deze nicht, zal duidelijk zijn. Ook Aart Aalbers heeft hiervan melding gemaakt in de *Veenendaalse Krant* van 4 oktober 2006.

Eigen gezin

Op 22 september 1928 was op het mededelingenbord van de gemeente Ede te lezen dat Barendina Cornelia van de Pol, oud 25 jaar, het voornemen had om op 3 oktober van dat jaar te gaan trouwen met Geurt van Roekel, eveneens 25 jaar, meerderjarige zoon van Jan Coenraad van Roekel en Evertje van Eck. Bezwaren tegen het huwelijk werden niet ingediend.

Geurt werd op 24 februari 1903 te Ede geboren en groeide op als oudste in een gezin met negen kinderen (Geurt 1903, Jan Coenraad 1904, Gijsbert 1907, Albertus 1910, Jenneke 1912, Geesje 1914, Gerritje 1917, Gerrit 1920 en Everdina 1924). In de huwelijksakte wordt zijn beroep

omschreven als landbouwer. Later ging hij werken als employé bij de Coöperatie Boerenbond.

Als getuigen waren aanwezig: de wederzijdse ouders, die persoonlijk toestemming gaven voor het huwelijk, alsmede Evert van de Pol, 24 jaar, rietdekker, broer van de bruid en Jan Coenraad van Roekel, 23 jaar, timmerman, broer van de bruidegom, beiden wonende te Ede. De ambtenaar van de burgerlijke stand die het bruidspaar in de echt verbond, wordt niet met name genoemd en zijn handtekening was voor mij onleesbaar.

De heer en mevrouw Van Roekel-van de Pol met hun kinderen Jan Coenraad, Klazina en Evert Jan (collectie familie Van Veldhuizen-van Roekel)

Blijkens het bevolkingsregister van Ede woonde het echtpaar Van Roekel-van de Pol in 1930 aan de Proosdijweg 3, verhuisden ze in november 1935 naar Kraatsweg 28 en schreven ze anderhalf jaar later Kraatsweg 62 als hun adres. Kinderen uit dit huwelijk: Jan Coenraad (1929-2012), Klazina (1934) en Evert Jan (1941).

Moeder was een vrouw die van aanpakken wist. Dat maakte ik op uit wat haar dochter vertelde. Zo maakte zij voor haar kinderen overhemden en

jurkjes van gebruikte, katoenen meelzakken, die haar man had meegebracht van de Coöperatie Boerenbond. Het verven in de gewenste kleur deed ze natuurlijk zelf.

Zingen en orgelspelen deed mevrouw van Roekel erg graag. Ze was 30 jaar lid van het Hervormde Zangkoor Jubilate in Ede. Zang en orgel, ze kwam er niet los van. Zelfs toen ze de 100 jaar al was gepasseerd, gaf deze liefhebberij haar nog altijd de nodige vreugde in het leven.

Mevrouw Van Roekel met haar 73-jarige dochter Klazien (collectie Aart Aalbers)

Wonen in De Meent

Na het overlijden van haar man Geurt van Roekel op 29 december 1986 heeft Dien anderhalf jaar bij haar dochter gewoond om daarna op doktersadvies te verhuizen naar verpleeghuis De Meent in Veenendaal. Zij leed aan een dwangmatigheidsziekte en moest hiervoor antidepressiva innemen. Het afbouwen van deze medicatie had op den duur een gunstige uitwerking op haar algehele conditie. Tweeëntwintig jaar mocht ze zelfs nog in De Meent wonen. Wie had dat gedacht!

Meermalen sprak mevrouw Van Roekel haar dankbaarheid uit dat zij zich op de afdeling Korenbloem zo thuis mocht voelen. In de huiskamer was het gezellig en daar was ze dan ook regelmatig te vinden. Aan een middagdutje dacht ze niet. Ook lichamelijk ging het goed met haar. Tot op zeer hoge leeftijd liep zij zonder stok, gebruikte geen rollator en zelfs een gehoorapparaat had zij niet nodig. Eigenlijk was ze er een beetje trots op dat zij van die mooie, gladde benen had zonder spataderen. Zij had dat te danken aan het feit dat zij zich 's avonds voor het naar bed gaan helemaal inzalfde, zo vertelde ze aan deze en gene. Wekelijks zag mevrouw Van Roekel uit naar de zondagse kerkdienst in De Binnentuin. Ze

behoorde tot de trouwe bezoekers en duwde bij die gelegenheid vaak de rolstoel van mensen die soms wel 20 jaar jonger waren dan zij zelf. Het zingen van de oude psalmen vond ze geweldig. Ze was ermee opgegroeid en kende de meeste trouwens wel uit het hoofd. De psalmen 27 en 42 waren favoriet.

Honderdplusser

Onlangs hoorde ik via de televisie dat de woorden honderdjarige en eeuweling in feite niet gebruikt kunnen worden voor mensen die de honderdjarige leeftijd reeds zijn gepasseerd. Beter zou in dit geval zijn om te spreken van honderdplusser. Mevrouw Van Roekel werd 107 jaar en 3 maanden, was dus een echte honderdplusser, mocht zich de oudste inwoner van Veenendaal ooit weten, was de op een na oudste inwoner van de provincie Utrecht en behoorde daarmee tot de vijftig oudste inwoners van Nederland.

Vanaf haar honderdste verjaardag op 13 september 2002 heeft burgemeester Ties Elzenga haar jaarlijks met een bezoek vereerd en de felicitaties

van het gemeentebestuur overgebracht. Bij haar 105e verjaardag deed hij dit samen met zijn vrouw. Bijzonder was dat mevrouw Van Roekel van haar stoel opstond toen zij beiden binnenkwamen. Omdat de burgemeester bij haar 107e verjaardag een dubbele afspraak had gemaakt, kon hij niet aanwezig zijn. Wel werd een boeket

De zesjarige tweeling Rik en Corné van de Pol feliciteren hun 106-jarige betovergrootmoeder (collectie Aart Aalbers)

bloemen bezorgd met de persoonlijke boodschap: 'Mijn oprechte excuses voor het afzeggen van onze afspraak. Ik verheug mij op onze ontmoeting volgende week.'

Uiteraard waren bij alle vieringen ook schrifte-

Burgemeester Elzenga feliciteert mevrouw Van Roekel met haar 106^e verjaardag (collectie Aart Aalbers)

Mevrouw Van Roekel 107 jaar. Van links naar rechts: directeur Zeger de Haan van De Meent, mevrouw Van Roekel en dochter Klazina met haar man (collectie Sjoerd de Jong)

lijke felicitaties van koningin Beatrix en van de commissaris van de Koningin binnengekomen, gaven directie en medewerkers van De Meent acte de présence en kwamen veel familieleden hun moeder, oma en oudoma feliciteren.

Op 13 januari 2010 overleed Barendina Cornelia Van Roekel-van de Pol. Zij werd op 16 januari 2010 bij haar man begraven in graf nummer 16A15 van de gemeentelijke begraafplaats aan de Asakkerweg te Ede. Zij liet drie kinderen, acht kleinkinderen, negentwintig achterkleinkinderen en dertien achterachterkleinkinderen na.

Bedankt

Voordat ik een punt zet achter dit verhaal, wil ik graag mevrouw Klazina van Veldhuizen-van Roekel uit Lunteren hartelijk bedanken voor de foto die ze mij te leen gaf en voor de hartelijke ontvangst in hun prachtige woning. Fijn vond ik het dat redactielid Cor Slok nog enkele genealogische data op het spoor kwam. Ook hiervoor

mijn dank. In de derde plaats denk ik aan Aart Aalbers. Hij stuurde enkele van zijn foto's aan mij door en had in zijn artikelen in de *Veenendaalse Krant* veel te verhalen over mevrouw Barendina Cornelia Van Roekel-van de Pol. Met genoegen wil ik hiernaar verwijzen. Zie onder andere: Genealogie Familie van Roekel 17-47 (Google).

Het grafmonument van Geurt van Roekel en Barendina Cornelia van Roekel-van de Pol (collectie Wim van Elst)

Flitsen uit een ver Veens verleden

Dat Veenendaal een bijzondere geschiedenis heeft, is evident. Veel van de recente geschiedenis zit in ons collectief geheugen. Maar de historie is ouder - veel ouder. In een flits gaan we met Coen van Viegen terug naar het begin van onze jaartelling.

DOOR COEN VAN VIEGEN

47 na Christus Vanaf het jaar 14 voor Christus dringen Romeinse legioenen door in de gebieden ten noorden van de Rijn. In het jaar 47 trekken de troepen zich terug achter de rivier en wordt de hoofdgeul van de Rijn de grens (limes) tussen het Romeinse Rijk en de vrije Germanen.

Het gebied waar Veenendaal thans ligt zal door zijn moerassige aard wel tot het zogenaamde niemandsland hebben behoord. Ergens vindt men de mededeling: 'Toen Julius Caesar (Giulio Cesare) hier in 't land was, waren de Rhenensche veenen aan deze zijde naar Wageningen niet dan bosschagie.' De houtresten die werden aangetroffen in de turf bevestigden dat, evenals de resten van eikenbomen in de Achterbergse Hooilanden.

855 7/10 november: In een oorkonde komt de naam silva Hrenhem voor (Rhenens Woud). Dit eikenbos strekt zich uit van De Grebbe tot voorbij het tegenwoordige Renswoude. Er zijn in het woeste en deels ontoegankelijke oerbos veraderlijke moeren, waar het veenmos (sphagnum) welig tiert. Ook is er sprake van dertig zwijnen, die hun voedsel (eikels) in dit woud mogen zoeken. De plek waar het dorp Veenendaal zal ontstaan ligt er middenin.

950 Een Moors gezant die Utrecht bezoekt, schrijft in zijn verslag onder andere: 'Er is geen hout voor brandstof, maar slechts een soort leem, die als brandstof dient. Gedroogd zijnde en in het vuur geworpen maakt het een groot vuur met geweldigen gloed.' (turf dus!)

1000 In het Nedersticht (provincie Utrecht) wordt op diverse plaatsen al turf gewonnen. In de Rhenense of Stichtse Venen geschiedt dat op zogenaamd extensieve wijze: men baggert en

graaft hier en daar wat turf, het meest voor eigen gebruik.

1132 Omstreeks dit jaar schijnt de ontginning van de Gelderse Vallei te zijn begonnen, want met toestemming van bisschop Andreas gaat een aantal ondernemers turf winnen in de buurt van Amersfoort. Er ontstaan diverse nederzettingen in de Vallei, maar 'het dichte ondoordringbare woud en het veenmoeras' ten noorden van Rhenen kunnen alleen bij strenge vorst worden betreden.

1165 Keizer Frederik I geeft aan Gelre toestemming een watergang te graven tot afvoer van het rijnwater naar de Zuiderzee. Er is waarschijnlijk van die toestemming geen gebruik gemaakt.

1256 Graaf Otto van Gelre koopt van de abdij van Deutz een aantal goederen te Rhenen, waaronder het landgoed dat later als Grootveld of Prattenburg wordt aangeduid.

1300-1580 Van 12 tot 19 juni worden ter ere van de heilige Cunera de jaarlijkse bedevaarten (Sincte Kunéren Vaerten) gelopen vanaf het zogenaamde Cunerabergje in Rhenen via De Vordel bij Elst en over Prattenburg, Achterberg en De Grebbe terug naar de stad. Er zijn dan drie staties of preekstoelen: een te Elst, een in Achterberg 'waar De Dijk uitmondt op de Cuneraweg' en een op de Heymenberg (Grebbeberg). In 1860 laat de aartsbisschop van Utrecht de verering van Cunera staken.

1342 De zeer vermogende Johannes IV (Jan) van Arkel wordt de 47ste bisschop van Utrecht (tot 1364). Zijn betekenis voor Veenendaal ligt in 1347: hij verheft dan de Sint Pancratiuskapel van

kasteel De Horst in Achterberg tot kapittelkerk, gewijd aan de heilige Drievuldigheid. De kerk wordt gediend door vier kanunniken. Een der prebenden (inkomen) van deze kerk wordt in 1566 toegekend aan de pastoor van de nieuwe parochie Veenendaal.

1350 In het midden der veertiende eeuw wordt Renswoude (Rhenens Woud) in cultuur gebracht (zie 855, silva Hrenhem). Op 13 juni 1363 kopen bisschop Jan van Arkel en zijn broer Robrecht van de stad Rhenen een landgoed 'dat voormaels dierselver stadt gemeynte (meent) was, gelegen in het Kerspel Rhenen'. In de akte

1369 De Grebbedijk wordt voor het eerst in een document vermeld als 'den hoogen dijc'. Gezien de vele overstromingen blijkt die hoogte echter niet in staat de Vallei tegen water uit de Rijn te beschermen. Veenendaal had er de eeuwen door veel onder te lijden.

1392 Sweer van Abcoude, heer van Gaasbeek, Putten en Strijen, sticht het 'Catusserclosser butten Utert', Nieuwlicht genaamd (zie 1433).

1408 In dit jaar komen de eerste sporen voor van uitgifte van gronden ter vervening in de Rhense Venen.

Turfwinning aan het Benedeneind, circa 1900 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

komt de naam Rynswoude voor. In 1345 had de bisschop reeds meer land 'onder' Rhenen verworven.

1359 Deze contreien worden geteisterd door een pestepidemie die zulke vormen aanneemt dat een pauselijke bul toestemming verleent om de doden te begraven zonder dat zij voorzien zijn van de heilige sacramenten.

1427 30 december (Sint David): David van Bourgondië in Atrecht geboren. Hij is de (natuurlijke) zoon van Philips de Goede en de aanzienlijke burgerdochter Nicolette de Bosquiel uit Atrecht. Vader Philips houdt er een deel van het jaar hof. (En dat niet alleen, want men schat zijn aantal buitenechtelijke kinderen op ongeveer twintig.) De bekende Karel de Stoute is een halfbroer van bisschop David.

1429 Uit rekeningen van Gerard de Keyzer, rentmeester van de bisschop van Utrecht, blijkt dat in de Rhenense Venen al turf wordt gewonnen op min of meer commerciële basis. De zogenaamde Horstbranden voorzien het slot De Horst en zijn onderhorigen van de

eigendom te zijn van Johan van Hemerten te Rhenen. Volgens enkele bronnen is het een gewone boerenhoeve. Van Hemerten behoort tot een voorname Rhenense familie. Hij wordt in akten bisschoppelijk raadsheer genoemd en ook aangeduid als 'Hoofmeester van de Bisschop'.

Huize Prattenburg, eind negentiende eeuw (collectie Ineke van Schuppen)

nodige turf als brandstof. In de Weteringsteeg te Achterberg is nog een boerderij die De Horstbranden heet.

1433 Jacob van Gaasbeek schenkt verschillende percelen land aan het Kartuizerklooster Nieuwlicht, waaronder een deel van Emminkhuizen 'mit bosch ende heyde, water ende weyde, mit sinen venen ende mit allen sinen toebehooren'. Uiteindelijk zal het klooster door uitbreiding in het bezit komen van 'die Grote Venlo, die welcke raeckt eensdeels aen die noertzijde in die Keyserlicke Majesteyts veenen ende leyt voert in die Emmichuser veenen, streckende nae Veltgensgrave' (zie 1392).

1450 Het landgoed Prattenburg(h) of 'Prattenborch ook wel Grootveld genaamd' blijkt

1450 De stad Utrecht heeft in deze eeuw ongeveer 40.000 inwoners. De hoofdstad van het bisdom herbergt het bisschoppelijk paleis met de daarbijbehorende hofhouding, intriges en machtsstrijd.

1455 24 maart: Bisschop Rudolf overlijdt op kasteel De Horst 'na eene vijf en twintig jarige regeering vol onrust'. Hij wordt opgevolgd door David van Bourgondië, die zich 'na te Rhenen te zijn gehuldigd' op slot De Horst vestigt tot 'hij zich gerust naar Utrecht kon begeven, om zich daar op den Bisschoppelijken zetel te plaatsen', die hij zal bezetten van 1456 tot 1496. Hij staat bekend om zijn hervormingen op velerlei gebied en de verbeteringen inzake de waterstaat. Vooral dit laatste zal voor de wording van Veenendaal van groot belang blijken te zijn.

‘De grote stroom kooplustigen naar Veenendaal’

Ooit was Veenendaal het dorp van turf, textiel en sigaren, nu is de gemeente vooral bekend als het belangrijkste regionaal winkelcentrum na de stad Utrecht. Hoe heeft Veenendaal zich tot winkelhart ontwikkeld en welke kansen en bedreigingen zijn er in een tijd van economische crisis en de opkomst van online winkelen? En valt er nog wat te leren van de geschiedenis?

DOOR ROELAND TAMELING

Het winkelen zoals we dat nu kennen is als massaverschijnsel pas na de Tweede Wereldoorlog ontstaan. Tijdens de turfwinning waren de meeste mensen in Veenendaal arm, geïsoleerd en hard aan het werk. Ook in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw was het voor arbeiders niet makkelijk. De lonen waren zo laag dat ze na de lange werkdagen nog zelf voedsel moesten verbouwen om te kunnen overleven. Ze aten vooral droog roggebrood en later ook aardappelen. Suiker, boter en koffie waren geen alledaagse goederen, maar luxe. De dagelijkse en luxegoederen die de arbeiders niet zelf konden maken of verbouwen, kochten ze op de markt, bij de coöperatieve verenigingen of bij de winkeliers. Want tegelijk met de opkomst van de textielverwerking vermelden de historische stukken ook de eerste winkeliers.

Een overzicht uit 1748 noemt onder meer winkels ‘in boeken’, ‘in lakens’ en ‘in vette waren’. Er waren zes bakkers in Stichts Veenendaal gevestigd en ook een winkelier ‘in goud en silver’. In totaal 34 winkeliers. Daarnaast waren er de ambachtslieden die zelfgemaakte producten verkochten, zoals kleermakers, bierbrouwers en glazenmakers. En tot slot had je nog de marskramers: rondtrekkende handelaren die garen, pannen en vis aan de man brachten.

Pas jaren later, rond 1900, kwamen de kruidenierswinkels. Net als de marskramers bezorgden ze aan huis, maar ze hadden ook een winkel waar de verkoper de producten van achter de toonbank afwoog en vulde in door de klanten zelf meegenomen potjes of verpakte in papier.

De weekmarkt op dinsdag, waarvan voornamelijk de bijenmarkt zichtbaar is, circa 1915 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Ondernemende winkeliers

Rond 1950 werkten duizenden mensen in de textiel- en de tabaksindustrie, maar in de jaren zeventig verdwenen de meeste traditionele bedrijven in die sectoren. Dit kwam onder meer door de concurrentie uit lagelonenlanden en door het wegvallen van de markt in Indonesië. Mede hierdoor raakte bijna twintig procent van de beroepsbevolking van Veenendaal werkloos. De bedrijvigheid in Veenendaal verschoof snel van industrie naar een gevarieerde economie

met veel handel. Winkelen kreeg daarbij meer en meer de hoofdrol, ook dankzij de actieve inzet van de winkeliers die daarin gesteund werden door het gemeentebestuur.

Al in 1923 hadden zestien winkeliers de Oranjedag-winkelbeurs georganiseerd, die dat jaar leidde tot de oprichting van de Veenendaalse Winkeliersvereniging Handel en Nijverheid. In 1949, toen Veenendaal het 400-jarig bestaan vierde, organiseerde de winkeliersvereniging een grootschalige beurs onder de naam VEWIBETO: de Veenendaalse Winkel Beurs en Tentoonstelling. Het was het begin van een succesvolle traditie die decennia lang werd voortgezet. Veenendaal presenteerde zich als winkelcentrum van de regio en profiteerde hierbij van de steeds betere verbindingen via de weg en het spoor. Ook het zich steeds verder uitbreidende aanbod van winkels zorgde voor een sterke regionale uitstraling. Langzamerhand veranderde Veenendaal van het 'Eindhoven van het noorden' in het 'winkelcentrum van de regio'. De economische functie van de binnenstad was en is niet te onderschatten: inmiddels werken er 4000 mensen in de binnenstad. Dit aantal groeit nog steeds.

Tijdens de handelstentoonstelling van 1964 krijgt een gemeentelijke delegatie onder leiding van burgemeester mr dr J. Hazenberg bij de firma Van Spanje uit Elst (U) uitleg over de riolering. De burgemeester, tweede van links, wordt geflankeerd door twee heren Van Spanje. Tussen de twee onderste buizen door zien we G.C. van Stuijvenberg (directeur van de dienst Gemeentewerken) en door de opening van de rechter buis van links naar rechts: D. van Manen, gemeentesecretaris en de wethouders Ant. de Ruiter, R. Koppenberg en C.N. van Kuijk. Ook deze tentoonstelling werd gehouden aan het eind van de J.G. Sandbrinkstraat ter hoogte van het huidige Raadhuisplein (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Regionale trekpleister

De groei als winkelcentrum was zeker ook te danken aan het groeiende aantal inwoners: Veenendaal groeide van een gehucht naar 3000 inwoners in de achttiende eeuw, 20.000 inwoners in 1950 en 60.000 inwoners in het jaar 2000. Ook fysiek is die groei zichtbaar in de binnenstad. Van oudsher waren de woonkamers van enkele huizen aan de Hoofdstraat al ingericht als winkel-tje en de functie van deze straat als winkelgebied werd jaar in jaar uit groter. Terwijl de fabrieken in de binnenstad werden gebouwd, nam ook het aantal winkels gestaag toe. De groei van het aantal inwoners vroeg in de jaren zestig van de vorige eeuw ook om een forse uitbreiding van het winkelareaal. Het vertrek van de industrie bleek voor de binnenstadsondernemers niet alleen nadelen te hebben: er was volop ruimte voor uitbreiding en die ruimte werd dan ook genomen. Omdat de bereikbaarheid van het winkelgebied toen al beschouwd werd als een belangrijke keuzefactor voor de consumenten, besloot de gemeente veel ruimte te reserveren voor parkeerplaatsen. Dat bleek een goede keuze, want het centrum van Veenendaal kreeg daardoor nog meer aanzuigende werking op bezoekers van buiten.

In 1973 werd het eerste overdekte winkelgebied van Veenendaal geopend: de Passage. Later volgden de Corridor (aansluitend op de Passage) en de Scheepjeshof. In totaal is er nu in Veenendaal bijna 170.000 vierkante meter winkeloppervlak. Afgezet tegen het aantal inwoners (63.000) is dat meer dan twee keer zoveel als gemiddeld in Nederland. Kortom: de groei van het aantal en de oppervlakte van de winkels heeft ertoe geleid dat nu meer dan de helft van de winkelbezoekers in Veenendaal van buiten de gemeente komt. Volgens een rapport van de Utrechtse Kamer van Koophandel uit 2005 is Veenendaal Centrum 'in omzet gerekend het tweede centrum van de regio en van de provincie

Utrecht (nog voor Amersfoort centrum dus)'.

Gesloten etalages

Wie de archiefstukken van de winkeliersverenigingen en de gemeente bestudeert, kan niet om de conclusie heen: de geschiedenis herhaalt zich, maar telkens net een beetje anders. Neem de openingstijden. In vroeger eeuwen waren er geen beperkingen aan de openingstijden van winkels, maar dat veranderde toen in 1929 werd besloten over te gaan tot een achtuurse winkelopening. De beperkingen namen in de jaren erna alleen maar toe, tot in 1952 op vrijdagavond de koopavond werd ingesteld. De afgelopen jaren zijn de openingstijden door de week wettelijk weer verruimd en mogen winkeliers op basis van de Winkeltijdenverordening zelf bepalen hoe laat ze 's avonds hun winkel sluiten. Door de eeuwen heen is er tot nu toe in Veenendaal slechts één constante op het gebied van openingstijden: op zondag blijven de winkels dicht. In Veenendaal kon je op zondag vroeger ook geen etalages kijken, zoals elders. De etalages waren soms zelfs gesloten. In een gemeente als Zeist kon dat wel en het was daar niet ongebruikelijk om op zondagmiddag over de Slotlaan te flaneren. Discussies over openingstijden, de openbare ruimte en promotieactiviteiten zijn overigens van alle tijden. De winkeliers organiseerden zich in 1923 al in Handel en Nijverheid en met de uitbreiding van het winkelgebied nam ook het aantal winkeliersverenigingen in de binnenstad toe. In de jaren negentig van de vorige eeuw besloten ze hun krachten te bundelen in de organisatie City Marketing. Die hield zich vooral bezig met binnenstadspromotie. Inmiddels zijn de activiteiten van de stichting grotendeels overgenomen door het Platform Binnenstadsmanagement, dat tegelijkertijd met het ondernemersfonds is opgericht in 1995. En citymarketing? Daarvoor is nu de stichting Promotie Veenendaal actief in samenwerking met het Bureau Binnenstad. De organisatiecirkel is voorlopig weer rond.

Historische verwijzingen

Ook in ruimtelijke zin herhaalt de geschiedenis zich in Veenendaal. Enkele voorbeelden ter illustratie. Tot 1846 stroomde er water door het

winkelgebied van Veenendaal, namelijk een zijtak van de Bisschop Davidsgrift. Dat had zo zijn nadelen, denk maar aan ratten en stankoverlast in de zomer. Daarom werden de vaarten in het dorp bijna overal gedempt. Nu zijn er concrete plannen om het water, als sfeerverhogend element, terug in het centrum te brengen. Maar dan wel zonder stank en ratten dus.

Historisch gezien is de Hoofdstraat de basis van het winkelcentrum van Veenendaal. Maar er zijn ook ontwikkelingen rondom deze straat. Nieuwe bouwwerken geven anno nu een knipoog naar het verleden. De Cultuurfabriek, met daarin onder meer de bibliotheek en het museum, verwijst, met het breipatroon in de gevel, naar de wolindustrie. Daarnaast herinneren de namen van de gebouwen en de straten duidelijk aan vroeger. Van gebouwen met namen als Sajet (een soort breigaren) en Tricotage (een textielfabriek) tot straatnamen als Weverij en Wolweg. En onlangs is het 'huis van Rijkoojpje' verbouwd tot een poort met aan weerszijden winkels. Een voorbeeld van de manier waarop het verleden wordt gekoesterd: historisch, maar in een modern jasje. Het winkelgebied wordt na de Passage, de Corridor en de Scheepjeshof (in de volksmond het zesje) de komende jaren afgemaakt met de Hoogstraat, de Brouwersgracht en de Bernard van Kreelpoort, waardoor een dubbele acht ontstaat. Het is de bedoeling dat de consument straks in drie rondjes een logische route door de binnenstad kan lopen: via de Hoofdstraat en langs het water.

Scheve ogen

De geschiedenis herhaalt zich dus, maar altijd anders. En meestal is het een vooruitgang. Waar vroeger de VEWIBETO werd georganiseerd om de nieuwste snufjes op het gebied van huishoudelijke apparatuur en andere consumentenartikelen te tonen, loopt Veenendaal nu voorop met de pilot 'het nieuwe winkelen'. De consument maakt tijdens het koopproces naast de fysieke winkel steeds meer gebruik van andere kanalen, zoals internet en social media. Voor dat nieuwe winkelen is Veenendaal de nationale pilotstad waar allerlei innovaties worden getest. En de consumentenbeurs is verdwenen, maar er is

Het Scheepjeshofplein met het winkelcentrum Scheepjeshof gezien vanuit de Hoogstraat in de richting van de Zandstraat, 2003 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

een Binnenstadsbeurs voor ondernemers en bewoners van de binnenstad voor in de plaats gekomen. Op deze beurs geeft Veenendaal een blik op de toekomst van het winkelcentrum.

Ondertussen zit de concurrentie natuurlijk niet stil. Van oudsher kijken winkelcentra uit de regio jaloers naar de binnenstad van Veenendaal. In 1964 waren er volgens de *Veenendaalsche Courant* in Rhenen, Elst, Amerongen en Leersum zelfs plannen om 'langs de Rijn een soort federatie op (te) richten teneinde de grote stroom kooplustigen naar Veenendaal in te dammen'. Ook nu houden gemeenten in de omgeving elkaar nauwlettend in de gaten. Actieve werving van consumenten door promotieteams in elkaars winkelcentra leveren boze aangetekende brieven op en voor afspraken over Veenendaal als winkelcentrum van de regio FoodValley bleek te weinig draagvlak bij de buurgemeenten.

Aan de andere kant is er, net als vroeger, ook een goede samenwerking met gemeenten en naburige winkeliersverenigingen. Ze komen bij elkaar op bezoek, wisselen ervaringen uit en stemmen hun activiteiten zo veel mogelijk op elkaar af. Een goed voorbeeld daarvan was de gezamenlijke ontvangst van de koninklijke familie in Rhenen en Veenendaal op Koninginnedag 2012. Met recht een historische gebeurtenis voor Winkelstad Veenendaal.

Shopper als beleving

De afgelopen jaren is Veenendaal zich meer

en meer gaan profileren als dé moderne winkelstad van de regio. Onder de vlag Winkelstad Veenendaal streven ondernemers en anderen er samen naar om in 2013 de eretitel Beste Binnenstad 2013 te veroveren. Onder meer door in te spelen op de genoemde tendens van het nieuwe winkelen. De komende jaren zal blijken of Veenendaal erin slaagt om het winkelend publiek te blijven trekken naar de binnenstad. Er zijn trends die hiervoor obstakels vormen, zoals online winkelen, economische teruggang en steeds

meer leegstand van winkelruimtes overal in Nederland. Andere trends bieden meer hoop. Funshoppen is onder Nederlanders nog altijd een van de meest populaire vormen van vrijetijdsbesteding. Consumenten zijn op zoek naar beleving en in tegenstelling tot andere delen van het land groeit het inwonertal van Veenendaal nog steeds. Door strategisch in te zetten op het nieuwe winkelen, op de kwaliteit van de winkelomgeving en door goed met elkaar te blijven samenwerken, hoopt Veenendaal de slag om de consument ook in de toekomst te blijven winnen. En daarbij kan ook worden geleerd van de geschiedenis van Winkelstad Veenendaal.

Bronnen

Themanummer Historische Vereniging Oud Veenendaal 14 (1999), nummer 3.

Gemeente Veenendaal, Strategische Visie 2025 (Veenendaal 2005).

Gemeente Veenendaal, Ambitiedocument Veenendaal Beste Binnenstad 2013 (Veenendaal 2011).

Grootheest, A.C. van, R. Bisschop (red.), Geschiedenis van Veenendaal (Veenendaal 2000).

Promotie Veenendaal, Strategisch Marketingplan (Veenendaal 2010).

Wikipedia: <http://nl.wikipedia.org/wiki/Veenendaal>, bezocht op 18 juli 2012.

Winkelstructuur in evenwicht, Structuurvisie Detailhandel regio Utrecht 2006-2012 (Kamer van Koophandel Utrecht, 2005)

Dit artikel verscheen eerder in het tijdschrift *Oud-Utrecht* van december 2012.

De leermeester van Jannetje Hootsen

In de literatuur over Jannetje Hootsen (Zwarte Jannetje) komen we steeds opnieuw de opmerking tegen dat niet bekend is waar en bij wie zij haar opleiding tot (hulp)onderwijzeres heeft genoten.¹ In de archieven van de Nederlandse Hervormde Gemeente te Veenendaal is hierover echter wel iets te vinden. Jannetje werd aangesteld als helpster op de bewaarschool. Daarnaast kreeg zij een opleiding tot (hulp)onderwijzeres, die zij overigens niet met goed gevolg heeft afgerond.

DOOR EVERT JAN VAN BEEK

Deze opleiding werd verzorgd door Johan Simon Göbel. Hij was hoofdonderwijzer aan de openbare school in Veenendaal. Ook was hij een bekende spiritist en heeft hij enkele publicaties op zijn naam staan.

De bewaarschool

Op 2 januari 1844 werd in Veenendaal een bewaarschool opgericht. Het stichten van bewaarscholen was in het midden van de negentiende eeuw een bekend verschijnsel. Op een bewaarschool ontvingen kinderen in de leeftijd van circa twee tot zes jaar de eerste algemene ontwikkeling. De initiatiefnemers in Veenendaal waren burgemeester H. van de Poll en de hervormde predikant F.C. van den Ham.² De leiding van de school kwam in handen van mejuffrouw J. Kennedy. Deze 'trouwe kindervriendin' zou 41 jaar aan het hoofd van deze school blijven staan. De school verhuisde in 1860 naar een locatie aan de Hoofdstraat. Dit was mede mogelijk door de zorg en bemoeienis van freule C.W.J. Swellengrebel (1812-1870) uit Utrecht.

Nieuwe fase

In 1868 deden twee jonge hervormde predikan-

Ds Frederik Constans van den Ham, oprichter van de bewaarschool in 1844 (collectie Historische Vereniging Oud Veenendaal)

ten hun intrede in Veenendaal. Het waren de 28-jarige dr Philippus Jacobus Hoedemaker³ en ds Hendrikus Vredenrijk Hogerzeil,⁴ 29 jaar oud. Hogerzeil was voor hij naar Veenendaal kwam 'zendingsdirector' in Rotterdam geweest en Hoedemaker had de nodige ervaring opgedaan in het evangelisatiewerk in Nederland en Amerika. Zij wisten de kerkenraad van de Hervormde Ge-

meente te Veenendaal ervan te overtuigen dat het zendings- en evangelisatiewerk een taak van de kerk behoorde te zijn. Om dit werk gestalte te kunnen geven, werd een 'kerkeraadscommissie van den in- en uitwendige zending te Veenendaal' ingesteld.

De commissie ging na wat haar eerste taak moest zijn. Zij kwam tot de conclusie dat er geen lokaliteit was waar evangelisatieactiviteiten konden plaatsvinden. Na de nodige voorbereidingen kon uiteindelijk in 1870 aan het Boerscheland, de huidige Beatrixstraat, een evangelisatiegebouw worden geopend. In dit gebouw vonden diverse activiteiten plaats en ook de bewaarschool vond hier haar onderdak. De bewaarschool maakte in die periode een behoorlijke groei door, die vooral werd veroorzaakt door de oprichting en de groei van de Veenendaalsche Stoomspinnerij en -Weverij (VSW). In 1872 telde de school circa 125 leerlingen. Vanwege deze groei kon de leiding van de school wel wat versterking gebruiken. Voor ons is van belang wat wordt vermeld in de

notulen van de vergadering van de kerkenraadscommissie van 25 september 1874:

Mej. K[ennedy] zal in de Bewaarschool geholpen worden door hare dochter en J. Hootsen. Daarvoor zal Mej. K. genieten *f* 100,-. Aan J.H. zal een gratificatie van *f* 25,- 's jaar gegeven worden. En de Commissie verbindt zich om de genoemde twee meisjes lessen te laten nemen om zich te bekwamen voor hulponderwijzeres. Dit voorstel wordt aangenomen, zóó dat bepaald wordt dat zij 3 lessen in de week zullen ontvangen. De Heer Göbel heeft de vriendelijkheid gehad de helft der lessen om niet toe te zeggen en ontvangt voor ieder andere les 0,75 cents, dat is tegen *f* 50,- in het jaar.

Naar wij mogen aannemen was genoemde J. Hootsen Zwarte Jannetje. Zij was op dat moment ruim veertien jaar, een leeftijd die de start van een opleiding tot hulponderwijzeres niet uitsluit.

De hervormde school aan het Boerscheland met links de onderwijzerswoning, circa 1920. Aanvankelijk deed de school dienst als evangelisatiegebouw. Jannetje Hootsen werkte er als helpster van de bewaarschool (*collectie Gemeentearchief Veenendaal*)

Johan Simon Göbel (1847-1916) (collectie Historische Vereniging Oud Veenendaal)

Dit zou betekenen dat Jannetje Hootsen haar opleiding heeft genoten bij Göbel. De vraag is wie de genoemde heer Göbel was.

Johan Simon Göbel

De voorouders van Johan Simon Göbel waren afkomstig uit Duitsland. Overgrootvader Hendrik Göbel werd rond 1741 in Leer geboren, grootvader Fredrik Göbel werd in 1767 in Amsterdam gedoopt en vader Simon zag in Leuven (België) het levenslicht. Johan Simon Göbel werd op 3 januari 1847 te Utrecht geboren. Op 10 juli 1872 trad Göbel daar in het huwelijk met Elisabeth Vree. Uit dit huwelijk werden te Veenendaal twee zoons en een dochter geboren en in Utrecht zagen daarna nog drie kinderen het levenslicht. Van de zes kinderen zijn er enkele jong overleden. Kerkelijk behoorde Göbel voor zijn komst naar Veenendaal tot de Evangelisch-Lutherse Kerk, maar in Veenendaal sloot hij zich aan bij de Hervormde Kerk. Toen hij terugkeerde naar Utrecht, keerde

hij ook terug naar zijn oude kerkverband. In 1900 werd Göbel hoofdbestuurslid van het Centraal Luthersch Weeshuis te Utrecht.

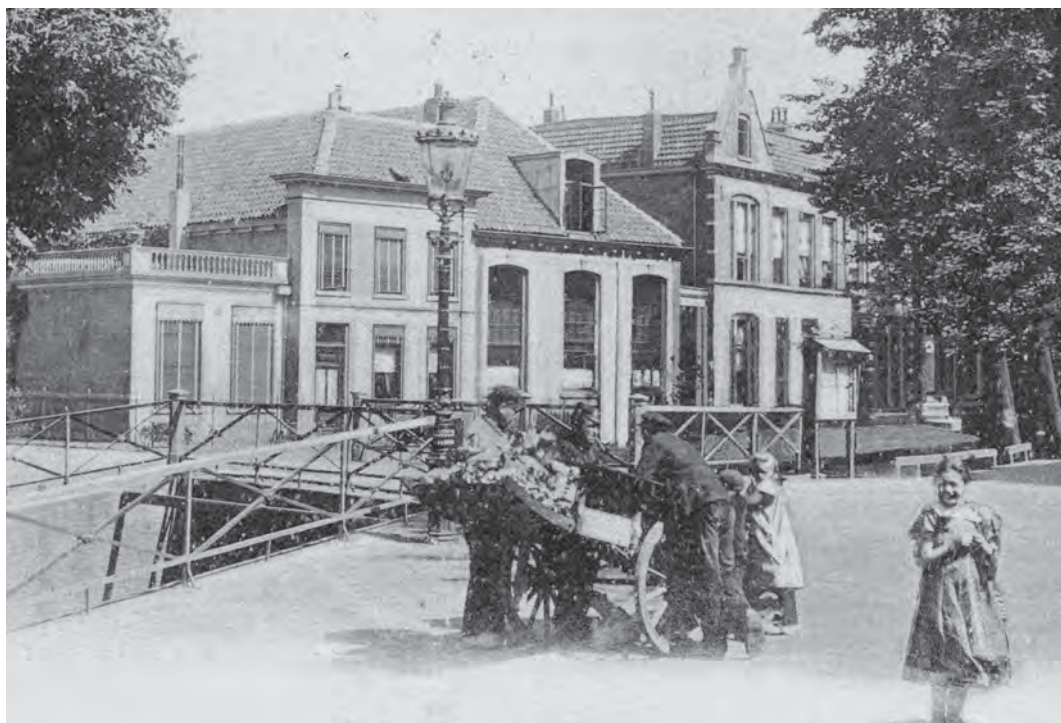
Göbel werd op 1 juni 1865 aangesteld als hulponderwijzer bij het lager onderwijs te Utrecht tegen een jaarsalaris van f 300,-. In 1872 werd hij benoemd tot hoofdonderwijzer van de openbare lagere school in Veenendaal. Hij was de opvolger van Henricus Petrus Dewald⁵ en kwam bij een vergelijkend examen als beste uit de bus. Bij de voordracht aan de gemeenteraad stond hij als eerste op een drietal en kreeg hij zes van de elf uitgebrachte stemmen. In de jaren dat Göbel in Veenendaal werkzaam was, steeg het aantal leerlingen van de school sterk. Op 15 januari 1872 telde de openbare school 360 leerlingen, vijf jaar later waren dit er 506. De ruimte in de school was daarvoor niet toereikend. Göbel stelde voor in

het evangelisatiegebouw enkele lokalen in te richten en daar onder leiding van een hulponderwijzer een aantal klassen onder te brengen. Het is niet duidelijk of de gemeenteraad hiermee akkoord is gegaan. Göbel vertrok in 1877 naar Utrecht, waar hij hoofd werd van een school aan de Kruisdwarsstraat. Jannetje Hootsen kan dus maximaal drie jaar les van hem hebben gehad.

Göbel als spiritist

De grootste bekendheid heeft Johan Simon Göbel niet als onderwijzer verkregen, maar vanwege het feit dat hij actief was als spiritist. Hij kwam tot het spiritisme door het lezen van de geschriften van Elise van Calcar (1822-1904). Het is niet duidelijk of Göbel in zijn Veense tijd al beïnvloed is geweest door het spiritisme. Van Calcar publiceerde vanaf 1873 over het spiritisme. Of Göbel enige godsdienstige invloed op Jannetje Hootsen heeft uitgeoefend, is ook niet duidelijk.

In 1888 was Göbel medeoprichter van de Ne-

Gezicht, omstreeks 1900, vanuit de Hoofdstraat op de Lage Kant met in het midden de openbare school waar Göbel van 1872 tot 1877 werkzaam was (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

**Heden ging onze geliefde echtgenoot,
vader, behuwd- en grootvader,
de Heer J. S. Göbel,
Redacteur van „Het Toekomstig Leven”
tot een hooger bestaansvorm over.**

Den Haag,	A. GÖBEL—NIERSTRASZ.
De Bilt,	P. S. GÖBEL.
"	F. GÖBEL—MONNIKENDAM.
Den Helder,	C. DE KLER—GÖBEL.
"	J. J. DE KLER.
Utrecht,	J. S. GÖBEL.
Bantjar,	E. GÖBEL.
(Java)	I. GÖBEL—IMMY.
	en Kleinkinderen.

**'s-Gravenhage, 1 Januari 1916.
François Valentijnstraat 199.**

De overlijdensadvertentie van Johan Simon Göbel (www.harmonica-nl.org)

derlandsche Vereeniging van Spiritisten Harmonia en vanaf 1897, samen met Hendrik Nicolaas Fremery, redacteur van *Het Toekomstig Leven*, het orgaan van de vereniging. Volgens de website van de Nederlandse Vereniging van Spiritualisten Harmonia (zoals de vereniging nu heet) was hij vanaf het begin van de twintigste eeuw de bekendste en best georiënteerde spiritist van Nederland. Van de hand van Göbel verschenen ook enkele boeken, hoofdzakelijk over het spiritisme. Hij mag daarom ook een Veenendaalse schrijver genoemd worden. Een Veenendaalse (Veense) schrijver is, volgens de definitie van Mats Beek in zijn boek *Schrijvers geturfd*, iemand die in Veenendaal heeft gewoond en een of meer publicaties op zijn naam heeft staan.

Op 11 november 1912 overleed Elisabeth Vree, de vrouw van Göbel, te De Bilt. Zij is 63 jaar geworden. Ruim acht maanden later hertrouwde Göbel met Johanna Nierstrasz. Voor Johanna was dit haar derde huwelijk. Zij was ook actief in de spiritistische wereld en hield samen met haar man in den lande lezingen. Göbel overleed op 1 januari 1916 te 's-Gravenhage.

Ten slotte

We hebben een tipje van de sluier opgelicht met betrekking tot de opleiding van Jannetje Hootsen tot (hulp)onderwijzeres. Daarnaast is Johan Simon Göbel, oud-hoofd van de openbare lagere school in Veenendaal, enigszins aan de vergeetelheid ontruikt. Daarbij is gebleken dat hij tot de Veenendaalse schrijvers gerekend mag worden.

Noten

1. Zie hiervoor onder meer De Kluijver (2000, p. 27, 212) en Van 't Veld (2010, p. 105).
2. Hendrik van de Poll was van 1843 tot 1855 burgemeester van Stichts Veenendaal. Ds Frederik Constans van den Ham was van 1842 tot 1847 hervormd predikant in Veenendaal.
3. Zie voor meer informatie over Hoedemaker Van 't Veld (2010, p. 99-104) en Beek (2010).
4. Hendrikus Vredenburg Hogerzeil werd op 10 februari 1839 geboren in de hervormde pastorie van Fijnaart. Hij was predikant in Sluis, 'director' van de Nederlandse Zendingen Vereeniging in Rotterdam en was precies een jaar hervormd predikant in Veenendaal, van juni 1868 tot juni 1869. Vervolgens stond hij onder meer in Driebergen, Arnhem en Amsterdam.
5. Dewald was van 1868 tot 1872 hoofdonderwijzer aan de openbare lagere school in Veenendaal.

Bronnen

Archieven

Gemeentearchief Veenendaal
Archieven der Nederlandse Hervormde Gemeente te Veenendaal, inv.nrs. 58, 310a.
Archieven Gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nrs. 5, 76, 186 (onderwijs), 195 (onderwijs), 2151 (1879), 2553, 2671.
Stadsarchief Amsterdam
Dooptregisters vóór 1811.

Boeken

Barneveld, J. van, H. Diepeveen, Uit de geschiedenis van de Hervormde Gemeente van Veenendaal. Veenendaal 1984.
Beek, Mats, Schrijvers geturfd. Een inventarisatie van Veense schrijvers. Veenendaal 2010.
Kluijver, L.H. de, Het Antjesgeloof. Het merkwaardige gezelschap van Zwart Jannetje uit Veenendaal. Kampen 2000.
Veld, H. van 't (red.), Markante Veenendalers. Veenendaal 2010.

Kranten

Amersfoortsche Courant, 15 januari 1851, 22 januari 1900.
Amersfoortsch Dagblad, 4 november 1902.
Amersfoortsch Dagblad/De Eemlander, 31 oktober 1913, 22 februari 1916.
De Eembode, 5 januari 1914.
Goessche Courant, 31 oktober 1903.
Middelburgsche Courant, 19 januari 1900, 16 februari 1918.
Nieuwe Amersfoortsche Courant, 20 december 1884, 5 november 1913.
Nieuwe Gorinchemse Courant, 1 mei 1872.
Vlissingsche Courant, 13 maart 1900.

Websites

www.dbng.nl
www.harmonia-nl.org
www.genlias.nl
www.iisg.nl

Vèèns praote kaank nie laote

De werkgroep Dialect, veldnamen, straatnamen en bijnamen verzorgde deze keer een interactieve bijeenkomst waarin een ieder zijn of haar kennis van de Vèènse taal kon testen. Er bleken nogal wat rasechte Vèènsen in de zaal te zitten, want de herkenning was groot.

DOOR INEKE VAN SCHUPPEN

Werkgroepvoorzitter Henk van 't Veld gaf om te beginnen wat informatie over het ontstaan van het Veense dialect. Het dialect dat in Veenendaal werd en nog wordt gesproken, het Vèèns, is een onderdeel van het Utrechts-Alblasserwaards, een van de zesentwintig Nederlandse dialecten. Werkgroep lid Wim Diepeveen demonstreerde zijn perfecte uitspraak door een alternatief Vèèns lêèsplankie voor te lezen, hetgeen veel hilariteit in de zaal veroorzaakte. We zagen een kaark, een aop, een mins en een rot. Het laatste plaatje toonde een voet: teje mè scharpe negels.

Ook Coby Bos en Ida Drost, twee rasechte Vèènse dames, wisten van wanten in het Veens. Coby las een verhaal over de gevangenis in Veenendaal voor en Ida bracht herinneringen aan de Nieuwewegeschool voor het voetlicht. De dichtkunst van Jan van de Haar was weer van uitzonderlijke klasse en oogstte veel bewondering:

Een **angeroei** was om te vissen,
bij **krek** kon je je niet vergissen
en als je **duk** uit vissen ging,
was 't logisch dat je **bar veul** ving.
Armoedig was **aremetiereg**
en bij verkoudheid keek men **piereg**.
Ellende, zorg was **aremoei**,
een koe heette gewoon een **koei**.

Zelfs Veense seksuele voorlichting, waarbij Henk van 't Veld zeer aansprekende illustraties had uitgezocht, ontbrak deze avond niet. Coby en Ida

Een herinnering (4)

Mar ok te juf, Van Aomesfoort,
wou van ut Vèèns niks wète;
"We spreken allen Nederlands!"
Dus 't Vèèns moezzie vegète.

Een foto van een schoolklas getoond tijdens de lezing (collectie Henk van 't Veld)

lieten ons beurtelings in zevenentwintig coupletten meegenieten van de manieren van diverse dieren.

In vrogger tæd, in 't aauwe Vèèn,
greuid' in de boerrekòl, nör 't schèèn,
de keindjies. En dan smaarges vrog,
dan leeë z' in een wiegie, toch.

Ok vloog ter wel den ooievaor,
mar daarbij zat toch wa gevaor:
je moeder wier deur 't bèès gepik.
Ze was dan drek al nie meer dik.

Ze moes gedureg wel nör bed.
Een zuster zörgde tot en met,
da moe en 't keind en ok 't gezin
ut mæ mekaor han nör de zin.

De vraog van hoe een keind ontsting,
was toe nog hèèl nie in 't geding.

Toch wissie wel, van 't vrogste uur,
hoe 't er an toe ging van netuur.

D'r waore bèèste, aller aord,
die rondom 't huis waore vergaord,
die krège jonkies, alle jaor,
omda ze paorde mæ mekaor.

En toen brak het uur der waarheid aan. Waren de toehoorders wel zo goed in het Veens als ze zelf dachten? De eerste lijst met vragen gaf twintig Veense woorden te zien met daarachter drie mogelijke vertalingen. Was huchie een gehucht, een hoestbui of een kleine heuvel? En een trippie, wat was dat nou weer? Was het een trapje, een steiger of een lage klomp? Een hiepie kon een hippie zijn, een vrolijk iemand of een hakbijltje. Maar misschien hebben we allemaal wel eens met trippies aan een hiepie op een huchie gehanteerd.

Twee leden (waarvan een aspirant-lid!) bleken maar één fout te hebben gemaakt. Maar het examen was nog niet afgelopen. De tweede vragenlijst werd uitgedeeld en nu was het de bedoeling Nederlandse woorden in het Veens te vertalen. Sabbelend drinken: is dat sappelle, lörreke of dui-

mele? Is een kolenboer een gruisboer, kòleman of een zwartzaak? En voor de onderbroek met lange pijpen konden de toehoorders kiezen uit dirrektwar, onderboks of wijndvanger. Ach, in ieders leven is vast weleens een lörrekende gruisboer in zijn wijndvanger voorbijgekomen.

En ook deze ronde leverde twee winnaars op met slechts één fout. En laat nu weer het aspirant-lid van de vorige ronde een van de winnaars zijn. Een Vèense van auwer op auwer, dat kon niet missen. De winnaars mochten een keuze maken uit een collectie Veense boeken. Na het laatste lèèsplankie was iedereen zo in de stemming dat afgesloten werd met het zingen van het Veense volkslied.

Tussen de bedrijven door presenteerde voorzitter Bert van den Bos de reeds gepubliceerde jaarcijfers, die door de aanwezigen zonder op- of aanmerkingen werden goedgekeurd. De kascommissie had zich van haar taak gekweten en de kas goedgekeurd. Een nieuw kascommissielid werd benoemd.

Een geanimeerde avond kon in de annalen worden bijgeschreven, waarbij uw notuliste rustig durft te stellen dat de thuisblijvers ongelijk hadden.

We zingen 't Vèense volkslied

79

O Vèe - ne - daol, o Vèe - ne - daol, wa smok je boe - re -
kòol lek - ker. Dur is gien è - ne plek in 't laand, wor
zo - veul boer - kòol wor ge - plaant. O Vèe - ne - daol, o
Vèe - ne - daol, wa smok je boe - re - kòol lek - ker.

Het eerste couplet van het Veense volkslied in het Véens (collectie Henk van 't Veld)

Herdenken

Op 4 mei hebben we ze weer op verschillende manieren en op diverse plekken herdacht: de inwoners van Veenendaal die in 1940-1945 zijn omgekomen door oorlogsgeweld. Militairen, burgers, Joden, verzetsmensen, kinderen, familieleden. Ze zijn gesneuveld, geëxecuteerd, vergast, getroffen door granaten, verongelukt. Anderen beschikten over hun leven. Het kan geen kwaad daar nog eens aan herinnerd te worden. Daarom gaan we even terug naar het monument bij het station.

DOOR HET VISEUMBESTUUR

Op de halfronde muur achter de beeldengroep staan de namen van bekenden en onbekenden, van jongeren en ouderen, van mensen die hun leven bewust op het spel zetten en mensen die het onverwacht, als bij toeval of door domme pech, verloren. Ook de jongens die in Indië vielen, worden herdacht. Sinds vorig jaar zijn er twee namen bijgekomen: van Roelof in 't Hout en Jan Achterberg. De muur dateert van 1991. Veel ouder, van 1948, is de beeldengroep van John Grosman. Het bronzen beeld staat op een traverin voet en is voorzien van een tekstplaat. De tekst luidt als volgt:

Aan hen, die vielen

**Hoog over vragen, leed en graven
uw heilig vuur te dragen:
Aller voorrecht, aller plicht!**

In het beeld zien we een liggende vrouw en een staande man. De man heeft een toorts in zijn rechterhand. Zijn linkervuist is gebald. Het hoofd van de vrouw helt achterover. De hoofdgedachte is het doorgeven van de fakkel als symbool van het behoud van geestelijke waarden. In de Tweede Wereldoorlog vochten mannen en vrouwen voor vrijheid en recht. Als de een viel, stond de ander op om de fakkel brandende te houden en verder te dragen. De man en de vrouw vormen ook een kruis als teken van leed én overwinning.

Het monument voor de gevallenen, circa 1959 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Uitgelezen

'Er komt geen einde aan het aantal boeken dat geschreven wordt.' Zo zegt Prediker het in de nieuwste Bijbelvertaling. En nog altijd heeft hij gelijk. Ontlezing? Digitaal tijdperk? De boekenproductie neemt alleen maar toe. 'We print on demand.' Is dat erg? Niet per se. Graag uw aandacht voor het werk van nieuw schrijvers- en tekentalent uit Veenendaal en omstreken.

DOOR GERT GROENLEER

3000 Woorden. Negen verhalen van debuterende schrijvers uit Veenendaal en omgeving door Greet Beukenkamp en Annie van Gansewinkel (begeleiding en redactie). 68 p., Volksuniversiteit Veenendaal / Boekhandel Van Kooten, € 3,50.

Een verhalenbundel als vrucht van een cursus van de Volksuniversiteit Veenendaal, tot stand gekomen in samenwerking met Albert van Kooten: een mooi initiatief. De verscheidenheid is groot en de prijs is schappelijk. Het gaat over criminaliteit, sociale media, dood, eenzaamheid. Ook het niveau is wisselend. In het verhaal van Wim Smid (p. 33) zit ironie en een vleugje Veenendaal. Het meest spannende is dat van Louis van Voorthuisen (p. 54). Spannend? Luguber en absurdistisch zijn betere termen. Een arts rooft uit een crematorium een platina prothese van een overledene die hij maar nauwelijks gekend heeft. Hij zet een brand in scène en komt weg met het kleinood van tussen de 100.000 en 150.000 euro. Hermans erfenis. Treurig maar gelardeerd met scherpe observaties zijn de korte notities van Michiel de Wit (p. 61): over een weduwnaar die aan zijn vrouw denkt, een man die zakelijk en privé door anderen als praatpaal wordt gebruikt, een man op een bank, een man onder de douche, een vrouw in een restaurant. Ach ja. In een goed verhaal gebeurt vaak niet zo veel.

Grebbelinie 1940. Bloedspoor door Nico Schuurman. Geill., 32 p., Soest, ISBN 978-94-6206-400-3, € 15,95.

Autodidact Nico Schuurman uit Ede heeft een stripboek gemaakt over de mobilisatie van het Nederlandse leger in 1939 en de inval van de

Duitsers in 1940. Het boek is gebaseerd op de oorlogservaringen van zijn ouders én op 'de actualiteit van die tijd' (p. 6). Waar het mikt op een breed publiek, zal het toch vooral kinderen aanspreken: het zijn broer Adriaan en zus Jo die het allemaal meemaken. Met hun vader, moeder, opa en broertje Jan wonen ze aan het Stomperkamperpad bij het Edese Bos. De oprukkende Duitsers, de vliegtuigen, het bloedspoor uit de houten karren, de evacuatie, de rattenkeutels in de varkensschuur, oom Henk die sneuvelt bij Renswoude: Adriaan en Jo krijgen veel te verduren. Wat is het goede van het boek? Dat het dagelijks leven in de eerste oorlogsdagen akelig dichtbij komt. En Veenendaal? Zie voor het schootsveld en de rijnen pagina 17. En de prijs? Daar kan ik niet van roemen. Twintig jaar na de oorlog kostte een *Illustrated Classic* van 45 bladzijden f 0,90. Nou ja. Andere tijden.

Het laatste woord

Op 3 april bracht burgemeester Wouter Kolff een kennismakingsbezoek aan de Cultuurfabriek. Ook de HVOV was bij dat bezoek aanwezig.

DOOR HET BESTUUR

Al bijna een half jaar is hij burgemeester van Veenendaal en dus werd het tijd om ook eens een kennismakingsbezoek te brengen aan de Cultuurfabriek. Zowel van de kant van de Bibliotheek, de HVOV als het Viseum was een kleine delegatie aanwezig om de burgemeester in het documentatiecentrum van de HVOV te ontvangen.

Bert van den Bos gaf een toelichting over de organisatie en het reilen en zeilen van de historische vereniging, waarbij vooral naar voren kwam dat we met ruim 800 leden een bloeiende vereniging zijn. Ook de activiteiten van de werkgroepen en het documentatiecentrum werden uitvoerig belicht. Namens de HVOV werd de burgemeester een exemplaar van *Canon van Veenendaal* en een exemplaar van het maartnummer van *Oud Veenendaal* overhandigd. Ook Dick Minderhoud, namens het Viseum, belichtte het doen en laten bij en rondom het museum, waarbij hij nog eens nadrukkelijk wees op mogelijk weer een bezuinigingsronde in Veenendaal en nadrukkelijk de wens uitsprak dat deze keer deze bezuinigingen aan de Cultuurfabriek voorbij zouden gaan. Ten slotte gaf ook Mieke van Dijk een toelichting bij de activiteiten van de Bibliotheek.

Vervolgens werd nog een rondgang door de Cultuurfabriek gemaakt. De burgemeester liet zich uitvoerig informeren en gaf aan het eind aan zeker over niet al te lange tijd nog eens terug te willen komen om uitgebreider kennis te kunnen nemen van alles wat zich binnen de Cultuurfabriek afspeelt. Al met al een plezierig bezoek waar we positief op terug kunnen kijken.

Als leden van de HVOV kijken we natuurlijk uit naar de ledenbijeenkomst van 20 juni. Het gaat dan over afgebroken monumenten in Veenendaal en ook dat belooft weer een boeiende avond te worden.

De watertoren aan de Kanaalweg gezien vanaf de Geersebrug, 1962 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

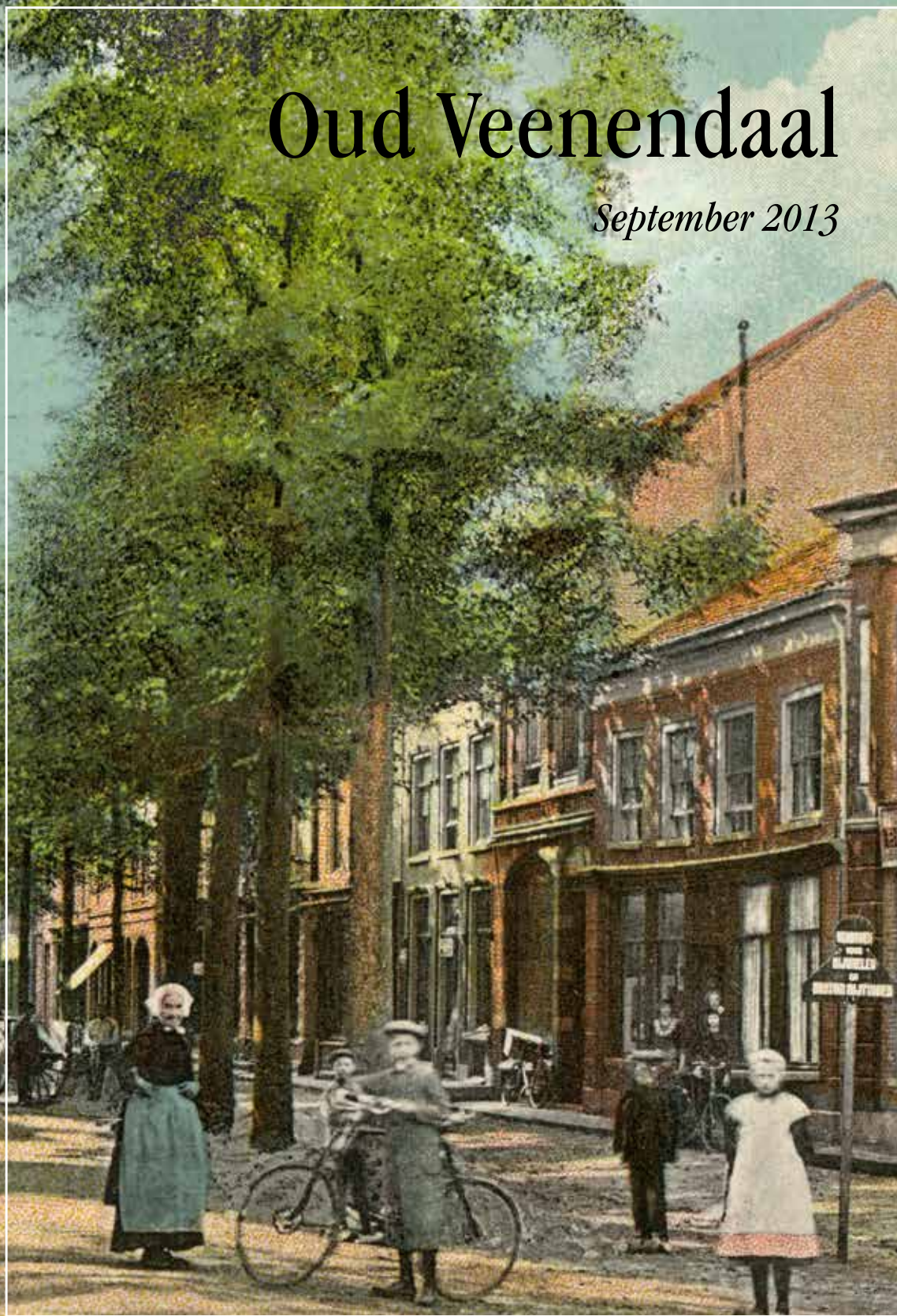
Iedereen is dus weer van harte welkom op:

- **Donderdag 20 juni 2013**
- **Ledenbijeenkomst HVOV**
- **Werkgroep Monumenten:**
 - Terugblik op gesloopte panden**
- **De Meent, Grote Beer 10**
- **Aanvang 19.45 uur**
- **Toegang gratis**

Op 19 september leidt Roelof Bisschop ons langs de Veense kerkgebouwen en op 12 december is er de gebruikelijke foto- en filmavond met Hennie Henzen.

Oud Veenendaal

September 2013

- 28^e jaargang, nummer 3
verschijnt 4 maal per jaar

Afbeelding omslag

Het laatste gedeelte van de Hoofdstraat, gezien in de richting van de Markt, circa 1910

REDACTIE

Gert Groenleer
Bas van Kooten
Ineke van Schuppen
Cor Slok
redactie@oudveenendaal.nl

BESTUUR

A. van den Bos, voorzitter
Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen, secretaris
H.C. de Kleuver, penningmeester
H. Henzen
A.K. van Kooten
C.J. Slok
Mevr. W. Wienecke-van Schuppen
info@oudveenendaal.nl

Secretariaat:

Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
Eekwal 3, 3904 DL Veenendaal
Telefoon 0318 51 10 66

Ledenadministratie:

Mevr. J. Groenleer-de Jong
Driemaster 42
3904 RL Veenendaal
Telefoon 0318 51 82 04
ledenadministratie@oudveenendaal.nl

Financiële administratie:

Berry Henzen
MacBridestraat 51, 3902 KK Veenendaal
Telefoon 0318 52 74 91 (na 19.00 uur)

Werkgroepen en commissies:

A.K. van Kooten
Componistensingel 107, 3906 BV Veenendaal
Telefoon 0318 55 36 44

Documentatiecentrum:

De Cultuurfabriek
Kees Stipplein 78, 3901 TP Veenendaal
Telefoon 0318 58 26 68
documentatiecentrum@oudveenendaal.nl

Openingstijden:

Dinsdag van 13.00 tot 16.00 uur
Donderdag van 13.00 tot 16.00 uur (beperkt open)
Zaterdag van 10.00 tot 16.00 uur

Bank:

Rabobank nr. 395110106, t.n.v. Historische
Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt € 22,- per jaar.

Losse nummers van dit blad € 7,-.

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Ontwerp, opmaak en druk:

Henzen ontwerp & communicatie, Veenendaal

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN: 0926-2857

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud

58	Om te beginnen De redactie
59	'Handelswegen die bijdragen tot haar bloei' J.C. van Oeveren
71	Uitgelezen G.C. Groenleer
72	Veenendaal in het vizier H. van 't Veld
80	Oud Veenendaal in een gedicht D. Th. Thoomes
82	Vergane glorie G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
84	Het laatste woord Het bestuur

Om te beginnen

In Oud Veenendaal van december 2012 en maart 2013 heeft Jan van Oeveren geschreven over de mythe van het geïsoleerde dorp tot 1886. Maar hij was nog niet klaar. Vandaar dat u hier zijn verhaal over de derde episode aantreft. Het gaat om de jaren 1886-1940.

DOOR DE REDACTIE

Jan van Oeveren toonde aan dat het met het isolement van Veenendaal wel meeviel. De komst van het tweede spoor, in 1886, pakte helemaal goed uit. In het hoofdartikel kunt u lezen hoe het grote dorp werd ontdekt door de industrie en zo nog groter werd.

dichterlijke ontboezeming van Daan Thoomes over zijn geboortedorp.

Van de vaste rubrieken moet u ook zeker kennisnemen. Er wordt een boek besproken over een kerkelijke gemeente die honderd jaar bestaat en een boek over een textiel fabriek die in 1987

De in 1956 gesloopte pastorie op de Markt als decorum voor het bezoek van prins Bernhard aan Veenendaal in 1949 (foto Henk Lamme, collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Eigenlijk hebben we deze keer twee hoofdartikelen, want ook de bijdrage van Henk van 't Veld mag er qua omvang zijn. Namens de werkgroep Dialect, bijnamen, veldnamen en straatnamen schrijft de oud-voorzitter over drie stukjes Veenendaal: de Gortstraat of Gortsteeg, De Haspel en Het Ruisseveen en het Verlaat, het Klein Schutje en de Valleistraat. Daar werd gewoond, gewerkt, gespeeld, gewinkeld én Vèëns gepraat. Het was er gezellig en de uitschellen waren niet van de lucht. Smullen voor dialectsprekers en veel andere lezers. Niet minder smakelijk is de

failliet ging. We kijken terug op de ledenbijeenkomst van 20 juni en we doen dat met gemengde gevoelens: goede belangstelling, jammer van die gebouwen. Van Thea Valkenburg kregen we een foto van de Geerboerderij om te scannen voor het documentatiecentrum. Bedankt. En zie pagina 83. Op de laatste pagina vindt u de laatste behartigenswaardige woorden van het bestuur. Voor vragen, opmerkingen, bijdragen of complimenten kunt u ons schrijven, bellen of mailen: redactie@oudveenendaal.nl. Een hartelijke groet.

‘Handelswegen die bijdragen tot haar bloei’

In dit artikel gaat het over de bereikbaarheid en de ontwikkeling van Veenendaal tussen 1886 en 1940. Veenendaal was een bevoorrecht dorp, want het maakte al in 1845 deel uit van het landelijk stelsel van rijkswegen. Bovendien verschaft de rijksweg door het centrum een voor die tijd comfortabele toegang tot het nabijgelegen station aan De Klomp.

DOOR JAN VAN OEVEREN

Veenendaal was dus ook verzekerd van de aansluiting op het landelijke spoorwegstelsel. Dit was in 1861 een van de redenen waarom een grote katoenfabriek zich in het dorp vestigde. Hiermee begon een nieuw tijdperk in de geschiedenis van het dorp: de massaproductie met behulp van stoomkracht. Over de geschiedenis van de bereikbaarheid van Veenendaal tussen 1815 en 1886 is door de Historische Vereniging Oud Veenendaal al eerder gepubliceerd onder de titel ‘De mythe van het geïsoleerde dorp’.¹

In 1886 kreeg Veenendaal er nog een spoorlijn bij met een station binnen de gemeentegrens. Maar waarom juist Veenendaal? En wat betekende deze verandering voor de samenleving? We zullen zien dat in deze periode veel ontwikkelingen in en om Veenendaal plaatsvonden en in elkaar grepen. Dit onderzoek sluiten we af in 1940, toen met de Tweede Wereldoorlog een nieuwe periode aanbrak.

De spoorlijn Amersfoort-Kesteren in 1886. Op het kaartje is te zien dat de lijn een tussenverbinding was en dat er drie andere spoorwegmaatschappijen bij betrokken waren (Guus Veenendaal, *Spoorwegen in Nederland van 1834 tot nu*, 2008)

De antwoorden op deze vragen passen bij het initiatief van het Landschap Erfgoed Utrecht om ontbrekende delen van de geschiedenis in de provincie Utrecht aan te dragen.² Met Veenendaal wordt het Stichtse deel van het dorp bedoeld: het gedeelte dat voor 1960 in de provincie Utrecht lag.

Nog beter bereikbaar

Onze onderzoeksperiode begint op 17 februari 1886 met de opening van een nieuw stuk spoorlijn tussen Amersfoort en Kesteren, waarmee Veenendaal over een tweede station aan de Kerkewijk kon beschikken. Hoe kwam het zover? Met de opening van de nieuwe lijn kwam een verbindingstuk tot stand tussen twee bestaande spoorstelsels. Deze waren in bezit van twee verschillende spoorwegmaatschappijen, de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij (HSM) en de Staatsspoorwegen (SS). Van Amersfoort naar Kesteren was maar een kort stuk spoor van 30 kilometer. Na de opening was het een onderdeel van de internationale lijn van Amsterdam via Amersfoort en Kesteren naar Nijmegen en Duitsland. Bij de aanleg waren de grote belangen van de twee spoorwegmaatschappijen en van de stad Amsterdam in het geding. Daarnaast had een derde onderneming, de Nederlandsche Rijnspoorweg-Maatschappij, al eerder een eigen spoorlijn naar Duitsland aangelegd. De HSM wilde uit oogpunt van concurrentie ook een dergelijke verbinding en kon deze goed combineren met de wensen van Amsterdam. De tegenstellingen tussen de spoorwegmaatschappijen zorgden voor veel oponthoud en uiteindelijk moest er een Koninklijk Besluit aan te pas komen

om de spoorbaan tussen Amersfoort en Kesteren aan te leggen. De exacte ligging bepaalde het ministerie van Defensie. Dat vond dat de spoorlijn in noodgevallen dienstbaar moest zijn aan de Grebbelinie en ook door deze linie beschermd diende te worden. Hier zou een kaartje met de verschillende spoorlijnen/maatschappijen en de Grebbelinie handig zijn.

Het zal duidelijk zijn dat de belangen van Veenendaal en de aanliggende plaatsen ondergeschikt waren aan de hogere belangen. De conclusie is dat Veenendaal met deze spoorlijn enorm heeft geboft. Er kwam een nieuwe noord-zuidverbinding bij, waardoor de afstand met Amsterdam, Zuid-Nederland en Duitsland korter werd. Het betekende dat de Veenendalers ook sneller de Betuwe, Rhenen, Woudenberg, Scherpenzeel en Amersfoort konden bereiken.

Bij de opening van het station in 1886 getuigden de toespraken en feestliederen van een groot optimisme. De spoorweg was voor Veenendaal een handelsweg 'die zou bijdragen tot haar bloei'.³ Het gemeentebestuur wilde nog wel van het ministerie de garantie hebben dat er op het emplacement in Veenendaal voldoende middelen zouden zijn voor het in- en uitladen van personen en goederen. Dat was geen probleem, want het station aan de Kerkewijk kreeg een extra lang en hoog perron met diverse laadsporen, net als de stationsterreinen van Woudenberg - Scherpenzeel en Rhenen. Zoals gezegd lag de spoorlijn beschermd achter de Grebbelinie en de uitgebreide emplacementen dienden om de militairen van wapens en voorraden te kunnen voorzien. De spoorlijn tussen Amersfoort en Kesteren heeft iets meer dan 60 jaar bestaan. Na bombardementen in 1944 is de spoorbrug over de Rijn bij Rhenen nooit hersteld. Tot 1972 reden er nog wat goederentreintjes van Amersfoort via Veenendaal naar Rhenen. In 1981 is een deel van de lijn gerestaureerd en is bij het viaduct De Haar een aansluiting gemaakt op de spoorlijn Arnhem-Utrecht. Hierdoor konden passagiers uit Rhenen en het sterk groeiende Veenendaal snel Utrecht bereiken met treinen die om het half uur vertrokken.

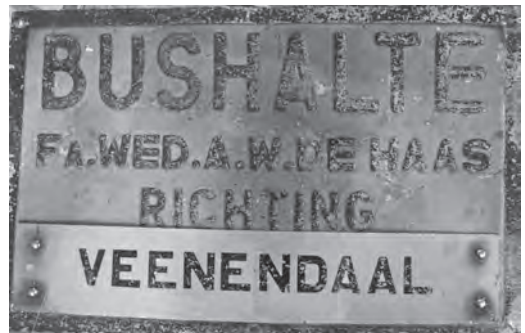
De dienstregeling van 1886 tot 1940 kende een andere treinenfrequentie dan tegenwoordig. In

Veenendaal stopten toen zes à acht personen-treinen per dag met een tussentijd van twee à drie uur. Omstreeks 1930 reden op werkdagen extra treinen in de ochtend- en avondspits. De sneltreinen van Amsterdam naar Nijmegen reden van Amersfoort rechtstreeks naar Kesteren.⁴ In 1921 diende de gemeente bij de HSM een verzoek in voor een gunstiger treinenverloop. De argumenten gaven aan dat de industrie van Veenendaal gebaat was met een betere verbinding met de grote steden. Veenendaal was een van de voornaamste en drukste tussenstations aan de lijn Amersfoort-Kesteren. Tal van zakenlieden moesten iedere dag op pad en die waren niet gebaat bij een dienstregeling waarbij zij niet in Veenendaal konden uitstappen maar genoodzaakt waren via Rhenen terug te reizen. De HSM kwam de gemeente tegemoet door een extra stop in te plannen.⁵

Verdwijnnend en komend verkeer

Maar de periode 1886-1940 had nog andere verrassingen in petto. In 1886 was ook de tramlijn van Amersfoort over Zeist naar Rhenen gereed en een jaar later⁶ bereikte de tram het eindpunt Arnhem. Zowel passagiers als vrachtvervoerders maakten gebruik van de lijn. Opvallend is dat nog vele jaren de lijndiensten met paard-en-wagen vanuit Veenendaal op Utrecht, Tiel, Arnhem en Amersfoort bleven voortbestaan.⁷ Zij vulden de verbindingen aan die trein en tram niet konden bieden, maar verdwenen ten slotte met de komst van fietsen, autobussen en vrachtauto's.

In 1921 kreeg Veenendaal een eerste busdienst

Firma De Haas begon in 1921 een busdienst op station De Klomp met een busje voor tien personen (*Viseum Veenendaal*)

van de Markt naar Veenendaal-De Klomp, uitgevoerd door firma De Haas, plaatselijk bekend als 'de rode weduwe'.⁸ Daarna volgden busdiensten naar de gemeenten in de regio en naar de grotere steden Utrecht, Arnhem en Amersfoort. Ook de particuliere expeditiediensten breidden zich met gemotoriseerd verkeer naar alle windstreken uit.⁹ Het plaatselijke goederenverkeer heeft tot na 1945 van paard-en-wagen gebruikgemaakt. Pas in 1958 dankte de landelijke expeditiedienst Van Gend & Loos de trekpaarden af.¹⁰ De kleine handelaren, de marktkooplui en de vis- en melkboeren maakten gebruik van de goedkopere hondenkar. Zij moesten soms lange afstanden afleggen, zoals de viskooplui uit Spakenburg en de fruithandelaren uit de Betuwe. De gemeenten stelden reglementen op om de honden als trek-dieren te beschermen. In de jaren vijftig verdween de hondenkar steeds meer uit het verkeer.¹¹ In 1896 verscheen de eerste auto in Nederland.¹² Ook waren er al fietsers op de wegen gesignaleerd en omstreeks 1925 volgden de motorrijders. Het nieuwe verkeer mengde zich ook in Veenendaal met de aloude rijtuigen, boerenwagens, kruiwagens en karren. Het werd tijd voor nieuwe regelgeving voor het verkeer en aanpassing van de wegen.

Hondenkarren in de Kerkewijk, circa 1925. Ze waren vooral in gebruik bij kleine middenstanders (*Viseum Veenendaal*)

Wegen in beweging

Voor het wegverkeer van en naar Veenendaal bleef de rijksweg van De Klomp naar het Ingense veer de belangrijkste verbindingsweg naar de overige rijkswegen in Nederland. Met de komst van het station aan de Kerkewijk moest de rijks-

weg door Veenendaal zowel het verkeer naar het station Veenendaal-De Klomp als dat naar het nieuwe station verwerken.

Het was te begrijpen dat de tolheffingen in Veenendaal voor al dat verkeer steeds meer een knelpunt gingen vormen. Landelijk was al gebleken dat de opbrengsten meestal niet voldoende waren om de kosten te dekken.¹³ In 1899 schafte de centrale overheid de rijkstollen af. Ook de afsluitbomen aan de Kerkewijk en de huidige Nieuweweg-noord zijn toen weggehaald. De tolpachters kregen de mogelijkheid de bijbehorende woning te kopen. Bouwvallige huizen gingen plat.¹⁴

Heeft het project van de weg van De Klomp naar het Ingense veer nog winst opgeleverd? Voor de aanleg was in 1844 een kapitaal van meer dan f 69.000,- geïnvesteerd. Dit moest via de tolopbrengsten met winst terugkomen bij de geldschietters. Na ruim vijftig jaar bleek er slechts een bedrag van f 11.000,- afgelost te zijn. Zelfs de aanwezigheid van de fabrieken en de stations, in en rondom Veenendaal, was blijkbaar niet voldoende om tot een gunstig bedrijfsresultaat te komen.

Dit alles nam niet weg dat de rijksweg van De Klomp naar het Ingense veer als de belangrijkste

verkeersader voor de gemeente Veenendaal een voordelige aan gelegenheid moet zijn geweest. Vanaf 1845 had Rijkswaterstaat het beheer en onderhoud voor zijn rekening genomen. Menigmaal moest de rijksweg een flinke opknapbeurt ondergaan en soms waren nieuwe klinkers nodig. In 1898 liet de centrale overheid de rijksweg aankleden met loofbomen en later met fietspaden.¹⁵ In 1928 voerde Rijkswaterstaat via het station klinkers aan om de fietspaden langs de weg te verbeteren.¹⁶

Ook de gemeente liet, langs een deel van de Kerkewijk, trottoirs en fietspaden aanleggen en spande zich daarnaast in om wegen aan te kopen en te verharderen.

In 1932 droeg het Rijk het onderhoud en beheer van de rijksweg De Klomp-Ingense veer over aan

De huidige Nieuweweg-noord rond 1925. De boeren hebben hout gehakt en poseren voor het tolhuis, waarvan rechts nog een gedeelte zichtbaar is (collectie Historische Vereniging Oud Veenendaal)

De rijwielhandel van Rijk van Elst aan het Verlaat, circa 1925 (collectie Historische Vereniging Oud Veenendaal)

de provincie Utrecht¹⁷, die enkele jaren later het gedeelte binnen de bebouwde kom doorschoof naar de gemeente Veenendaal. Al in 1938 vonden voorbereidingen plaats voor de aanleg van een nieuwe autoweg tussen West-Nederland en Duitsland, de latere A12, maar dan belanden we in een nieuwe fase van de bereikbaarheid van Veenendaal.

Einde van de waterwegen

De oude veenkanalen met de vele hoge bruggetjes toonden in het Veenendaal van voor 1930 nog het beeld van een intensief vervoer over water.

Maar voor het toenemend verkeer vormden de smalle en kwetsbare wegen langs de kanalen een groot obstakel. Daar kwam bij dat het water sterk was vervuild door de geringe doorstroming en de afvalproducten van de industrie en de bevolking. Het kanaal door de Hoofdstraat was al in 1845 dichtgegooid vanwege de komst van de rijksweg van De Klomp naar het Ingense veer. In 1925 besloot de gemeenteraad een groot deel van de oorspronkelijke loop van de Grift en de Boven-eindse Grift in de bebouwde kom te dempen. In 1930 werd een begin gemaakt met het karwei, dat tot 1948 zou duren. Naast de vele adhesiebetuigingen klonken de protesten van fabrikanten, boeren en beroepsvissers. Net als in 1845 vond de uitvoering plaats door werkloze inwoners.¹⁸

De brede verkeersbanen in het centrum brengen nog steeds het patroon van de oude waterwegen in herinnering. Het Omleidingskanaal uit 1867 dient als afvoerkanaal voor het overtollig water. Alles bij elkaar constateren we dat in deze periode voor de bevolking van Veenendaal diep ingrijpende veranderingen in de infrastructuur hebben plaatsgevonden.

Het Boveneindsepad, nu de Prins Bernhardlaan, was niet geschikt voor paard-en-wagen en al helemaal niet voor motorvoertuigen. Omstreeks 1925 was het verboden voor motorrijwielen (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Maatschappelijke ontwikkelingen

In dit deel gaan we na of de hierboven geschetste veranderingen te maken hadden met de ontwikkelingen die zich in de Veenendaalse samenleving voordeden. We doen dat door naar de drie meest opvallende aspecten te kijken: de bevolkingsgroei, het gebruik van de ruimte en een aantal gebeurtenissen op het terrein van de economie.

Bevolking

Het optimisme waaraan bij de opening van het nieuwe station in 1886 uiting werd gegeven, had geen explosieve stijging van het aantal geboorten tot gevolg. Van 1886 tot 1921 bepaalde vrijwel alleen het geboorteoverschot de toename van de bevolking. In deze periode was vrijwel steeds sprake van een vertrekoverschot.¹⁹ Hoe kwam dat? De textielindustrie was zich sterk aan het uitbreiden en de sigarenindustrie was in opkomst. Waarschijnlijk lag de oorzaak in de lage lonen, die nog lager konden uitvallen door het stukloonsysteem. Als de productie haperde door slechte grondstoffen of een stagnerende markt, verdienden de arbeiders een stuk minder. De behoefte aan een gegarandeerd inkomen is dan te begrijpen. Zo zijn groepen Veenendalers onder meer in Duitsland gaan werken.

Als de industrie in Veenendaal arbeiders nodig had, werden ze aangetrokken uit de nabije en soms wat minder nabije regio. Maar dat waren er tot 1920 nog steeds minder dan de inwoners die uit Veenendaal vertrokken. Uit de jaarverslagen

van de spoorwegen blijkt dat het het reizigersaantal op het station Veenendaal aan de Kerkewijk in de periode 1891-1921 steeg van 20.000 tot 80.000 per jaar. Opvallend is dat de cijfers een grote overeenkomst vertonen met die van Rhenen.²⁰ Nader onderzoek is op dit punt nodig, maar de vraag dringt zich op of de getallen vooral te maken hebben met het forensenvervoer naar Veenendaal vanwege de aanwezigheid van de vele fabrieken.

Evenals in de rest van Nederland verliep vanaf 1920 de groei van de bevolking in Veenendaal een stuk sneller. Enerzijds nam het aantal geboorten toe, anderzijds vestigden zich in de meeste jaren tussen 1920 en 1940 meer mensen in Veenendaal dan er vertrokken. Door deze groei 'op twee fronten' steeg het bevolkingsaantal meer dan daarvoor. Het vestigingsoverschot bedroeg gemiddeld 106 personen per jaar. De jaren 1932-1938 waren topjaren: het gemiddelde kwam toen uit op 279 personen per jaar. De toename had te maken met de sterk stijgende productie van de sigarenindustrie in Veenendaal. Om de productie in stand te houden, waren meer werknemers nodig. Velen kwamen van buiten de regio en vestigden zich in nieuwe arbeiderswijken in de buurt van de sigarenfabrieken: Patrimonium, het Franse Gat, de omgeving van de Boslaan.²¹ Hiermee komen we op het gebied van de ruimtelijke ordening.

Ruimtelijke ordening

Voor 1886 vond de groei van de bebouwing voor wonen en werken vooral ten noorden van de Markt plaats. Maar al in 1884 waren de prijzen van de strook grond tussen het station en het centrum sterk gestegen en kochten particulieren bouwkavels op.²² Vanaf het station, maar vooral vanaf de Markt breidde de bebouwing langs de Kerkewijk zich uit. Voorbeelden hiervan waren het textielbedrijf van D. van Woudenberg (de Frisia) in 1884, het stationskoffiehuis (hotel Gerth) omstreeks 1886, de gereformeerde kerk (de Brugkerk) in 1887 en kort na 1900 de siga-

renfabriek van Ritmeester, een paar scholen en een aantal villa's.

Even na 1886 werd aan de Kerkewijk ook ten zuiden van de spoorlijn gebouwd. Hier vestigde zich een aantal textielfabrieken, te beginnen met het katoenverwerkend bedrijf Roessingh in 1900. Voorts verschenen langs de Kerkewijk de villa's van welgestelden en in 1904 een gemeentelijke gasfabriek en een marechausseekazerne.

De spoorlijn liep deels door drassig weiland en moest in de nabijheid van het station opgehoogd worden. Ten zuiden van het station wilde de gemeente een woonwijk bouwen om daarmee de verwachte bevolkingsgroei op te vangen. Het eerste grootschalige uitbreidingsplan dateert uit 1923. De architect adviseerde om de uitvoering in samenhang te zien met de groei van de industrie. Ook was het goedkoper om de laaggelegen kavels nog niet te bebouwen, maar daarvoor eerst de hoger gelegen gronden te gebruiken.²³ Voor de wijk Patrimonium leidde dat tot een ruime opzet van de wijkdelen, eerst rondom de Keucheniusstraat, later rondom het Talmaplein. In deze wijk werden veel werknemers in de sigarenindustrie gehuisvest. Hun woningen stonden dicht bij de fabrieken.

gedeeld. De Kerkewijk vormde vrijwel de enige verbindingssas tussen beide gebieden.²⁴

Vestiging en uitbreiding van de industrie

In 1884 startte de Veenendaler D. van Woudenberg even ten zuiden van de Markt aan de Kerkewijk een machinale textielfabriek, later de Frisia genoemd. De textielfabriek van D.S. van Schuppen moest toen overproductie draaien en probeerde meer vrouwen bij het bedrijf te betrekken.²⁵ De katoenverwerkende Veenendaalsche Stoomspinnerij en -Weverij (VSW) draaide naar tevredenheid van personeel en directie.²⁶

Twee jaar later vestigde zich een dependance van een broodfabriek uit Amersfoort in Veenendaal. De aanvoer van meel kwam vanuit de Zaanstreek. Ook gaf de gemeente vergunning voor de vestiging van een varkensslachterij, die zich voor haar afzet op de Londense markt richtte.²⁷ De verbeterde vervoersmogelijkheden en de vraag naar meer vlees vanwege de groei van de grote steden zullen hierbij een rol hebben gespeeld. In het noorden van Veenendaal startten de Gebroeders Van Leeuwen in 1899 een stoomtextielfabriek. Keer op keer breidden ze uit. Het bedrijf ging de Hollandia heten.²⁸

Het Talmaplein als onderdeel van een woonwijk voor met name arbeiders in de sigarenindustrie (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Doordat de omgeving van het station aan de Kerkewijk zich op 800 meter afstand van de Markt bevond, was Veenendaal tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw in zekere zin in tweeën

In 1900 maakte de al genoemde firma Roessingh vanuit Enschede de sprong naar Veenendaal. Het bedrijf vestigde zich schuin tegenover het station aan de Kerkewijk op de zanderige uitlopers van

de Heuvelrug. De goedkope arbeidskrachten en het rustige arbeidsklimaat waren de belangrijkste redenen. De firma exporteerde haar katoenproducten wereldwijd, zodat de nabijheid van het station ook een medebepalende factor moet zijn geweest. Omstreeks 1920 kwam Roessingh met een nieuw complex aan de Kerkewijk, terwijl zich langs het spoor ook nog de firma Leidsche Wolspinnerij en de textielververij Wolka vestigden. Al deze bedrijven vonden de spoorlijn belangrijk, want de gebouwencomplexen waren via een fabrieksspoortje verbonden met de lijn Amersfoort-Kesteren.

In de periode 1886-1940 waren de textielnijverheid en de sigarenindustrie de grote aanjagers van de economie in Veenendaal. De textielindustrie maakte van 1886 tot 1906 een grote sprong. In 1886 hadden de drie grootste fabrieken 1026 mensen in dienst en in 1906 waren er zes grote fabrieken met 1744 werknemers. De stoomkracht van de drie fabrieken in 1886 bedroeg 578 pk en in 1906 deden de zes het met 2250 pk. Dat was een aanzienlijke verhoging van capaciteit in relatief korte tijd.

De Kerkewijk als klinkerweg met vrij uitzicht op het station, circa 1905. Rechts de textielfabriek van Roessingh, waarin zich dertig jaar later de sigarenfabrieken van Ritmeester en Panter vestigden (*collectie Gemeentearchief Veenendaal*)

De Veenendaalse textielindustrie produceerde voor de binnen- en buitenlandse markt. Omstreeks 1910 gingen eindproducten als bewerkte katoen onder andere naar China, Japan, Nederlands-Indië en Engeland. In 1910 importeerden de

textielfabrieken onder meer katoen uit Amerika en wol uit Australië.²⁹ Handelsagenten bezetten in diverse werelddelen strategische plaatsen om de markten in de gaten te houden en nieuwe afzetgebieden op te sporen.³⁰

Ook de sigarenindustrie zat in de lift. De belangrijkste fabriek, de Ritmeester, begon in 1887 in een werkplaats, maar kon tien jaar later de productie uitbreiden naar een eerste fabrieksgebouw, de Nijverheid, aan de Markt. In 1912 volgde nieuwbouw aan de Kerkewijk en in 1935 opende het bedrijf een tweede locatie in het fabriekscomplex van de inmiddels failliet verklaarde textielfirma Roessingh. Met meer dan 1700 werknemers in 1939 bereikte de Ritmeester een hoogtepunt. Arbeiders van krimpende sigarenfabrieken in Culemborg en Kampen én die van de verzwakkende textielindustrie in Veenendaal konden op die manier weer aan de slag.

De jaarcijfers van het goederenvervoer op station Veenendaal vertonen van 1896 tot 1921 een sterke stijging, die zich vervolgens tot 1931 stabiliseerde. Daarna zien we een sterke daling.³¹ Die vindt haar oorzaak in de financieel-economische

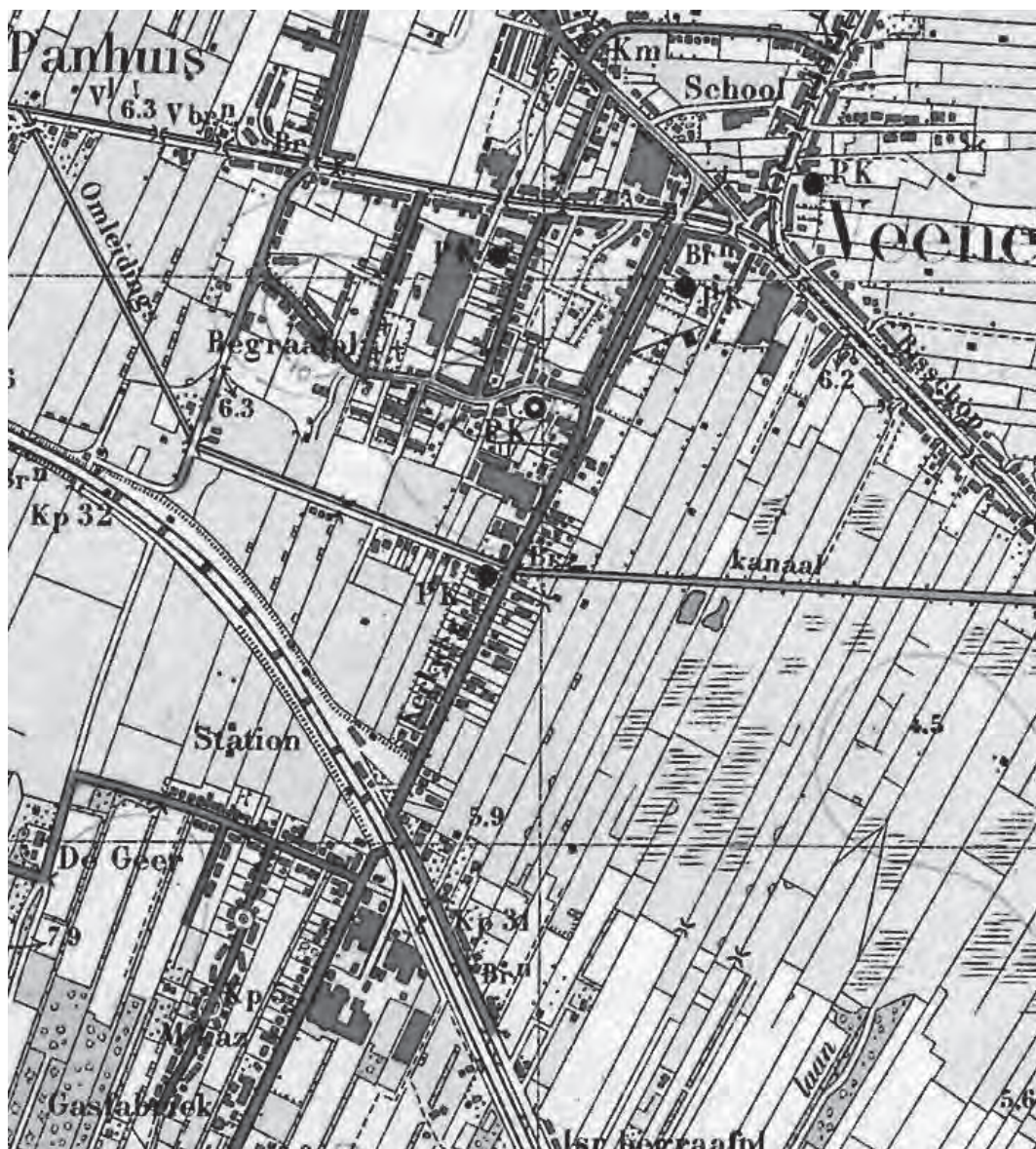
crisis van de jaren dertig.

Al met al ging het om een groeiende en wereldwijde handel, waarbij Veenendaal de snelle spoorwegverbindingen naar de zeehavens en de grote steden binnen en buiten Europa nodig had voor nieuwe grondstoffenmarkten en afzetgebieden. Ook de ontwikkelingen in de agrarische sector tonen deze noodzaak aan.

Veranderingen in de agrarische sector

Door het op de markt brengen van kunstmest werd schapenmest overbodig en verminderde het aantal schaapskudden. Grote oppervlakten heidegebied ver-

anderden in bos en weiland. Dit gebeurde ook in Veenendaal en omgeving.³² In 1890 waren er in Veenendaal nog maar 75 heideschappen, die vooral voor de wol werden gehouden.³³ De opbrengsten van de wolmarkten liepen terug³⁴ en

Fragment van de topografische kaart van Veenendaal, uitgave 1931. Duidelijk is, dicht bij het station en op de hogere gronden, de fabriekswijk te zien (Universiteitsbibliotheek Utrecht)

de textielfabrikanten haalden, mede vanwege de betere kwaliteit, steeds vaker grote partijen wol uit het buitenland.³⁵

Terwijl het aantal schapen in Veenendaal afnam, groeide het aantal mestdieren, vooral varkens en pluimvee. In 1920 telde de gemeente 3242 varkens. Dat betekende een varken op twee inwoners. De dieren werden niet alleen voor eigen gebruik gehouden, maar gingen ook op transport

naar Engeland en Duitsland. Veel pluimvee ging naar Amsterdam.³⁶ Ondernemers zagen brood in een slachterij voor de Engelse markt. Zo speelden de handelaren in op de veranderende markt, waarbij producten over grotere afstanden, in grotere massa en met grotere snelheid vervoerd moesten worden om met name de groeiende grote steden van voedsel te voorzien. Voor deze vroege vorm van bio-industrie in Veenendaal

waren de spoorwegen onmisbaar. Later werden deze transporten ook door het gemotoriseerde vrachtverkeer uitgevoerd.

Hoe is het ten slotte afgelopen met de verhouding tussen Veenendaal en de Rijn? Na de teloorgang van de Grift als de belangrijkste vaarweg voor het

te laten lopen.³⁷ In 1954 werden de mogelijkheden voor een Rijnhaven in combinatie met een snelle verbinding naar Veenendaal weer eens op een rijtje gezet, maar het bedrijfsleven in Veenendaal had nauwelijks interesse. Het vervoer per auto en via het spoor was goedkoper.³⁸

Fabrieken in de driehoek tussen de spoorlijn en de Kerkewijk. Op de voorgrond de spoorlijn. Onmiddellijk daarachter twee textiel- en twee sigarenfabrieken en daarachter de Kerkewijk met uiterst rechts de Patrimoniumschool en uiterst links de gasfabriek. Daartussen villabebouwing en daarachter de wijken voor de fabrieksarbeiders met rechts het Talmaplein (*Martin Brink, Veenendaal van boven bekeken 1924-1991, 2003*)

vervoer van turf en andere goederen van en naar de Rijn is het niet meer goed gekomen. In Elst lag naast het Ingense veer een loswal, maar veel activiteiten werden daar niet gesignaleerd. Ook de loswal in Rhenen was nauwelijks van betekenis geweest voor Veenendaal. Via de haven van Wageningen werden en worden vooral nog wat bulkgoederen als bouwmaterialen en veevoer aangevoerd. De plannen om via Veenendaal een Amsterdam-Rijnkanaal door de Gelderse Vallei aan te leggen gingen niet door: op nationaal niveau werd besloten deze verbinding via Utrecht

Conclusies

Veenendaal kreeg in 1845 en 1886 bij toeval twee stations aan twee verschillende spoorlijnen die beide verbonden waren met de grote havensteden en het Europese achterland.

Daarnaast bofte Veenendaal in 1845 met de aanleg van een rijksweg van De Klomp naar het Ingense veer. De weg verbond het dorp met het rijkswegstelsel en werd door Rijkswaterstaat tot 1932 onderhouden en bekostigd.

De uitstekende bereikbaarheid van Veenendaal droeg bij tot de vestiging van nieuwe bedrijven

Interieur van de loods van Van Gend & Loos naast het station aan de Kerkewijk, 1939 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

en de snelle aan- en afvoer van grondstoffen en producten naar binnen- en buitenland. Ook kwam hierdoor de aanvoer van steenkool en grote machines uit het buitenland op gang. Met de komst van de VSW in 1861 begon de massale productie van textielgoederen.

zoekt, maar er zijn aanwijzingen dat de trein hierin een belangrijke rol heeft gespeeld.

De vestiging van een station binnen de gemeentegrenzen trok nieuwe industrie aan en leidde tot nieuwe bebouwing. Uitgebreid gebouwd werd er langs de rijksweg van De Klomp naar het Ingense veer aan de Kerke-wijk. Ten zuiden van de spoorlijn kwamen een industriegebied en een woonwijk tot ontwikkeling. Intussen verschenen op de wegen steeds meer fietsen en gemotoriseerde voertuigen. Het nieuwe en toenemende verkeer en de

versnelde groei van de bevolking vroegen vanaf 1920 om een grondige aanpassing van de infra-structurele voorzieningen in de bebouwde kom. De bewering in de literatuur dat Veenendaal voor 1886 een geïsoleerde positie innam, klopt niet met de feiten.

N.V. NEDERLANDSCHE WOLSPINNERIJ GEVESTIGD TE AMSTERDAM TELEFOON N° 95 TELEGRAM ADRES „NEWO“ NEWO GEDEPONEERD HANDELSMERK POSTGIRO 166500 BANKIER N.V. INCASSO BANK AMSTERDAM	FACTUUR N° 328. VEENENDAAL, 12 Mei 1932. HOLLAND <i>Factuur voor</i> de firma J. Schwitzner, Krommestraat 14 <u>AMERSFOORT.</u> <i>Verkocht en geleverd op 1 maand</i> <i>Verzonden per</i> spoor.						
<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 20%; text-align: center;">PAK</td> <td style="width: 20%; text-align: center;">ART.</td> <td style="width: 20%;"></td> <td style="width: 20%; text-align: center;">KG.</td> <td style="width: 20%; text-align: center;">PRIJS</td> <td style="width: 20%; text-align: center;">BEDRAG</td> </tr> </table>	PAK	ART.		KG.	PRIJS	BEDRAG	
PAK	ART.		KG.	PRIJS	BEDRAG		

Fragment van een briefhoofd van de Nederlandsche Wolspinnerij (collectie Hennie Henzen)

De bevolking groeide doorgaans vanwege een geboorteoverschot. Er vertrokken vaak meer mensen uit Veenendaal dan zich er vestigden. In perioden van sterke economische groei vestigden zich meer mensen in Veenendaal dan er vertrokken. Dit gebeurde met name in de jaren 1860-1870 en 1921-1940. Het aandeel van het forensenverkeer is nog niet voldoende onder-

Noten

- 1 Oeveren, J.C. van. 'De mythe van het geïsoleerde dorp', in: *Oud Veenendaal* (december 2012, maart 2013).
- 2 Heurneman, Mieke. *Waard om te weten. Leemtelijs geschiedschrijving provincie Utrecht* (Utrecht 2007).
- 3 *Het Nieuws van den Dag*, 19 februari 1886.
- 4 Meene, J.G.C. van de en R. Ankersmit. 'De Veenen-

daallijn', in: *Op de rails* (1981-5).

5 Gemeentearchief Veenendaal (GAV), Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nr. 488.

6 Steenmeijer, A. *Trams langs de Utrechtse Heuvelrug* (Schoorl 1985), p. 116.

7 GAV, Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nrs. 282, 308.

8 Viegen, Coen en Cuun van. *Veenendaal in historisch perspectief. Jaartallen, gebeurtenissen en feiten* (Veenendaal 1998).

9 *Jaarboekje voor de Geldersche Vallei 1933-1934*.

10 *Het Vrije Volk*, 21 augustus 1958.

11 *Nieuw Utrechts Dagblad*, 3 oktober 1957.

12 Schaap, Dick. *Een eeuw wijzer. 100 Jaar ANWB 1883-1983* (Utrecht-Den Haag 1983), p. 39.

13 Schmal, Henk. 'Tolopbrengsten en verkeer op de doorgaande wegen in Nederland in de 19e eeuw', in: *Historisch Geografisch Tijdschrift* (2008, nr. 3).

14 Het Utrechts Archief (HUA), Rijkswaterstaat in Utrecht 1811-1972, toegang 248, inv.nr. 309.

15 Nationaal Archief (NA), archiefblok ministerie van Waterstaat, toegang 2.16.05, bestanddelen 2450, 3041.

16 NA, toegang 2.16.05, bestanddeel 3041.

17 HUA, Gedeputeerde Staten van Utrecht 1920-1954, toegang 1201, inv.nr. 4987.

18 Polder, A. 'Einde Veenendaalse Giethoorn; over griften, wijken en vaarten - en waarom ze verdwenen', in: Grootheest, A.C. van e.a. (redactie), *Geschiedenis van Veenendaal 2* (Veenendaal 2005), p. 69.

19 Slokker, Nico en Margreet Huiting, *'In Veenendaal met de beste wil haast geen lokaal te bemachtigen'. Industrialisatie en sociale controle in Veenendaal 1850-1920* (onuitgegeven doctoraalscriptie, 1991).

20 Spoorwegmuseum, bibliotheek, jaarverslagen HSM en SS.

21 Dekker, H. 'Driehonderd jaar tabaksindustrie in Veenendaal', in: Grootheest, van e.a. (redactie), p. 216, 217.

22 *Amerongsche Courant*, 5 oktober 1884.

23 HUA, Gedeputeerde Staten van Utrecht 1920-1954, toegang 1201, inv.nr. 4224.

24 Topografische kaart van Rhenen, nr. 39 (bijgewerkt tot 1957).

25 *Het Nieuws van den Dag*, 5 oktober 1884.

26 Idem.

27 *Amerongsche Courant*, 8 december 1886.

28 Hageman, P.A.M.J. (bewerking). 'Noe eerst effe praote'. *Herinneringen van een wolfabrikant uit Veenendaal. Naar het manuscript van Willem van Leeuwen*

(1880-1956) (Veenendaal 2004).

29 GAV, Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nr. 308.

30 Hageman.

31 Spoorwegmuseum, bibliotheek, jaarverslagen HSM en SS.

32 Hinders, E.F.W. 'Boeren in de marge', in: Grootheest, A.C. van en R. Bisschop (redactie), *Geschiedenis van Veenendaal* (Veenendaal 2000), p. 174.

33 GAV, Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nr. 268.

34 GAV, Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nr. 308, Hageman, p. 63.

35 Hageman.

36 GAV, Archieven gemeente Veenendaal 1811-1941, inv.nrs. 282, 308, 368.

37 Grootheest, A.C. van. 'Een kanaal door de Vallei', in: Grootheest, van en Bisschop (redactie), p. 39.

38 *Rapport inzake wegverbeteringen tussen Veenendaal en Wageningen en havenaanleg in Elst*, Economisch-Technologisch Instituut voor Utrecht (1954).

Uitgelezen

Over bedrijven en kerken in Veenendaal is al veel geschreven. Het zijn, om zo te zeggen, dragers van de geschiedenis. Recent verscheen een boekje over een groot bedrijf en een boek over een grote kerk.

DOOR GERT GROENLEER

Scheepjeswol. Een beknopte geschiedenis van de 'N.V. Koninklijke Veenendaalsche Sajet- en Vijfschachtfabriek v/h Wed. D.S. van Schuppen & Zn' door Gégé Callenbach. Geïll., 92 p., Stichting Callenbach-Meerburg, ISBN 978-90-814082-0-2, € 12,-.

Ondanks het faillissement in 1987 leeft de Scheepjeswolfabriek nog steeds voort. De auteur vervlecht de bedrijfsgeschiedenis met de familiegeschiedenis en creëert aldus een aardig en vernieuwend perspectief. Ook de sociaal-economische context hoort daarbij. Centraal staat de familie Van Schuppen. Relaties waren er met Leinweber, Spruijt, Callenbach en De Vries. Johan Leinweber, van de J.P.C. Leinweberstraat, was directeur van 1906 tot 1936 en huisarts in Utrecht. Zelf had hij smetvrees en een hekel aan vakbonden. In het familiebedrijf Scheepjeswol botsten de familiebelangen soms met de bedrijfsbelangen. Dan was er sprake van gedoe, gesteggel en boze brieven over en weer. Callenbach windt er geen doekjes om: de familiebanden werkten ook contraproductief. Die openheid van zaken geeft zijn boek een menselijk gezicht. Net als de brieven waarmee de arbeiders in februari 1946 bedankten voor hulpgoederen uit Amerika. De jongen van H. Slok had voor het pakket zelfs zijn eten laten staan (p. 29). En wat is er overgebleven van het bedrijf? De Vetfabriek, de Scheepjeswolharmonie, museumstukken, het archief, boeken en herinneringen.

Maar Gij hebt ons bijgestaan. 100 jaar geschiedenis van de Gereformeerde Gemeente Veenendaal door J. Schipper. Geïll., 278 p., Kerkenraad Gereformeerde Gemeente Veenendaal, ISBN 978-90-902-7447-8, € 19,50.

Een uitgave om u tegen te zeggen. Degelijk, mooie lay-out, fraai drukwerk en tot in de puntjes verzorgd. Verder: kraakheldere illustraties, in zwart-wit en kleur, van personen, gebouwen en documenten. In het bijschrift op pagina 16 zag ik een zeldzaam foutje. De plattegrond is van 1705. Het boek belicht de geschiedenis van de gemeente in hoofdlijnen. Veel aandacht gaat uit naar de predikanten en van (bijna) elke predikant is bovendien een preek opgenomen. Kaderteksten gaan over andere bekende gemeenteleden: boekhandelaar Piet Mark, de ouderlingen Rijk van Elst, G.H. Kieviet, G.J. van de Pol en A. Moens, koster Gert Valkenburg en moeder Wallet. Humoristisch én tot nadenken stemmend is de kadertekst over de muis die in 1981 een dienst verstoorde (p. 108). Met het grootste kerkgebouw en 2168 leden staat de Gereformeerde Gemeente in 2013 duidelijk op de kerkelijke kaart van Veenendaal. Dat is, gelet op de hier geboekstaafde stormen ten tijde van dominee Den Hengst en dominee Kok, ook wel eens anders geweest.

Veenendaal in het vizier

Als werkgroep Dialect, bijnamen, VELDNAMEN en straatnamen hebben we over deze onderwerpen afzonderlijk een gedeelte van een boek of een heel boek gepubliceerd. Nu beschrijven we in drie verhalen telkens een stukje Veenendaal gezien vanuit alle vier onderwerpen. De gezinnen rond wie we de verhalen laten spelen, zijn fictief.

DOOR HENK VAN 'T VELD, namens de werkgroep

Job van Hardeveld en zijn vrouw Ada van Schuppen wonen in de 20e eeuw met hun zoon Rik en hun dochter Annemarie aan de **Gortstraat**, of zoals men in het Vèèns zegt: de *Görtstraot* (ò is de klank van Engels *but*). Hun voorgeslacht heeft er ook altijd gewoond.

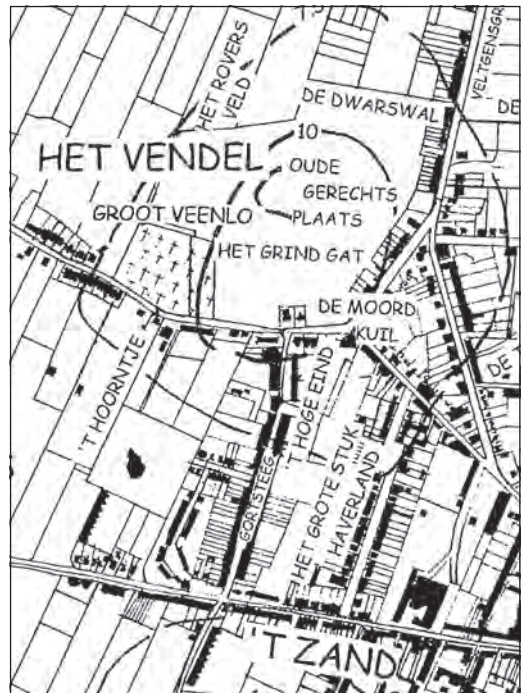

Heel lang heette de weg die voor hun huis heen liep, de **Gortsteeg**. Op een kaart van de Gelderse Vallei, gepubliceerd door Nicolaas van Geelkerken in 1651, komt de naam **Gortsteeg** in Veenendaal al voor. De naam werd officieel bij raadsbesluit van 28 juni 1920. Daarin werd de loop van de **Gortsteeg** omschreven als: 'van de brug over de Grift noordwaarts tot aan de grens van de **Munnikenweg**'. Met de brug werd de zogenaamde Molenbrug bedoeld en met de Grift het verlengde van de Bisschop Davidsgrift. Zeven jaar later, bij raadsbesluit van 4 oktober 1927, werd de naam gewijzigd in **Gortstraat**.

Hoe kwam de Gortsteeg / straat aan zijn naam?

Via hun voorouders hadden Job en Ada gehoord, hoe het er in vroeger tijd rond de **Gortsteeg** had uitgezien. Al heel lang had er een 'gruttermolen' gestaan. Blijkens de Kadastrale Atlas van Veenendaal uit 1832 betaalde een eigenaar voor de exploitatie dertig gulden belasting aan de

gemeente. Het was een zogenaamde rosmolen, omdat hij door paarden werd aangedreven. In de molen werden gerst of gort (= gepelde gerst), boekweit en haver – in de buurt van de **Gortsteeg** lag een grote akker met de naam **HAVERLAND** – geperst en gemalen tot 'grutten'. Grutten werden voornamelijk gebruikt om er pap of brij van te maken. Gortgrutten werden in water geweekt, gekookt en tot slot werd er karnemelk bij gedaan. Veenendalers hielden van gortepap en daarom verbaast het niet, dat de steeg bij de molen de **Gortsteeg** werd genoemd en als bijnaam de **Papsteeg** had.

Fragment van de Veldnamenkaart van Veenendaal, 2007.

Nog meer oude verhalen

Via hun voorouders hadden Job en Ada ook verhalen gehoord over bijzondere plaatsen in de buurt. Op de hoek **van de Gortsteeg en wat nu de Vendelse** weg heet, stond in 1706 de herberg Het Bonte Peerd. Het lijkt alsof er daar, op een soort drielandenpunt waar de gemeentegrenzen van Veenendaal, Ede en Renswoude bij elkaar kwamen, soms hard werd gevochten, want in 1745 had de herberg als tweede naam De Moordkuil. Een groot perceel grond bij de herberg heette ook **DE MOORDKUIL**. Niet ver daarvan lag een perceel dat **OUDE GERECHTS-PLAATS** werd genoemd. Daar was vroeger een oude gerechtsplaats waar misdadigers werden veroordeeld. Zij werden op het naastgelegen perceel **HET ROVERSVELD**, dat op een hoogte langs een weg aan de rand van Veenendaal lag, goed zichtbaar opgehangen. Heel lang heeft er ook een gevangenisgebouwtje gestaan. Aangrenzend was er **GROOT VEENLOO**, een hoog perceel veenbos, van oudsher eigendom van het klooster Nieuw Licht bij Utrecht. In de nabijheid liep wat nu de **Nieuweweg** is, toen een van de weinige toegangswegen tot Veenendaal.

Eenvoudig wonen en leven

Sommige bewoners van de **Gortsteeg / Gortstraat** waren van eenvoudige komaf. Dat zij geen kapitalen verdienden, was te zien aan hun huizen. Het waren *arrebaiers-huize*. Een *pronk-kaomer* was er niet en evenmin een *kammenet / kabinet* waarin *woorde-papiere*, *serviesgoed* bewaard werden.

Gortstraat, 1955 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Heel anders was dat in de in Gelders Veenendaal gelegen naburige **Emmalaan**, waar mensen met behulp van flinke hypotheeken fraaie huizen lieten neerzetten. Job en Ada en anderen in de **Gortstraat** en elders noemden die straat dan ook de **Schul(d)steeg**. Op verjaardagen en buurtbijeenkomsten in de **Gortstraat** raakte men niet over de bewoners in de **Emmalaan** uitgepraat. Je kon uitdrukkingen horen als:

Da kos(t) wel een paar stuivers!

Ze hebbe de krop hoog zitte (ze verbeelden zich heel wat, zijn trots).

Ze mène de börgemèester zelf te zijn.

Emmalaan, 1964 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Omdat de papstegers de schuldstegers verwaand vonden, dachten ze, als ze het al niet zeiden: *Stront wie he je geschète, en drol wie he je gedraoid*. Van zich zelf zei men in de **Gortsteeg / Gortstraat**, als men zich vergeleek met de bewoners van de **Emmalaan**: *We hange gelukkig niet an den achterste / leste mem* (We moeten

gelukkig niet met het minste / de slechtste plaats
genoegen nemen). Soms verzuchtten Job en
Ada echter wel: *We zitte in de kôrtaojemstraat*
(we zijn slecht bij kas). 's Winters hielden ze de
deuren gesloten, want zei Ada: *We stoke nie veur*
ut hèle Vèèn! Job was van beroep straatventer
en had als leus: *Een lopende hond veindt overal*
wat (iemand die zich onder de mensen begeeft,
scharrelt z'n kost wel op). Elk *veulde z'n / d'r aige*
niet beroerd / miseraobel (ongelukkig). Job was
geen *kankeraor* en Ada geen *mopperkont*.

Gelukkig gold voor hen niet: *We wòne op nòdt-*
gedocht (ver buitenaf, ver van alles verwijderd).
Voor hun meeste behoeften konden ze *winkele*
in 't Zaand. Noodzaak om op *Ee* (Ede) *an te*
gaon of naar Aorem (Arnhem) was er niet. Rik
en Annemarie moesten lachen, als 's avonds
bij de koffie het verhaal weer werd verteld van
overgrootvader Dirk, die toen hij met zijn vrouw
per diligence naar Arnhem ging, onderweg om
een plaspauze had gevraagd, uitroepend: *Halt*
koetsier, de vrouw moe snörre.

Uitschelle (1)

Omdat men elkaar in de **Gortsteeg / Gort-
straat** heel goed kende, veel met elkaar omging
en veel bijzonderheden van elkaar wist, hadden
veel bewoners er een uitschel (bijnaam). Een
bekende kapper in de **Gortstraat** was Jo
Bovenschen. Hij werkte met groene smurrie
(‘fiks’) om het pas geknipte haar netjes in de
plooi te leggen. Het spul werd spoedig hard.
Vanwege deze *prut van Jo Boveschijn* liet Job
zijn haar toch maar knippen bij M. Heikamp,
ook in de **Gortstraat**, die als bijnaam **de Bonk**
had, mogelijk omdat hij plomp van postuur was.
Klein was Arie Diepeveen, die daarom **de Brok**
of **Brokkie** werd genoemd. Als je rood haar had,
was je er ook zeker van een bijnaam. Sijp van
Soest heette **de Rooie Sijp**. M.A. Wesseloo, een
roodharige politieagent die in de **Gortstraat**
woonde, wiens grootvader bijenkorven in zijn tuin
had staan, had als bijnaam **de Rooie Kôrf / Kurf**.
Ook een bepaald gezegde kon een bewoner
van de straat een bijnaam opleveren: Aart van
Barneveld, producent van champagnepils in de
bekende kogelflesjes en verkoper van ijs, had van
zijn familie de bijnaam **Pak** geërfd. Toen hij zei,

dat hij op zondag met de ‘zondagse’ naam voor
pak wenste te worden aangesproken, heette hij
voortaan dikwijls **Aart Kostuum**. Aart Muller, ach-
tereenvolgens conciërge van de ULO-school, de
Oranjeschool en de Nieuwewegseschool had als
bijnamen **Half Elf / Hallef Ellef** of **Blookertijd**.
De reden was, dat hij nooit zei, dat het koffietijd
was, maar het tijdstip: ‘half elf’ noemde. Blooker
was een cacaomerk. Volgens een oude adverten-
tie was half elf Blookertijd. Jan Achterberg, **Jan**
Knip of **Knippertie** genoemd, hield zoals hij vaak
zei van ‘op een knippie gaan’ (even gaan slapen).

Rik en Annemarie

De kinderen van Job en Ada vermaakten zich
best na schooltijd en in de vakanties. Ze hadden
samen een *wipwap* (wip) en een *autopet*
(step). Rik ging graag met de jongens uit de straat
bokkie springe (haasje over); *pijeeje* zeiden ze
ook wel. Een geliefd meisjesspel voor Annemarie
en haar buurmeisjes was: *toutjie springe*.

Heel vaak kon je jongens en meisjes op en in de
buurt van de straat bezig zien met *wegkruiperties*
(verstoppertje spelen) of met *kippes/kippertie*
(tikkertje, krijgertje).

Twee buurtschappen

Dirk Roelofsen en Jacobien van Holland woonden
in het begin van de 20^e eeuw met hun kinderen
Teus en Reina op een boerderij in een lande-
lijk gebied, dat later deel zou zijn van de wijk
Veenendaal-west.

Enkele bochtige sloten of zandpaden en daar-
bij gelegen percelen grond rond hun boerderij
heetten **DE HASPEL**. De hele buurtschap
werd daarom wel **DE HASPEL** genoemd. Een
gedeelte van die buurt kreeg later de naam **HET**
RUISSCHEVEEN. Weinig bewoners, ook Dirk
en Jacobien niet, wisten van de herkomst van

Fragment van de Veldnamenkaart van Veenendaal, 2007.

die naam. In 1572 verwierf de Utrechtse familie Ruysch het octrooi om er 52 morgen (= ruim 44 hectare) veengrond te ontginnen. Wie dat niet wist, en aan 'rus' (een soort riet) dacht, sprak van **HET RUSSEVEEN**.

De plek van een later winkelcentrum

Een perceel grond in **DE HASPEL** had de naam **DE ELLEKOOT**. Het was Dirk en Jacobien ook niet bekend, dat de eigenaar Jan Jansz. Eelcoet al in 1620 in de papieren voorkwam als de ondertekenaar van een verzoekschrift, waarin gevraagd werd onderschout Alert van Meurs, die controleerde of de turfschepen niet te zwaar geladen waren, door een ander te vervangen. Later zou een winkelcentrum in de buurt van dit perceel die naam krijgen.

In het westen werden beide buurtschappen begrensd door de in 1653 aangelegde Slaperdijk,

Winkelcentrum De Ellekoot gezellig en gastvrij

die dienst zou moeten doen als de Rijndijk tussen Wageningen en de Grebbeberg zou doorbreken. De zuidgrens werd gevormd door de in 1886 geopende spoorweg Amersfoort-Kesteren, die geëxploiteerd werd door de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij. Van 1946 tot 1972 zou hij alleen dienen voor goederenvervoer.

Boerenleven

Het boerderijtje van Dirk en Jacobien was maar klein, lag midden in **DE HASPEL** bij het perceel dat als naam **DE KEUT** had (een keuter was een kleine boer). De ruimte rond *ut boerderachie* die 't aaref werd genoemd, was niet groot. Voor het huis lag de *hof*, waar bloemen bloeiden, maar die deels ook *greuntetuin* was. Op een verhard gedeelte tussen huis en hof – Dirk sprak over het *terras* of het *buitezitje* – stonden de *brievebus* en de *règeton*. De vlonder over de sloot bij de weg werd door Jacobien, die hem keurig schoon hield, 't *schrobbruggie* genoemd. Achter het huis stond een *schuurtie*, dat gebruikt werd als *fietsenhok* en *kòlehok*. Een bel bij de achterdeur was er niet. Wie op bezoek kwam, deed die deur open en riep dan 'volleke', of tikte op de *ruit*. Door een *spionnegie* kon Jacobien, die meestal thuis was, zien wie zich aangemeld had. Het huis bestond uit de *heerd* (woonkamer), enkele *slaopkaomers*, de *geut* (keuken) en de *dèl*, waar 's winters de paar koeien die ze hadden stonden en waar het gezin Roelofsen 's zomers woonde. De woning van Dirk en Jacobien was echter heel anders dan de *boerderai* – men sprak ook wel van de *hofstee* – 'Groot Ruisseveen', waar Hendrik van den Brandhof de scepter zwaaide. Hij had als bijnaam de Prins. Gedroeg hij zich als een prins of ging hij door voor een nakomeling van de echtgenoot van koningin Wilhelmina? Op de gevels van dergelijke boerderijen waren soms namen aangebracht als *Krekwakwou* of *Plexat*.

Gezin van Hendrik van den Brandhof, circa 1915 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Het gezin Van den Brandhof woonde 's zomers niet op de deel, maar in een apart gebouw, het *baakhuus*.

Weersomstandigheden

Van belang voor het boerenleven was het weer. Allerlei voorspellingen werden er gedaan als men bij elkaar op bezoek was. In februari kon je Dirk horen zeggen: *Omweer op 't dörre hout maakt 't veurjaor nat en koud* (op onweer in de winter volgt een nat voorjaar). En in augustus, als het uitzonderlijk mooi weer was, had een buurman het over een *erepelzomertie, een ouwewaive zomer*. Als de mist laag over de weilanden hing, zeiden de boeren in **DE HASPEL**: *Je zie gien haand veur je kont*. Er waren heel wat tekenen in de natuur waaraan zich een weersverandering liet aflezen: *een kring um de zon, de weind gaot dreije, 't is breuereg, vogels zeuke onderdak*. Als het dreigde te gaan onweren werden om blikseminslag te voorkomen, maar ook om angst te bezweren, heel veel maatregelen genomen:

- *Glimmende spulle binne afdekke.*

- *Metaole dinge buite idem of binnehaole.*
- *Een klèèd over de vogelkooi.*

Raamluiken, vensters, deuren en gordijnen werden gesloten.

Verder gold:

- *Naor binne toe gaon.*
- *Het bed uit gaon en naar beneje gaon.*
- *Niet bij de raome gaon staon.*

Als het geonweerd had en na enige tijd het onweer terugkwam, hoorde je in huize Roelofsen zeggen: *'t Kan nie over de bareg*. Met die berg werd dan de *bareg bij Pratteburg of de Amerongse bareg, de Grebse bareg, de Utrechtse Heuvelrug* bedoeld. Bij zulk zwaar onweer kwamen bewoners van **DE HASPEL** of **HET RUISSEVEEN** vaak samen in één woonhuis, waar ze dan in angstige afwachting bij elkaar zaten; de kinderen zoals Teus en Reina onder de tafel.

Taalgebruik

De dieren waar men mee omging hadden een grote invloed op het taalgebruik. Teus zei soms

tegen Reina, als ze heel erg bloosde: *Je moet niet zo ròdd as 'n koei wòrre* (koei is hier een verbastering van boei). Als Reina vond, dat hij iets heel doms zei of deed, noemde ze hem wel zo *stom as 't achteraind van een varreke*. En iemand die heel trots was, was volgens Dirk zo trots as *'n haon mae twee pikkies*. Er werd alleen over beeste gesproken als het over koeien ging. Voor een dier had men iets meer ontzag. Het woord dier werd gebruikt voor eigen huisdieren en ook als er netter volk kwam. Anderzijds werd *beesies* ook gebruikt voor ongedierte. *Beest* kon ook als scheldwoord gebruikt worden: *dat rotbeest!* Er waren nog veel meer uitdrukkingen in dit gebied gangbaar. *Hij is zo lui as dikke stront tège de baarg* (hij is heel erg lui). *De eerpels afgiete* (een plas doen).

Plaatsen van ontmoeting

Vaak ontmoetten de bewoners van de buurtschappen elkaar niet. Vroeger was dat wel het geval geweest op het perceel **HET POETS-HOEKJE**, waar een openbare wasplaats was. Nu zag men elkaar soms bij **Kees uit de Keet**, zoals de bijnaam was van Kees Aalbers. Hij was met de verkoop van kruidenierswaren begonnen vanuit een keet in **DE HASPEL**, die hij had overgenomen van Wouter van de Vendel, die er eerst in woonde, er ook een kroegje had en bekendstond als **Wouter uit de Keet**. Van hem had Kees Aalbers ook de bijnaam overgenomen. Kees trouwde met de roodharige Gijsbertha Roelofsen, **Rooie Gijssie** en bouwde later op de plaats van de keet een stenen woonhuis. Hij verkocht toen ook kippenvoer en aardappelen.

Uitschelle (2)

Wie men vaak zag en opviel in de buurtschap, kreeg meestal een bijnaam. In **DE HASPEL** werd Wijnand van Deelen, die met pap ventte, de **Papboer** genoemd. Alle van der Meulen was daar koopman in galanterieën en houthandelaar. Hij had als korporaal in Nederlands Oost-Indië gediend. Zijn bijnaam was **den Oòst-gaanger**. Door buurkinderen als Teus en Reina wilde hij altijd als meneer aangesproken worden. In **HET RUISSEVEEN** had Wim van Ginkel, een veehandelaar met een grote, brede kin, als bijnaam **Wim**

Kin. Teus van Holland, een berenboer, heette in de volksmond **Teus de Beer**. Van Manen verkocht als bijverdienste op de ossenmarkt jenever per glaasje. Zijn bijnaam was de **Fles**.

Teus en Reina

Een geliefd kinderversje van Teus en Reina was: *Alle vliege vliege, dur is gien ène bij bij*. Spelletjes deden ze op de boerderij graag met een *meikèver* / *maikèver*. Ze deden ze een dun draadje aan

de poot en lieten de kever dan rondvliegen. Ook namen ze 't *beesie* weleens mee in een doosje en lieten het los als de lamp 's avonds werd aangestoken; de meikever ging dan rondvliegen. Met andere jongens en meisjes speelden ze graag op een boerenerf *knuppel in de zak*. De deelnemers werden op een rij gezet, zittend op de grond met hun handen op de rug. Een jongen stond voor hen en gooide een knuppeltje achter hen. Een van hen pakte het knuppeltje en sloeg er anderen die overeind gekomen waren mee op hun achterste; die persoon was de volgende werper. Sommige van hun spelletjes waren sterk seizoengebonden: plotseling knikkerde iedereen, of kwamen de tollens tevoorschijn. In andere gevallen speelden de seizoenen een rol, zoals bijvoorbeeld bij het maken van fluitjes, proppen-schieters en bogen voor het pijlschieten.

Klein Schutje

Het Klein Schutje, een kleine sluis in de Grift, kwam al in 1599 voor op een kaart. De straat langs de Grift ten noorden van het vroegere sluisje heette het **Verlaat** (genoemd naar een sluis die tot doel had het water uit het westen en noorden via de Grift te lozen in de Rijn). Ten zuiden van het sluisje heette de straat **Klein Schutje**.

Klein Schutje, omstreeks 1900 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Fragment van de Veldnamenkaart van Veenendaal, 2007.

Straatnamen veranderden...

Een deel van dit gebied behoorde tot de gemeente Ede. Dit had tot gevolg, dat een stuk van het **Verlaat** (huisnummers 18 en volgende) en een aangrenzend stuk van **Klein Schutje** (huisnummers 1-31) op grond van een raadsbesluit van 7 december 1938 **Prins Bernhardlaan** gingen heten. Toen die naam tijdens de Duitse bezetting niet was geoorloofd, werd alles het **Verlaat**. Na de oorlog werd het weer **Prins**

Bernhardlaan, maar na de grenswijziging tussen Veenendaal en Ede in 1960 opnieuw **Verlaat**. De Grift werd in 1940 gedempt. Jacob van Wakeren en Trijntje van Ginkel woonden na hun trouwen in 1939 in het resterende deel van de straat **Klein Schutje**. Dit ging vanaf 20 december 1949 op verzoek van hen en de andere bewoners **Valleistraat** heten.

Arbeiderswoningen

Aan het **Klein Schutje** / de **Valleistraat** stonden vele blokken arbeiderswoningen, die in de jaren vijftig gesloopt zouden worden. Sommige daarvan hadden een naam. Vanuit het dorp gezien stond aan de rechterkant het blok Klein Schutje en aan de linkerkant het blok Zuidveen.

Zuidveen (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Dit blok van tien huizen was door de diaconie van de Hervormde Kerk rond 1912 gebouwd op of bij een perceel veengrond, **ZUIDVEEN** geheten.

Winkelen

Winkelen deed Trijntje op het **Verlaat**. Bij de **Bokser**, kruidenier Geurt van Ravenswaay, die eens een handelsreiziger op zijn gezicht had geslagen. Of bij **Zwarte Dirkie**, Dirkje Veldhuizen-de Fluiter, die haar zwarte haar op een opvallende manier droeg. Als Trijntje een pot of een pan nodig had, kon ze die gaan kopen bij Piet, Braand en Herman **Pot**. Ze kon er ook voor thuisblijven, want deze gebroeders Van den Bosch ventten er zelfs mee op een aak in de Grift. Jacob had zijn vaste adresjes aan de **Valleistraat**. Als hij een timmerman nodig had, ging hij naar Bas van Ravenswaaij, al was die erg op de centen, getuige zijn bijnaam **Bas de Daait** (= duit). Omdat hij heel grote klompen droeg, zei men in de straat: *Bas de Daait kan op z'n klompen over de Vört vaore*. Kolen haalde Jacob bij de **Gruisboer**, Aart van Amerongen, een heel serieus iemand. Men meende te weten in de straat, dat hij 's zondags de haan bij de kippen vandaan deed, omdat die op zondag niet op de kippen mocht klimmen. Over een haan gesproken: Zocht je een horloge, dan kon je in de **Valleistraat** terecht bij **Jan 't Haantje**. De korte, dikke en parmantige Jan Middelhoven had er een horlogehandel, nadat hij eerst bakkersknecht was geweest en voordat hij een lampenwinkel, genaamd De Kampioen, opende in de Hoofdstraat.

Gezellige mensen, leuke verhalen

Op het **Verlaat**, het **Klein Schutje** en de **Valleistraat** ging men gezellig met elkaar om. Jacob en Trijntje hoorden leuke verhalen en raakten al spoedig ingeburgerd. Van hun buurman, de boer Aart van Heemsbergen, die om een of andere reden als bijnamen **Aart de Houtpier**, **Aart de Kievit**, **Aart Schuurtje** had, werd verteld dat zijn zoon Jan een soort wonderdokter was, die met een bepaald klokje vaststelde wat iemand mankeerde en tegen die kwaal medicijnen verkocht. Eens zou diens vrouw gezegd hebben, dat zij zich in de Grift achter hun huis ging verdrinken. Toen ze naar de

Grift liep, nam zij haar paraplu mee. Zij bedacht zich en is droog thuisgekomen. De achternaam van Jan Middelhoven, die aan het einde van de **Valleistraat** woonde, vond men maar lang en daarom kreeg hij als bijnaam **Jan Mit**. Als hij paardenmest langs de weg zag liggen, ging hij op zijn knieën liggen, deed de mest in een rode zakdoek en bracht het naar zijn moestuin. Hij werd 100 jaar! Aan de **Valleistraat** woonde ook de familie Mulder: de broers Gijsbert, Gart, Rein en Wijnand en hun zusters Ger en Ma. Omdat *mulder / muller* het Veense woord voor molenaar was, was hun bijnaam de **Wieks**. Gijsbert was boer. Ger en Ma waren schoonmaaksters van het kantoor van **De Mus(senfabriek)**. Rondverteld werd dat Gart, toen hij een *pink* (jong koebeest) in een aak over de Grift vervoerde, in het water was gevallen en bijna was gestikt toen hij zijn pruim tabak inslikte.

Veel bijnamen in de Valleistraat

Jacob en Trijntje kwamen erachter, dat velen in hun straat een *uitschel* (bijnaam) hadden; nog veel meer dan de reeds genoemden. **Loek de Hakkepiem** was getrouwd met een schilder en had veel uitgehakte beeldjes voor de ramen uitgestald. **Krom Jantje**, Jan van Baren, was een veehandelaar met een bochel. Gert van Engelenburg werd vanwege zijn lengte **Lange Gart** genoemd. Hij had in de oorlog een Joodse jongen in huis. Voor hem werd in Israël bij Yad Vashem een boom geplant. Wes(sel) Hendriks was een dik persoon en dan heette je in het Veen **de Poem**. Kees van den Dikkenberg vond men maar dom, vandaar zijn bijnaam **Domme Otje**. Soms was Jacob en Trijntje de reden van een bijnaam niet bekend. Waarom had de vrouw van Kees als bijnaam **Dikke Moet**? Omdat ze verre van mager was? Of was het een toespeeling op haar achternaam? Ze vroegen zich ook af waarom Marrie, de dochter van Wout en Trui van de Weerdhof, die een snoepwinkelje en een soort speelautomaat hadden aan de **Valleistraat**, **Marrie Floep** werd genoemd. Lang konden ze discussiëren over de bijnaam van hun straatgenoot Geurt van de Scheur, die portier en klusjesman was bij de N.V. Koninklijke Veenendaalsche Sajat- en Vijfschachtfabriek v/h Wed.

D.S. van Schuppen & Zn. Waarom werd hij (**de**) **Klep** genoemd? Ging hij vaak *kleppen* (= eropuit, op bezoek gaan)?

Onderlinge gesprekken

Als men elkaar tegenkwam op straat of bij het boodschappen doen, ging menige medestraatbewoner over de tong. Niet altijd gold dan: *De kaarek in de midde laote* (geven en nemen, rekening houden met de ander, geen tweespalt veroorzaken, niet overdrijven). Op een vrouw was soms de uitdrukking van toepassing: *Een scheve muts ophebbe* (slechtgehumeurd zijn). Op een man: *Een spijker in z'n kop hebben* (te veel gedronken hebben). Wie het gesprek snel afbrak en vertrok, kreeg te horen: *Kallem an, moej nör 't hooiveld?* of: *Waar is de braand?* Had iemand tegenslag, dan bemoedigde men elkaar: *Mette hoed in de haand kom-ie deur 't gaanse laand; mar mette pet op je test kom-ie dur ok best* (met beleefdheid kom je het verst; als je echter maar van je eigen kunnen / jezelf overtuigd bent, kom je er ook wel). Soms werd er naar iemand of iets in de buurt verwezen. Als iemand te vaak het woord zeker gebruikte, werd hij of zij terechtgewezen met de uitdrukking: *Er is èèn ding dat zeker is: an 't Benejeeind wònt Ekeris*. Als er velen tegelijk praatten, kon iemand zeggen: *Krek de jòðdekarek* (het lijkt hier de jodenkerk wel), verwijzend naar de synagoge aan het Verlaat.

Een baby groeide op en maakte de tongen los

In 1941 was het eerste kindje van Jacob en Trijntje op komst. Voor Trijntje gold niet meer: de rooie (*loop*) *hebbe*, *opoe over hebbe*, *de maond(stonde) hebbe*. Jacob vertelde het de buren: *De vrouw verwaach van een keindje*. Bij de bevalling trad oude Bartha op als *baakster* (zowel vroedvrouw als verzorgster). Ze zei tegen Jacob: *Je het een jochie gekrège*. Ook wist ze te vertellen dat de *moederkoek* (nageboorte) vroeger wel werd begraven in de tuin. Het zou de tuin vruchtbaar maken. Delen ervan werden gebruikt voor wondbehandeling. De kleine Kees werd niet *mit de helm gebore* (met het vruchtvlies nog om het hoofd). Volgens Bartha geloofde men vroeger dat hij dan helderziend zou zijn geweest, voorspellende gaven zou hebben gehad. Het *keind greuide goed en wier zwaorder*. Hij werd gereden in een *keinderwaoge* en stond in een *looprek* (box). Veel ziekten had Kees niet, wel had hij later vanwege jeugdpuistjes een *mottekop*. Ook had hij *vaarkensbèène* (o-benen). Toen hij opgroeide, werd van hem gezegd: *Hij het een barrebest verstaand*. Wel was hij lichtgeraakt, snel aangebrand. De mensen zeiden: *Wa d' een kòrtstart is ut toch, wat is ie toch gauw gepiekeerd, wat he-je-m toch gauw op de kaast*.

Volksgeloof

Als de grootouders van Kees op bezoek kwamen, wisten die heel wat te vertellen over middelen die volgens het volksgeloof heilzaam zouden werken.

Tegen:
steenpuisten
– *boerekoolblaad*.
wratten
– *d'r 's morgens overheen pisse*.
keelpijn
– *natte, wolle doek om te breuje*.
blaren
– *een doek met melk*.
verbranding door de zon
– *karremelk drinke*.
menstruatiepijn
– *vrouwenmantel*.

Oud Veenendaal in een gedicht

Welke winkels en andere zaken kwam je tegen als je vroeger, pakweg een halve eeuw geleden, door Veenendaal liep of fietste? En hoe was het met de cultuur gesteld? Aan de hand van een gedicht nemen we u mee terug in de tijd.

DOOR DAAN THOOMES

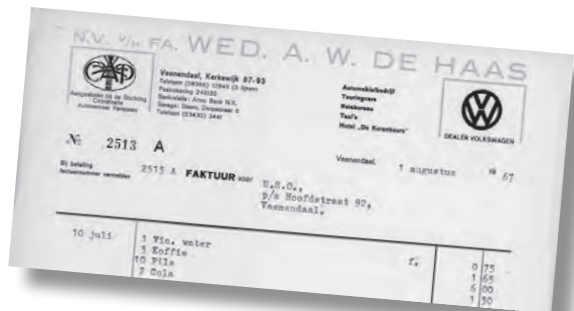
Wie met het openbaar vervoer naar Veenendaal reist
gaat met de groene bus van de NBM uit Zeist
of met een rode bus van de Weduwe.
Of per trein uit Utrecht of van de Veluwe
naar station De Klomp en dan met de bus
naar Veenendaal Centrum dus.

En dan maar: lopen, lopen, lopen...
want Diepeveen gaat uitverkopen!
'Een goede hoed
staat altijd goed
en een goede pet
staat altijd net!
En de prijs valt altijd mee
bij kledingzaak Van der Zee.

Voor de nieuwste Philips grootbeeld tv of hifi-apparaatuur
naar de firma Van Schuppen en waarachtig niet duur.
Voor de laatste mode naar Hein van Schuppens kledingzaak
daar komt men natuurlijk vaak.
Voor de modernste rotanmeubels vanzelfsprekend naar Vebotex
wat je daar allemaal ziet, je staat er werkelijk perplex.

Fietsen in het dorp kan natuurlijk ook
op de Kerkewijk op een aparte strook.
En met een lekke band gaat men heus
naar fietsenmaker Konings, naar Teus.
Wie moet wachten, kan daarnaast terecht bij Reden
en is met een pakje sigaretten van 1 gulden heel tevreden.

Maar wie gezond leeft, gaat fietsen, de berg op
voorbij restaurant La Montagne, kop op!
Of wandelen bij Prattenburg in het bos
maar niet bij Hannes Hu, want dan ben je de klos.
Of zwemmen in het Bergbad
dan heb je je portie beweging wel gehad.

(briefhoofdenverzameling Gemeentearchief Veenendaal)

Snel nog even een bal gehakt van Bouw van der Laak
 uit zijn kraam aan het Spoor, altijd goed van smaak.
 Maar voor het hele fijne gaat men naar De Kleuver Patat
 voor een halve kip of een karbonaad, groot zat!
 Daarna kan men dan nog naar de automatiekhal van Bouwens
 of naar de snackbar van Marinelli trouwens.

Doch er is in Veenendaal meer te beleven
 zo is er ook een bloeiend cultureel leven.
 Lezingen volgt men aan de Volksuniversiteit, al worden de hoofden wat grijs
 want 'Veenendaal maakt Veenendaal wijzer'.
 Klassieke concerten van het Utrechts Stedelijk Orkest
 hoort men in het verenigingsgebouw Sola Fide heel best.
 En een keur van boeken is te leen bij mevrouw Brouwer in de bibliotheek
 te laat terugbrengen bezorgt je echter een boete en een preek.

Voor de aanschaf van een goed boek gaat men evenwel naar Hardeveld in de Hoofdstraat
 of naar de boekwinkels van Kleefman of van Van Kooten in de Zandstraat.
 En voor een mooie vulpen van Montblanc naar kantoorboekhandel Davelaar
 daar staat de heer Van Essen voor u klaar.
 Ten slotte nog even de Markt op
 naar Van Hees voor alle soorten muziek: klassiek, jazz en pop.

(briefhoofdenverzameling Gemeentearchief Veenendaal)

Vergane glorie

Het was 20 juni 2013 een warme avond, maar desondanks was de zaal goed gevuld met belangstellenden die graag meer wilden weten over de prachtige panden die in de loop van de jaren uit Veenendaal verdwenen zijn. Vier leden van de werkgroep Monumenten hadden leuke en interessante details van de desbetreffende gebouwen weten te achterhalen.

DOOR INEKE VAN SCHUPPEN

Voorzitter Bert van den Bos heette zijn gehoor welkom en deed meteen een paar oproepen. De werkgroep Monumenten is op zoek is naar foto's van de Geerboerderij en wil tevens graag weten welke tekst in de boog van het hek van de oude begraafplaats stond. Het zou helemaal prachtig zijn als iemand daarvan foto's in haar of zijn bezit heeft. De werkgroep Graven Oorlogsslachtoffers Munnikenhof zou graag willen weten of iemand informatie heeft over oorlogsevacués die daar tijdelijk begraven zijn geweest en om welke graven het gaat.

Rijkooompje

Vervolgens was het de beurt aan Aart Aalbers. Hij stelde zijn medeonderzoekers voor: Leen Boot, restauratie bouwkundige, Peter Doolaard, bouwhistoricus en Gert Groenleer, archivaris van de gemeente Veenendaal. Het pand van Rijkooompje kwam als eerste aan de beurt.

Nadat hij f 10.000,- in Spanje had gewonnen, gaf Hendrik de Ruiter aan architect Bernhard van Kreel opdracht een herenhuis te ontwerpen. Het was het enige pand in de Hoofdstraat dat een voortuin kreeg. Met zijn ontwerp greep Van Kreel terug op bouwkundige ontwerpen uit de zeventiende eeuw die bestonden uit grote vierkante huizen met symmetrisch ingedeelde gevels. Hoewel de HVOV veel energie steekt in haar pogingen oude panden te bewaren, heeft men hier de bijzondere stap genomen de gemeente te verzoeken het pand van de monumentenlijst te schrappen. In de opinie van de werkgroep Monumenten heeft het bouwwerk in zijn huidige staat niets meer met het oorspronkelijke pand te maken.

Pastorie

Bij bestudering van de kaart van Justus van Broeckhuijsen uit 1705 blijkt dat er in dat jaar al een pastorie naast de kerk op de Markt gestaan moet hebben. Op een tekening van Jan de Beijer uit 1750 is deze pastorie duidelijker te zien. De latere pastorie, waarvan dominee Van Wijngaarden de laatste bewoner was, werd waarschijnlijk omstreeks 1835 op de fundamenteën van het oude huis gebouwd. Dit pand werd in de jaren vijftig van de vorige eeuw afgebroken omdat het Achterkerk ontsloten moest worden voor het toenemende verkeer. Wrang genoeg mogen hier heden ten dage helemaal geen auto's meer rijden.

Station

Nog zo'n prachtig gebouw was het oude station. Hoewel de spoorlijn Utrecht-Arnhem al sinds 1845 langs De Klomp liep, had de zich uitbreidende industrie in Veenendaal behoefte aan een meer centraal gelegen spoorwegverbinding. Het ontwerp voor een nieuw stationsgebouw was van architect M.A. Van Wadenhoijen en het station werd in 1886 geopend. Het gebouw had een hoog middendeel, waarin de hal met loketten en de wachtkamers voor de reizigers was gelegen. De kleine linker vleugel was bestemd voor toilet-, kantoor- en personeelsruimten. Opvallend zijn de neorenaissance stijkenmerken zoals horizontale banden in het metselwerk en ronde en halfronde afdekking van de vensters. In 1975 werd het pand gesloopt.

Roessingh

Textielfabrikant Roessingh kwam in 1900 met zijn bedrijf en in 1911 zelf vanuit Enschede naar Veenendaal omdat de lonen er lager waren en

het arbeidsklimaat er rustiger was dan in Twente. Naast elkaar liet hij op de plaats van het huidige lyceum twee villa's bouwen: Zonnehoeve en Melina. De bouwvergunningen werden in juni 1911 afgegeven. In Zonnehoeve, waar Roessingh zelf ging wonen, bevond zich een centrale hal met rondom vier kamers en een keuken. Deze villa telde in totaal tien kamers. De gevels bezaten nogal wat details in de stijl van de Hollandse neo-rennaissance en waar mogelijk waren gevels of delen hiervan symmetrisch ingedeeld. Villa Melina werd bewoond door de familie Van Leeuwen en omvatte een nagenoeg vierkante plattegrond met een ronde uitbouw en ook een centrale hal waarop zes van de negen kamers uitkwamen. De gevels waren zo veel mogelijk symmetrisch ingedeeld. Beide villa's werden gesloopt in 1962, waarbij zich een tragisch ongeval voordeed. Een driejarig meisje viel bij het spelen in een nog niet gesloopte kelder die vol water stond en verdronk.

Polderhuis

Het college van veenraden vormde het eerste bestuur van Veenendaal en men vergaderde op verschillende locaties. In mei 1781 kocht het college een huis aan van de erven Jannetje Essenius en dat omvatte 'een huijzinge met annex kamer en schuurtje' in de Schoolstraat. Omdat het polderhuis voorzien was van een kelder - daar duidt de hogere plaatsing van de vensters op -, was het bij uitstek geschikt voor de opslag van het archief van het Veenraadschap. Bij wateroverlast kon men het archief overbrengen naar de hoger gelegen opkamer. In 1900 vroeg het Veenraadschap vergunning om het polderhuis te slopen en te vervangen door nieuwbouw. Op dezelfde plaats kwam een nieuw polderhuis met een heel andere vormgeving. Het pand bestond uit twee bouwlagen met een kap. Boven de ingangsdur kwam een gevelsteen met het opschrift POLDERHUIS. In de gevel en rond de vensters zaten veel neo-rennaissance details. Maar ook dit polderhuis is inmiddels gesloopt. Er staat nu een gebouw dat dateert uit de jaren tachtig van de vorige eeuw en waarin op dit moment de SNS-bank is gevestigd.

Hofstede De Geer

Het is niet bekend hoe oud de Geerboerderij

was, maar in 1647 was er al sprake van Hofstede De Geer. Het huis stond aan de Dijkstraat, waar zich nu het hondenveldje tegenover de Sionskerk bevindt. In 1930 kwam Toon Jansen als pachter op de hofstede, maar daarvoor werd de boerderij bewoond door Evert Schimmel. Met 80 à 90 hectare grond was het de grootste boerderij van Veenendaal. Bijzonder was dat het huis op het noorden was gesitueerd. Het was helemaal onderkelderd en er stonden twee schuren bij. Vroeger werd het ook gebruikt als rooms-katholieke schuilkerk. In 1955 kocht de gemeente de boerderij voor f 15.000,-. De grond deed f 0,75 per vierkante meter.

Boerderij De Geer, 1960 (collectie Historische Vereniging Oud Veenendaal)

Jammer genoeg is de ruimte in dit blad te beperkt om alle boeiende informatie weer te geven. Naast de genoemde panden werd ook aandacht besteed aan het Tehuis voor Ouden van Dagen, het oude gemeentehuis, de synagoge aan het Verlaat, het postkantoor met de draaideur aan de J.G. Sandbrinkstraat, hotel De Korenbeurs, Molen De Vriendschap en de watertoren aan de Kanaalweg. Het doet pijn te moeten constateren dat dit alles zo onverbiddelijk en onomkeerbaar gesloopt werd door de diverse achtereenvolgende gemeentebesturen die maar één doel voor ogen hadden: Veenendaal opstuwen in de vaart der volkeren. Helaas beseften zij niet dat daarmee de wortels van Veenendaal werden afgekap.

Het laatste woord

Op 20 juni beleefden we weer een bijzondere avond in De Meent. Op een goed bezochte bijeenkomst bekeken we fraaie plaatjes van afgebroken 'monumenten' in Veenendaal en werd er ook veel verteld over de historie van die panden. Na afloop hoorden we van velen dat ze genoten hadden.

DOOR HET BESTUUR

Wel kunnen we ons zo langzamerhand gaan afvragen of er nog toekomst is voor cultuur in Veenendaal. Via de Kadernota 2014-2017 heeft de gemeenteraad drastisch gesneden in diverse subsidies voor cultuur. Als we de persberichten lezen kunnen we wel spreken van een soort kaal-slag. Je zou zeggen dat het toch niet de bedoeling kan zijn dat wat in de afgelopen jaren zorgvuldig werd opgebouwd in één klap gaat verdwijnen. Onze werkgroep Monumenten maakt zich zorgen over het feit dat alle subsidies voor monumenten vanaf 2014 zijn vervallen.

Maar ook de 'bewoners' van de Cultuurfabriek krijgen weer te maken met flinke bezuinigingen. Het lijkt er zelfs op dat de gemeente voornemens is ook te gaan bezuinigen op de subsidie in de

huisvestingskosten. Als de raad met die voorstellen instemt, zal dat zeker het begin van het einde zijn. Het is onmogelijk om de gaten die dan geslagen worden uit eigen middelen dan wel via sponsoring gedekt te krijgen, zeker niet in deze tijd van economische recessie waarin bedrijven het al moeilijk genoeg hebben om zelf overeind te blijven. Wij hopen dan ook van harte dat de gemeenteraad voor deze onzalige plannen een stokje gaat steken en wij door kunnen gaan met onze mooie activiteiten.

Veel leden van de HVOV kijken al uit naar de volgende ledenbijeenkomst op **donderdag 19 september** (en niet 18 september zoals de voorzitter per abuis de laatste keer meedeelde).

Roelof Bisschop hoopt dan een voordracht te houden over kerkgebouwen in Veenendaal. Ook dit belooft weer een avond te worden met verrassingen.

Iedereen is opnieuw van harte welkom op:

- **Donderdag 19 september 2013**
- **Ledenbijeenkomst HVOV**
- **Roelof Bisschop:**
Kerkgebouwen in Veenendaal
- **De Meent, Grote Beer 10**
- **Aanvang 19.45 uur**
- **Toegang gratis**

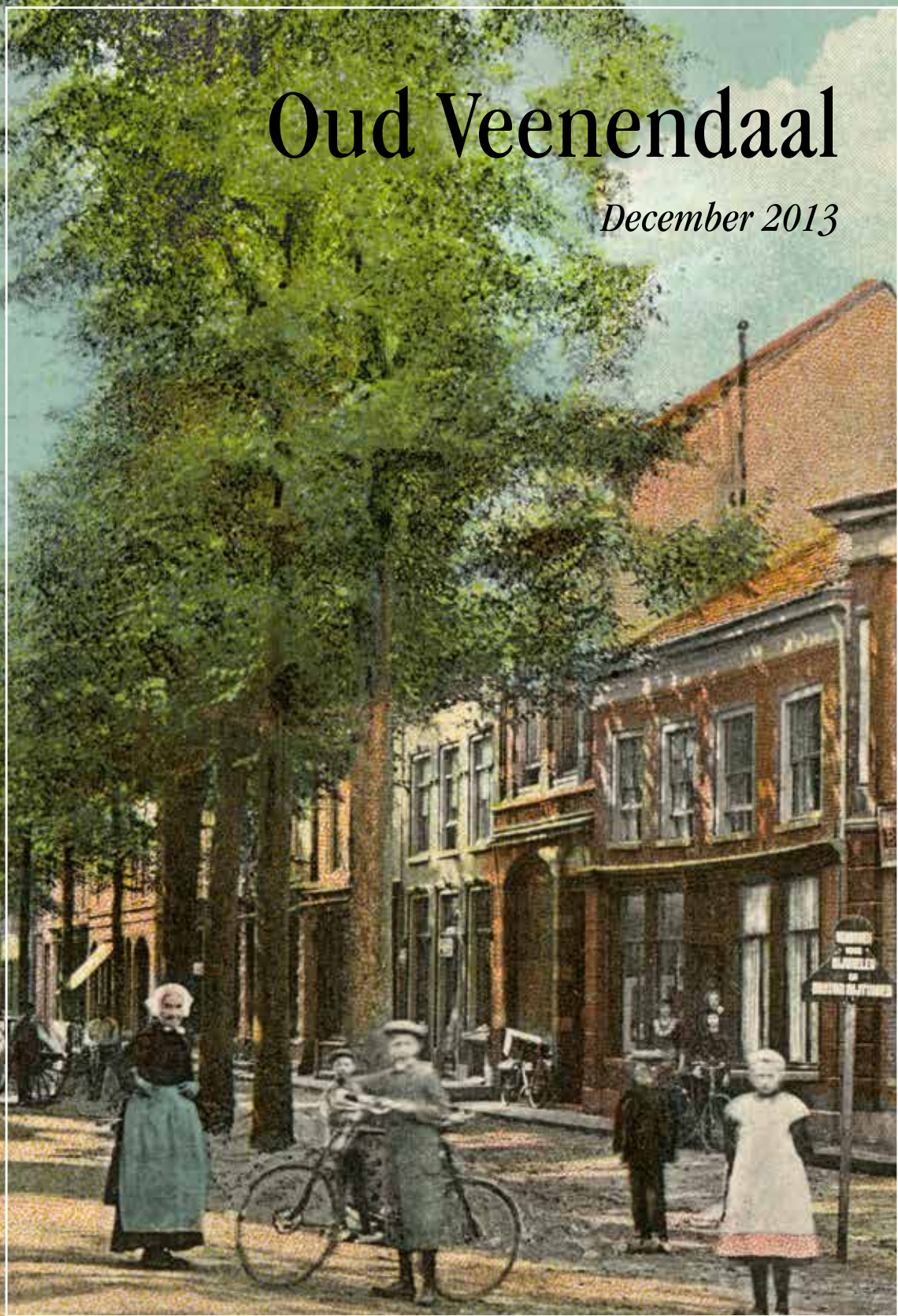
Op 12 december, de laatste ledenbijeenkomst van het jaar, vergast Hennie Henzen ons op 'nieuw' oud foto- en filmmateriaal.

De Oude Kerk, het oudste monument van Veenendaal, circa 1970. Rechts een gedeelte van de Achterkerkstraat (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Oud Veenendaal

December 2013

- 28^e jaargang, nummer 4
verschijnt 4 maal per jaar

Afbeelding omslag

Het laatste gedeelte van de Hoofdstraat, gezien in de richting van de Markt, circa 1910

REDACTIE

Gert Groenleer
Bas van Kooten
Ineke van Schuppen
Cor Slok
redactie@oudveenendaal.nl

BESTUUR

A. van den Bos, voorzitter
Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen, secretaris
H.C. de Kleuver, penningmeester
H. Henzen
A.K. van Kooten
C.J. Slok
Mevr. W. Wienecke-van Schuppen
info@oudveenendaal.nl

Secretariaat:

Mevr. G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
Eekwal 3, 3904 DL Veenendaal
Telefoon 0318 51 10 66

Ledenadministratie:

Mevr. J. Groenleer-de Jong
Driemaster 42
3904 RL Veenendaal
Telefoon 0318 51 82 04
ledenadministratie@oudveenendaal.nl

Financiële administratie:

Berry Henzen
MacBridestraat 51, 3902 KK Veenendaal
Telefoon 0318 52 74 91 (na 19.00 uur)

Werkgroepen en commissies:

A.K. van Kooten
Componistensingel 107, 3906 BV Veenendaal
Telefoon 0318 55 36 44

Documentatiecentrum:

De Cultuurfabriek
Kees Stipplein 78, 3901 TP Veenendaal
Telefoon 0318 58 26 68
documentatiecentrum@oudveenendaal.nl

Openingstijden:

Dinsdag van 13.00 tot 16.00 uur
Donderdag van 13.00 tot 16.00 uur
Zaterdag van 10.00 tot 13.00 uur (vanaf 1-1-2014)
Of op afspraak: 06 54 91 19 91

Bank:

IBAN: NL 62 RABO 0 395110106, t.n.v. Historische Vereniging Oud Veenendaal

De contributie bedraagt € 22,- per jaar.

Losse nummers van dit blad € 7,-.

Het lidmaatschap van de vereniging loopt gelijk met het kalenderjaar.

Opzegging alleen schriftelijk en tot vier weken vóór het begin van het nieuwe verenigingsjaar.

Ontwerp, opmaak en druk:

Henzen ontwerp & communicatie, Veenendaal

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN: 0926-2857

Historische Vereniging Oud Veenendaal

Inhoud

86	Om te beginnen De redactie
87	Veenendaal anno Domini 1913 C.D. van den Heuvel
96	Dialectquizen H. van 't Veld
98	Honderdjarigen in Veenendaal (23) W.C. van Elst
104	De blauwe das blijft nog even A.J.M. van Schuppen
110	Kerken en geloven in Veenendaal G.M.J. van Schuppen-Diepeveen
111	Oplossingen dialectquizen H. van 't Veld
112	Het laatste woord Het bestuur

Om te beginnen

Terugkijken. Als historische vereniging kijken we terug. In Oud Veenendaal staan we in woord en beeld stil bij mensen en dingen uit het verleden. Is dat nuttig? Hooguit indirect. Leuk is het vaak wel en meestal ook wel leerzaam. Zo'n terugblik bevordert in ieder geval je welbevinden.

DOOR DE REDACTIE

Honderd en vijfenzeventig zijn jaren die dienen als uitgangspunten voor de grote bijdragen in dit nummer. Constant van den Heuvel legt in het hoofdartikel het jaar 1913 onder het vergrootglas. Elke maand gebeurde er toen wel wat in 't Veen. De auteur belicht met name de ontwikkelingen op het kerkelijk erf en laat ook zien wat de gevolgen daarvan waren voor zijn voorgelacht. Neeltje Hendrika van Ravenswaaij-Willemsen is nummer 23 in de lange rij honderdjarigen van

op pagina 111. Op pagina 110 staat het verslag van de bijeenkomst van 19 september en op de laatste pagina komt, als vanouds, het bestuur aan het woord.

Aansluitend hier nog een bestuursmededeling. In verband met de beperkte belangstelling in het Documentatiecentrum op zaterdagmiddag heeft het bestuur besloten om vanaf 1 januari 2014 alleen op zaterdag van 10.00 tot 13.00 uur open te zijn. Het blijft wel mogelijk het Documentatie-

centrum op afspraak te bezoeken. De openstelling op dinsdag- en donderdagmiddag van 13.00 tot 16.00 uur blijft gehandhaafd.

Herman van Braak uit Veenendaal attendeerde ons op een fout in het laatste septembernummer. Niet Toon maar Dirk Jansen kwam in 1930 als pachter op de Geerboerderij (p. 83). Met dank voor de reactie.

En heeft u wel eens van de boeroes gehoord? Het zijn nakomelingen van Groningse en Gelderse boeren die in 1845 een kolonisatieproject in Suriname begonnen. Zie de website www.boeroes.nl en het boek

Het clubgebouw van Scoutinggroep De Zwervers aan de Zandheuvelweg, 2004 (foto Hermien Will, collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Wim van Elst. Nog op hoge leeftijd maakte zij een wereldreis in haar eentje. En passant wijst Wim op andere sterke geslachten met meer dan één honderdplusser. We hebben ook een club van vijfenzeventig. Op onderhoudende wijze schetst Alice van Schuppen de geschiedenis van de in 2013 jubilerende Scoutinggroep De Zwervers. Namens de werkgroep Dialect, bijnamen, veldnamen en straatnamen komt Henk van 't Veld terug op de dialectquizen van 21 maart. U vindt de quizen op pagina 96 en 97 en de oplossingen

Van Ravenswaaij en Van Rabenswaaij van Corrie van Silfhout. Andere namen: Van der Klift, Overeem, Teunissen, Veldhuizen. Veenendaal gold als centrum van de trek. In 2015, 170 jaar na de kolonisatie, willen nazaten van de boeroes hier een bijeenkomst beleggen. In kleine bijdragen willen we u daar in de komende tijd aan herinneren. Heeft u informatie over de boeroes? Schrijf, bel of mail ons: redactie@oudveenendaal.nl. Ook voor andere historische opmerkingen of vragen kunt u dit adres gebruiken. Een hartelijke groet.

Veenendaal anno Domini 1913

Tijdens onze vakantie las ik een boek van kunstkenner Florian Illies met de intrigerende titel 1913. Het laatste gouden jaar van de twintigste eeuw. Het boek behandelt leven en werk van de culturele, geseculariseerde elite van het laatste vredesjaar. Hoewel boeiend, begon het me gaandeweg tegen te staan vanwege het luie leven, de seksuele ontsporingen en het uitzichtloze wereldbeeld dat de meeste hoofdrolspelers er op na hielden. Maar het wierp wel de vraag op: hoe zou 1913 in Veenendaal verlopen zijn? Hoe zouden gewone mensen in een gemiddeld fabrieksdorp het laatste vredesjaar beleefd hebben? Dit artikel is de weerslag van die nieuwsgierigheid.

DOOR CONSTANT VAN DEN HEUVEL

Januari

Op 7 januari wordt op de Molenstraat Arie Bruijs veertig jaar. Er zullen nog tweeënvijftig verjaardagen volgen, maar dat weet hij zelf nog niet. Hij weet alleen dat hij de zorg heeft voor zijn vrouw Koos en hun zeven kinderen. En hij weet dat hij als fabrieksarbeider zes dagen per week hard moet werken op de fabriek van Feitz (de Frisia, waar nu De Lampegiet staat). 'Gefieleseteerd, vao', zal de kleine Dirkje van zes wel gezegd hebben. Zo'n 55 jaar later zou ze mijn zeer inspirerende grootmoeder worden.

Op zondagmorgen 19 januari om half acht komt een einde aan het aardse leven van Jan van de Weerd. Hij overlijdt twee maanden na zijn honderdste verjaardag. Nog geboren voor de Slag bij Waterloo, heeft hij de wereld zien veranderen. Hij gaat echter heen op het moment dat er nog grotere, zelfs onvoorstelbare veranderingen op stapel staan.

In Veenendaal is de antirevolutionair H.A. van de Westeringh burgemeester en dit jaar zal zijn achterneef Willem van de Westeringh naar Gelders Veenendaal komen als schoolmeester aan de openbare Gelderse school. Zelfs in de beste families is weleens wat. En dan is er nog gemeentesecretaris Abraham de Klerck, die permanent voor spanning en onenigheid zorgt. Zo zal hij onder meer de gemeentebode te lijf gaan om een futiliteit. Tijdens de gemeenteraadsverga-

dering op 27 januari is er weer eens een incident waarvoor hij verantwoordelijk is. Naar aanleiding van zijn kritiek op de toezichthouders financiën bij de gasfabriek, hebben zij een boze brief geschreven aan de gemeenteraad. Die avond ontwikkelt zich een oeverloze discussie. Het zullen niet de enige voorvallen met de gemeentesecretaris zijn dit jaar.

Veenendaal kent een grote arbeidersbevolking die orthodox-protestant is, verdeeld over drie kerkgenootschappen. De kleine Christelijke Gereformeerde Kerk leeft in liefde samen rond het kerkje aan de Zandstraat en beluistert elke zondag dominee H. Visser. Wat groter is de Gereformeerde Brugkerk, waar gaandeweg de liefde afneemt en de spanning toeneemt tussen kerkenraad en dominee Willem den Hengst. De Nederlandse Hervormde Gemeente heeft de meeste leden en als thuisbasis de Oude Kerk. De gemeente wordt sinds 1904 geleid door dominee Jongebreur, een oprichter van de Gereformeerde Bond, en derhalve heeft zij ook deze signatuur. De tweede predikant, dominee De Bruin, staat naast en achter zijn collega. Een deel van de maatschappelijke elite komt bijeen als Nederlandse Protestantenbond. Ook is er een kleine Apostolische Gemeente en een dito Joodse gemeenschap met een eigen synagoge aan het Verlaat.

De fabriekers werken bij de vijf grote werkgevers,

waarvan er vier textiel produceren (de grote VSW, de D.S. Van Schuppen, de fabriek van de Gebroeders Van Leeuwen en de fabriek van Roessingh). Eentje maakt sigaren. Dat is De Nijverheid van Van Schuppen op de Markt. Deze maand werken de tweehonderd sigarenmakers daar voor het laatst. Op 31 januari wordt de nieuwe sigarenfabriek aan de Kerkewijk opgeleverd, die in 1915 Ritmeester gaat heten. Voor de som van f 17.366,- is een gebouw neergezet van vier verdiepingen, zo'n zestien meter breed en zo'n dertig meter lang. Ontwerper Bernardus van Kreel kan tevreden zijn; over honderd jaar staat het gebouw er nog en dat kan van de meeste Veense fabrieksgebouwen niet gezegd worden. Ook komt het directeurshuis gereed. In het jaar van de opening breekt echter een werkstaking uit, die drie maanden zal duren. Het is onderdeel van een staking in de hele Nederlandse sigarenindustrie.

Dit jaar zal aan de Kerkewijk - op initiatief van de Vereeniging Volksbond tegen Drankmisbruik - de Teekenschool verrijzen. Huisarts J.G. Kets

en de bestuursleden P.C. Labriijn, J. de Geit en winkelier F.H. Schoemaker (van het zogenaamde Citymagazijn) zijn de voortrekkers van de school die jongens de gelegenheid geeft om lessen te krijgen in technisch tekenen en zich zo te ontpoetsen aan een armoedig bestaan.

Februari

De leden van de Nederlandse Protestantenbond, die bijeenkomen in de openbare school (later zit daar de Kokse school), krijgen van het gemeentebestuur te horen dat ze het lokaal moeten inleveren. In tweede instantie kan de NPB er toch blijven. In de vroege morgen van 28 februari - het is vijf uur - wordt in Middelharnis een zoon geboren bij Jan en Jannetje Vroegindeweij. Het is hun vijfde kind en hun vierde zoon. Ze noemen hem Arend. Veenendaal weet nog niet van de latere hervormde predikant die na de oorlog - net als dominee Martinus Jongebreur op dit moment - een voortrekkersrol zal spelen in de opbouw van hervormd en burgerlijk Veenendaal. En de kleine Arend weet op zijn beurt nog niet van Veenendaal.

De familie Bos, circa 1925. Staand van links naar rechts: Hendrik, Geertrui, Gerrit (grootvader van Stef Bos), Ali, Barend, Teuntje, Steven en Geurtje (moeder van kapper Teus van Hal). Zittend van links naar rechts: Jannetje (mijn overgrootmoeder), vader Klaas Bos, moeder Jannetje Bos en Barendina (collectie Constant van den Heuvel)

Maart

Op 22 maart trouwen Albertus van Dijk en Frederika van de Pol. Het lijkt een alledaagse gebeurtenis, maar vanaf dit moment draagt zij zijn naam en zijn ze voor altijd samen. Petite histoire, die misschien niet de geschiedenisboekjes haalt, maar wel mensenlevens verandert en families grondvest.

April

Na de mislukte staking bij de Gebroeders Van Leeuwen begin 1910 is Johan van den Heuvel weer terug uit Limburg. Het werk in de mijnen was geen doen en zijn Jannetje hield het er ook niet uit. Sinds augustus vorig jaar werkt de voormalige penningmeester van vakbond De Eendracht op de nieuwe fabriek van Roessingh. Op 13 april wordt Johan weer vader. De kleine Jannetje wordt vernoemd naar zijn schoonmoeder; de vrouw van zijn schoonvader Klaas Bos, voor wie 1913 een belangrijk jaar zal worden.

Ondertussen geeft het 'zoogenaamde voetbal-spel' veel overlast op het marktplein. De ganse dag en avond en zelfs op zondag tijdens de kerkdiensten trappen groepjes jongens tegen een kleine elastieken bal of een bal van samengeknoopte lappen. Op 22 april vraagt een groep aanwonenden de gemeenteraad of voetbal op de openbare weg verboden kan worden. Na anderhalf jaar krijgen ze antwoord en hun zin.

De liberalen besluiten de politieke krachten te bundelen en richten de Vrijzinnige Vereeniging op. Ze zijn voor staatspensioen en algemeen kiesrecht. Samenwerking met de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP) lijkt mogelijk en heeft in 1911 al plaatsgevonden rond de benoeming van het hoofd van de openbare lagere school.

Enorme aandacht trekt de grote brand op 30 april. De dag voor Hemelvaartsdag slaan de vlammen huizenhoog uit bij de VSW. Uiteindelijk blijkt het de spinnerij te zijn die in lichterlaaie staat. Het verbijsterde publiek moet toezien hoe de brandweer de brand niet in bedwang kan krijgen. Het hele Veen is ontsteld en het zal nog jaren duren voor de spinnerij weer herbouwd wordt. Foto's uit die tijd tonen een enorme ravage. Uiteindelijk blijkt de brand aangestoken te zijn.

De kleine prinses Juliana viert gewoon haar

vierde verjaardag en van Pieter van Vollenhoven heeft nog nooit iemand gehoord.

Mei

Ten huize van voorzitter G.J. van de Bovenkamp besluit Oranjedag dat er deze keer twee dagen feest wordt gevierd rond de verjaardag van koningin Wilhelmina. De eerste dag voor de kinderen en de tweede dag zijn er feesten en optochten. Burgemeester en wethouders zullen f 200,- subsidie geven.

Op zaterdagmorgen 24 mei valt de moderne tijd in Veenendaal letterlijk uit de lucht. Vliegenier Bernard de Waal is met de Oostenrijkse technicus Künter onderweg van Soesterberg naar Nijmegen als de motor defect raakt. De Waal (medewerker van Anthony Fokker) besluit tot een noodlanding. Door een plotselinge rukwind verloopt die niet geheel vlekkeloos, zodat het vliegtuig op z'n kop in een weide landt. Het duo springt er net op tijd uit en loopt slechts lichte verwondingen op. Het publiek snelt naderbij om de zegeningen van de moderniteit te kunnen aanschouwen en de veldwachter moet menigeen op afstand houden. De gecrashte machine - een zogenaamde M.1 (een tweepersoons militaire uitvoering van de Spin) - blijkt dusdanig vernield dat ze niet meer kan vliegen. De brokstukken worden per trein afgevoerd naar het Duitse Johannisthal bij Berlijn.

Juni

Voorafgaand aan de morgendienst deelt dominee W. den Hengst in de Gereformeerde Brugkerk mee dat er de komende week geen catechese wordt gehouden. Wat hij er niet bij zegt is dat hij worstelt met de vraag of hij wel predikant blijft in de Gereformeerde Kerk. Het is zondag 1 juni en het begin van een ingrijpende week voor Veenendaal en hemzelf.

De volgende dag geeft hij in de kerkenraadsvergadering opening van zaken. Een eerlijk en diepgravend gesprek vindt plaats. De immer wijze scriba M.C. Keulemans besluit de notulen summier te houden, maar de teerling lijkt geworpen. Op woensdag 4 juni schrijft de predikant zijn ambt als predikant in de Gereformeerde Kerken neer te leggen. Hij zegt de stap te hebben voorzien, maar eerder genomen te hebben door de omstandig-

heden. Het grootste bezwaar van dominee Den Hengst is het neo-calvinisme van doctor Abraham Kuyper, waarbij - ik geef het versimpeld weer - wordt geleerd dat gedoopte mensen sowieso kinderen van God zijn. Zodoende is het geloof alleen nog een verstandszaak, zonder dat het fundamenteel door een mens heen gaat. Zelf stelt dominee den Hengst dat men zo 'op filosofische wijze geloovigen en Avondmaalsgangers kweekt bij wie het alles mechanisch en correct van stapel loopt'.

Voor de fabrieksarbeider Klaas Bos (de schoonvader van mijn betovergrootvader Johan van den Heuvel en de overgrootvader van zanger/schrijver Stef Bos) leidt de laatste preek van dominee Den Hengst tot een grote innerlijke verandering. Hij geeft later aan onder deze preek bekeerd te zijn. In de Brugkerk blijkt ook een vrouw 'door de Heere te zijn gearresteerd'. Er gebeurt schijnbaar veel meer dan het zoveelste ruzietje tussen een stelletje gereformeerden over een detailkwestie. Op zondag 8 juni gaat dominee Den Hengst voor in het Locaal voor Christelijke Belangen aan het Verlaat. Het gebouw zit overvol. In de halfvolle

Brugkerk vervangt de dove predikant P. van Schaik (73 jaar) uit Voorthuizen hem in beide diensten. Meer dan tweederde van de gemeente volgt dominee Den Hengst.

Op vrijdagavond 13 juni belegt de groep van dominee Den Hengst een vergadering. Besloten wordt een eigen Gereformeerde Gemeente te stichten. Smid Rijk van Elst en Joh. van de Bosch worden gekozen als ouderling, tijdens een latere vergadering wordt boekhandelaar Piet Mark van de Achterkerkstraat gekozen als diaken. Fabrikant Jacob van Leeuwen schaaft zich aan de zijde van dominee Den Hengst. Zo ook de fabrieker Arie Bruijs en bijgevolg is de kleine Dirkje nu lid van de Gereformeerde Gemeente. Ondertussen heeft Hervormd Veenendaal zo zijn eigen problemen. Enkele tegenstanders van dominee Jongebreur stellen hem kandidaat voor de Tweede Kamer. Om de schade te beperken zet de meest invloedrijke man van Veenendaal een advertentie in de *Amerongsche Courant* met het klemmende verzoek niet op hem te stemmen maar op de antirevolutionair baron Van Heeckeren van Kell.

De vier zussen Bruijs, begin jaren dertig. Van links naar rechts: Co (Jacoba, moeder van GVVV'er Ruud Schuurman), Ali (Alida, moeder van Kemp van Ginkel), Dirkje (mijn grootmoeder, getrouwd geweest met de schilder Anno Pomp) en Hermien (Hermina, ongetrouwd gebleven, woonachtig in de Julianastraat) (collectie Constant van den Heuvel)

Tijdens de verkiezingen op 18 juni blijkt opnieuw zijn gezag: slechts zeven kiezers proberen - door hun stem op hem uit te brengen - hem weg te stemmen en 438 kiezers volgen zijn stemadvies op door hem juist niet te kiezen. Politiek blijft een bijzonder krachtspel.

De SDAP doet het in dat krachtspel best goed en haalt twaalf procent van de stemmen.

Juli

Op 1 juli en 8 juli zijn er verkiezingen voor de gemeenteraad. M. van Schuppen mag namens de ARP (Anti-Revolutionaire Partij) zijn opwachting maken. Met 323 van de 685 uitgebrachte stemmen wordt ook de kersverse ouderling Rijk van Elst gekozen als SGP'er *avant la lettre*. Hij is de eerste bevindelijk gereformeerde in de raad en schrijft daarmee politieke geschiedenis. De liberaal R.H. van Woudenberg wordt herkozen en zijn fractie wordt uitgebreid met de komst van dokter Kets. De liberale winst was verrassend, maar had vooral te maken met de persoonlijke waardering van veel kiezers voor deze twee persoonlijkheden en minder met hun politieke standpunten.

Op 6 juli worden de eerste drie kinderen gedoopt in de jonge Gereformeerde Gemeente.

Volgens de *Katholieke Illustratie* van 26 juli is Veenendaal het centrum van de bijencultuur van ons land. Een paar foto's - waarschijnlijk genomen op de jaarlijkse bijenmarkt - zetten deze claim kracht bij.

De avond van 30 juli 1913 is zonder overdrijven gedenkwaardig te noemen. De achtentwintigjarige Veenendaler Anthonie Aris van de Loosdrecht wordt in de Oude Kerk bevestigd tot predikant in zijn geboorte- en woonplaats. Begonnen als fabrieker op de VSW en daarna werkzaam als knecht in een levensmiddelenwinkel, heeft hij er vier jaar theologische studie op zitten. Vanavond wordt hij niet alleen predikant, maar ook de eerste zendeling namens de GZB (Gereformeerde Zendingsbond). Kerkrechtelijk wordt hij echter uitgezonden door de Hervormde Gemeente te Veenendaal naar Celebes. Dat betekent ook dat hij eerst wordt bevestigd tot predikant van dezelfde Veenendaal. Die bevestiging vindt plaats door dominee Jongebreur, maar eerst preekt hij over Openbaring 21, vers 25b: 'Aldaar zal geen

nacht meer zijn'. Daarna wordt het formulier tot bevestiging van predikanten voorgelezen en na zijn 'Ja ik, van ganscher harte' wordt Van de Loosdrecht bevestigd tot predikant. Pas in 2007 zal in de persoon van dominee J.K.M. Gerling weer een kandidaat in Hervormd Veenendaal tot predikant worden bevestigd. Tijdens de ordening worden Van de Loosdrecht de handen onder meer opgelegd door de voorzitter van de GZB, doctor De Lind van Wijngaarden en dominee J. de Bruin, de andere eigen predikant.

Op 31 juli trouwen Evert Hendrik Hootsen en Leentje de Heer, die zich beiden in de 'binnenste cirkel' bevinden van de sekte van Zwarte Jannetje. De bruid heeft zo'n zeventien jaar afgezien van een huwelijk om haar vader 'aan het einde' te brengen en wordt nu de schoonzuster van 'de bruid Christi'.

Augustus

Op 11 augustus neemt dominee De Bruin afscheid van de Hervormde Gemeente te Veenendaal. Hij vertrekt naar Rijssen. Als volgende maand dominee Van de Loosdrecht vertrekt, is er nog maar één Hervormde predikant over: dominee Jongebreur. Pas in 1915 komt er een nieuwe.

De openbare school moet worden uitgebreid en verbouwd. Het college van burgemeester en wethouders beslist nu definitief dat de Nederlandse Protestantenbond daar niet langer bijeen mag komen. Het valt ook niet mee om vrijzinnig te zijn. En zeker niet in Veenendaal. Gelukkig zit de fabrikant Roessingh op dezelfde geestelijke golflengte en hij biedt aan om gebruik te maken van zijn kantoorpand.

De latere dichter Kees Stip wordt op 25 augustus geboren op Nieuweweg 85 (nu nummer 66). Hij zal vooral bekend worden vanwege zijn dierenrijmpjes onder het pseudoniem Trijntje Fop. Zijn werk getuigt van een grote taalvirtuositeit en dito belezenheid. Met zijn geboorteplaats en veel van zijn gelovige plaatsgenoten zal de verhouding wat ambivalent blijven.

Vrijdag 29 en zaterdag 30 augustus zijn feestdagen. Natuurlijk vanwege de verjaardag van koningin Wilhelmina op zondag de 31^e, maar vooral ook omdat honderd jaar eerder de Fransen het land verlaten hebben en er weer sprake was

van een onafhankelijke Nederlandse staat. De Onafhankelijkheidsfeesten zijn twee schone dagen. Er rijden prachtige praalwagens voorbij en de Engelse Stad (de latere Oranjestraat) is weer eens enorm versierd. Na honderd jaar is er ook weer niet zo veel veranderd.

De bewoners van het Oudeliedenhuis worden onthaald op koekjes bij de koffie en een balletje gehakt bij het middageten, 'door de echtgenoot van br Hiensch op heerlijke wijze bereid'. Dit zijn de momenten dat je zo kunt terugverlangen naar vroeger. Ook mochten de oudjes die zaterdag uitgaan van 14.00 tot 18.00 uur, terwijl ze normaal maar een dag per week uithuizig mochten zijn.

September

Op de VSW brandt een nieuw vuurtje: dertig voorspinners leggen het werk neer en eisen loonsverhoging. Deze vrouwen spelen een cruciale rol in de productie, omdat zij de tweehonderd andere spinners van katoen voorzien. Bijgevolg ligt het hele productieproces nu stil en die machtspositie betaalt zich letterlijk uit. De directie wil ligt de eisen van de stakers in.

De traditionele Lampegietersavond wordt gevierd, maar zonder de familie Van de Loosdrecht-Sizoo. Op 5 september vertrekken dominee en mevrouw Van de Loosdrecht met de boot naar Oost-Indië. Er zal geen weg terug meer zijn. Het werk van de zendeling zal zo'n vier jaar duren en dan wordt Van de Loosdrecht op 26 juli 1917 met een speer vermoord door de bende van Pong Massanka. Zijn laatste woorden luiden - nadat hij nog snel op een bed gelegd is -: 'Ik wensch nu te bidden'. Op 28 juli 1917 wordt de predikant uit Hervormd Veenendaal op Celebes begraven. Twee dagen later zal het vier jaar geleden zijn dat hij dominee werd en uitgezonden. Zijn dochter Antonia Arisa Muller-van de Loosdrecht zal in 1990 in de kerk van Rantepao zeggen dat zij de dood van haar vader heeft aanvaard en dat het 'inderdaad niet voor niets geweest is, maar een deel van Gods plan voor u.'

Net als bij zijn Veense ambtsbroeders heeft ook Van de Loosdrechts werk op de lange termijn gevolgen: eerst komt Pong Massanka tot geloof in Jezus Christus en met hem vele anderen. Anno 2013 telt de Torajakerk 500.000 leden, 1000

gemeenten en 650 predikanten. In Torajaland is de protestantse kerk de volkskerk. Maar zover is het nu niet; eerst gaat Van de Loosdrecht nog zaaien.

Oktober

Na exact een maand komt de familie Van de Loosdrecht aan in Batavia, waar ze worden begroet door de taalgeleerde van het Nederlands Bijbelgenootschap, doctor N. Adriani.

Op de avond van 20 oktober vindt bij de Markt in Veenendaal een botsing plaats tussen kerk en wereld. Dominee Jongebreur loopt rond half tien letterlijk tegen gemeentesecretaris De Klerck op. De Klerck neemt de zaak hoog op en zowel kerkenraad, classis en krant worden omstandig geïnformeerd, maar de zaak heeft verder geen gevolgen. De *Amerongsche Courant* is de man zo zat dat de kop van 29 oktober veelzeggend luidt: 'Weer de secretaris'. De gekwelde gemeentesecretaris zal zijn weg door het Veen nog vervolgen tot 1925. Daarna wordt hijzelf vervolgd (en veroordeeld) voor het achteroverdrukken van zo'n f 100.000,-. Overigens zal in datzelfde jaar dominee Jongebreur een hem aangeboden ministerspost weigeren. Tot slot voor de liefhebbers en bezoekers van lieux de mémoire: de botsing vond plaats voor het huis van de dames Stolle.

Op de laatste twee zaterdagen van de maand en de eerste zaterdagen van november is het natuurlijk weer ossenmarkt. Op de laatste zaterdag in november is het ook weer kermis. Maar het zal voorlopig uit zijn met de pret. In 1914 zullen er geen ossenmarkt en geen kermis gehouden worden in verband met de wereldbrand die wij nu kennen als de Eerste Wereldoorlog. De traditionele ossenmarkt zal na de Grote Oorlog niet meer terugkeren.

November

De familie Van de Loosdrecht komt aan in Rantepao, waar ze zullen gaan werken onder de Toraja's.

Een commissie van de Gereformeerde Gemeente verschijnt voor de notaris in Lunteren om een stichting op te richten die gelden gaat inzamelen voor de bouw van een kerkgebouw. Inmiddels

Arie Bruijs op latere leeftijd met zijn zus Martha (collectie Constant van den Heuvel)

is er al een monumentaal pand aangekocht in de Hoofdstraat (waar nu Artifoto is gevestigd), maar in de tuin moet het kerkgebouw verrijzen. Hoewel de kerk pas het volgende jaar in gebruik genomen wordt, prijkt op de gevel toch het jaartal 1913. Smid Van Elst maakt een mooi ijzeren hek - pro Deo.

Op 13 november wordt Dirkje Bruijs zeven jaar. Het afgelopen jaar moet voor de kleine meid toch wat verwarrend zijn verlopen. Toen ze op school begon was alles overzichtelijk, maar nu zit ze ineens met een aantal kinderen op zondag in Christelijke Belangen aan het Verlaat, terwijl een aantal andere kinderen nog steeds in de Brugkerk zit. Ook de juffen en de meesters zitten daar nog. De Vrije Christelijke School, in de volksmond de Nijewegse Schòl, gedenkt met een feestweek het vijftigjarig bestaan. Maandag 24 en dinsdag 25 november wordt een grote bazaar gehouden, die maar liefst f 700,- opbrengt ten behoeve van de school die het in de stormen van de schoolstrijd nog steeds zonder overheidssubsidie moet stellen. Op woensdag 26 november houdt prof. dr H. Visscher een feestrede in de Oude Kerk en

een dag later is er een feestelijke vergadering voor alle aanzienlijken, waarbij het vroegere hoofd, meester B.J. Wijnveld, helaas verhinderd is. Overdag hebben alle kinderen vrij van school gehad en zijn de onderwijzers druk geweest met het versieren van de lokalen. Op vrijdag 28 november zullen Dirkje en de andere 629 kinderen de dag van hun leven hebben gehad tijdens het kinderfeest. Om half tien begint voor hen de feestdag en de kinderen, die weinig gewend zijn, roepen het uit van verbazing over zo veel moois. Om kwart voor elf vertrekt de stoet leerlingen naar de Markt om daar het feestlied te zingen. Terug op school gaat het feest door en is er voor elke leerling een 'schoone gedachtenisplaat' of een boekje met inscriptie. Ondertussen krijgt Frederik van Wakeren in het Oude-

liedenhuis vier weken huisarrest omdat hij zich regelmatig niet aan de regels houdt.

December

Voor het eerst mogen ook vijf bewoners van het Oudeliedenhuis op het postkantoor hun wekelijkse staatsuitkering afhalen. Deze ouderdomsrente van f 2,- moet echter worden afgestaan aan de regenten. In ruil daarvoor krijgen alle bewoners iets extra's bij het eten en de uitkeringstrekkers zelf krijgen f 0,30 extra zakgeld. Of ze dat extra zakgeld hebben uitgegeven aan een nieuwigheid in Veenendaal is maar de vraag. Op zaterdagavond 20 december opent namelijk een fenomeen zijn poorten dat in het Veen toch vaak een brekebeen zal blijken. In gebouw De Harmonie aan de Nieuweweg start de bioscoop. Exploitant H.J. Zimmerman opent de avond met een toespraak. De film wordt gedraaid door drogist J.F. Tak. In 1917 mislukt het experiment en wordt het gebouw verkocht aan de Apostolische Gemeente, die er nu nog samenkomt. Met de kerstdagen bezoekt Veenendaal massaal de kerk. De Nederlandse Protestantenvbond

echter kampt met geldgebrek, dus gaat de jaarlijkse 'Kerstboomviering' niet door. Ook de komende vier jaar wordt er met kerst niet gevierd. Op 31 december kan secretaris Van Asselt van

constateert echter een krimp; de kille telt nog vijfendertig leden. In de lokale kerken wordt 's avonds het oude jaar 1913 uitgeluid. Voor Dirkje en die andere 6000 Veenendalers is opnieuw een

Kerkewijk 65: De Ritmeester Sigarenfabriek in 1965 (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

de lokale SDAP met tevredenheid constateren dat het ledental van de plaatselijke afdeling met acht leden is gegroeid naar achtentwintig, waaronder een vrouwelijk lid. Joods Veenendaal

anno Domini verlopen. In 1914 zullen de volken rondom in de gruwelen van de Eerste Wereldoorlog terecht komen en zullen de vluchtelingen in groten getale Nederland overspoelen. Kleine

Kerkewijk 69: De Teekenschool, circa 1990. In 1914 vonden Belgische vluchtelingen er een tijdelijk onderkomen (collectie Gemeentearchief Veenendaal)

Dirkje zal kinderen ontmoeten die een ander soort Nederlands spreken en Rôms zijn. Ze zullen tot de groep van 720 Belgische vluchtelingen in Veenendaal behoren. Heel voorzichtig loopt ook in Veenendaal de negentiende eeuw definitief ten einde, al valt in de vroege morgen van 10 mei 1940 de deur pas definitief in het slot. En passant komt de vraag op hoe onze nazaten ons jaar 2013 zullen duiden. Dat weet ik niet. Ik weet wel dat ook 2013 een anno Domini was.

Bronnen

- W. van Amerongen, Ritmeester intimus (Veenendaal, 1988)
- J. van Barneveld en H. Diepeveen, Van spinners, wevers, muzikanten... (Veenendaal, 1986)
- W.P. Balkenende en Rik Valkenburg, "Dodelijke speer-stoot tot nieuw leven" ('s-Gravenhage, 1978)
- Bert Beckerman, Rode onrust in een ordelievend dorp. 100 jaar sociaal democratie in Veenendaal (z.p., z.j.)
- Mats Beek, Schrijvers geturfd. Een inventarisatie van Veense schrijvers (Veenendaal, 2010)
- Bevolkingsregister Middelharnis, Streekarchief Goeree-Overflakkee
- Martin Brink, 'Vlieger De Waal maakt noodlanding bij Veenendaal', Oud Veenendaal, december 1988
- P.G. Doolaard (red.), Tot tijd en wijle...1887-1987. Een bloemlezing uit een eeuw Gereformeerd kerkelijk leven in Veenendaal (Veenendaal, 1987)
- Ruud Duvekot, Nooit vergeet ik het ongewone geluid van de fabrieksbel. Een studie naar de kulturele strijd in Veenendaal tijdens de overgang van huisnijverheid naar fabrieksproductie 1850-1915, ongepubliceerde doctoraalscriptie (Utrecht, 1988)
- Wim van Elst, 'Honderdjarigen in Veenendaal' (aflevering 13), Oud Veenendaal, september 2008
- Kemp van Ginkel, Van Hoofdstraatkerk naar Pniëlkerk te Veenendaal 1913-1988 (Veenendaal, 1988)
- A.C. van Grootheest en R. Bisschop (red.), Geschiedenis van Veenendaal, (Veenendaal, 2000)
- A.C. van Grootheest, R. Bisschop en G.C. Groenleer (red.), Geschiedenis van Veenendaal 2 (Veenendaal, 2005)
- Margreet Helder-Huizing, Van grote waarde. 125 jaar ouderenzorg in Veenendaal, 40 jaar De Engelenburgh (z.p., 2005)
- W. den Hengst, Uitgetreden. Rekenschap van gevoelens en handeling (Veenendaal, 1913)
- Constant van den Heuvel, 'Johan van den Heuvel en de mislukte staking van 1910', Oud Veenendaal, juni 2001
- Jan van 't Hof, Marinus Kooiman en Taeke Stol, Veenendaal. Geschiedenis en architectuur (Zeist, 1992)
- Dick Minderhoud, Ontwikkeling van Veenendaal dankzij/ondanks de politiek -van mannenbroeders en historischen- (Veenendaal, 2004)
- J. Pieterse Moens, Ter gedachtenis aan de herdenking van het 50-jarig bestaan van de Vrije Christelijke School te Veenendaal (Veenendaal, 1913)
- A.A. Muller-van de Loosdrecht, 'Ik heb u niet verlaten', De Waarheidsvriend, nr. 34, 2013
- Redactie Bibliotheek van de kleine kerkgeschiedenis, Predikanten en oefenaars. Biografisch woordenboek van de kleine kerkgeschiedenis, deel 1 (Houten, 1988)
- Jaap van 't Riet, Behoeft aan iets... Open Geloofs-gemeenschap NPB Veenendaal 1906-2006 (Veenendaal, 2006)
- Martine Schellevis, Bioscopen in Veenendaal van 1913 tot 1970 en de invloed van sociaal-economische kenmerken op hun succes, ongepubliceerde masterscriptie (Rotterdam, 2008)
- Wim Schoenmaker en Thijs Postma, Aviateurs van het eerste uur. De Nederlandse luchtvaart tot de Eerste Wereldoorlog (Weesp, 1984)
- G.M.J. van Schuppen-Diepeveen, Met vlag en wimpel. Kroniek van 100 jaar Oranjedag in Veenendaal (Veenendaal, 2004)
- Ineke van Schuppen, 'De schijnwerper op...' (aflevering 7), Oud Veenendaal, juni 2008
- Staatkundig Gereformeerde Kiesvereniging Gideon, In Uw hand gegeven. 75 jaar Staatkundig Gereformeerde Politiek in Veenendaal (Veenendaal, 1992)
- Johan Slok, Kerk en fabriek in de politiek. Het politieke leven in Veenendaal 1880-1920, ongepubliceerde doctoraalscriptie (z.p., 1987)
- Rik Valkenburg, Kent u ze nog... de Veenendalers (Zaltbommel, 1972)
- H. van 't Veld, Canon van Veenendaal (Veenendaal, 2009)
- H. van 't Veld (red.), Markante Veenendalers (Veenendaal, 2010)
- Coen en Cuun van Viegen, Veenendaal in historisch perspectief. Jaartallen, gebeurtenissen en feiten (Veenendaal, 1998)
- Werkgroep Joods Veenendaal, Geschiedenis van de Joodse Gemeenschap in Stichts en Gelders Veenendaal (Ederveen/Veenendaal, 2001)

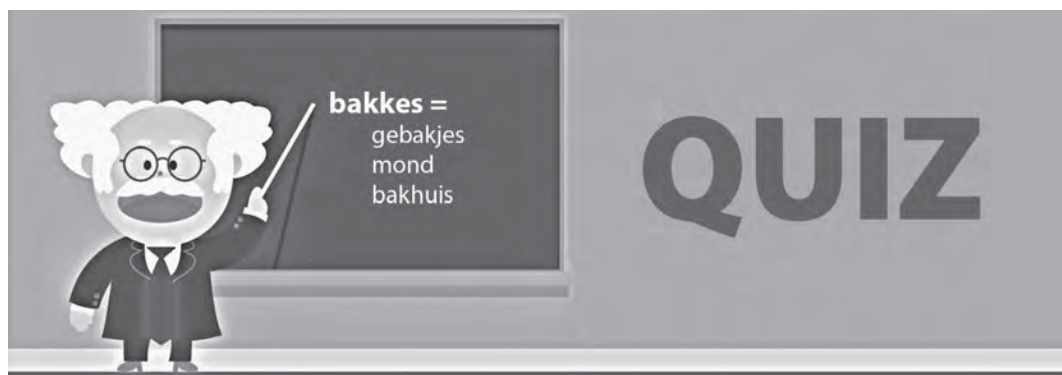
Dialectquizen

Op de ledenbijeenkomst van de HVOV op 21 maart 2013 was er een interactieve dialectavond onder het motto Vèèns praote kaank nie laote. Onderdeel van het programma waren twee quizen in de vorm van elk twintig meerkeuzevragen. De aanwezigen namen er actief en met plezier aan deel. Wellicht wilt u, als u tot de afwezigen behoorde, uw kennis van het Veense dialect ook eens toetsen. Daartoe bieden we u hier de gelegenheid. De oplossingen vindt u op pagina 111.

DOOR HENK VAN 'T VELD

Wat betekent in 't Vèèns?

1	angeroei	☐ vlaktemaat	☐ vishengel	☐ haakse bocht
2	areg	☐ aardig	☐ gierig	☐ ruzie makend
3	bakkes	☐ gebakjes	☐ mond	☐ bakhuis
4	blender	☐ mixer	☐ kwajongen	☐ diender
5	daghitjie	☐ dienstmeisje	☐ karrenpaard	☐ bijzetkacheltje
6	gintepan	☐ kookpan	☐ vergiet	☐ daarheen
7	hiepie	☐ handbijltje	☐ vrolijk iemand	☐ hippie
8	huchie	☐ gehucht	☐ hoestbui	☐ kleine heuvel
9	karrebiesie	☐ wagentje	☐ draagmandje	☐ hoge rug
10	knarepert	☐ gierigaard	☐ zeurpiet	☐ karrepaard
11	koddebeier	☐ bijenhouder	☐ moppentapper	☐ veldwachter
12	kruipers	☐ mieren	☐ sperziebonen	☐ kleuters
13	pietjies	☐ pitjes	☐ hoofd Luis	☐ bietjes
14	pispotjie	☐ klimplant	☐ bedplasser	☐ helm
15	raosdonders	☐ baldadige jongens	☐ kapucijners	☐ crossende motoren
16	schraoi	☐ mager	☐ schreeuw	☐ armoedig
17	smeerkees	☐ viespeuk	☐ onderhouds-
monteur	☐ vetspuit
18	snuut	☐ lange neus	☐ gezicht	☐ olielampje
19	trippie	☐ trapje	☐ steiger	☐ lage klomp
20	ut gemaak	☐ het handwerk	☐ de luie stoel	☐ de wc

Hoe zeg je in 't Vèèns?

1	aardappels	☐ piepers	☐ bonkers	☐ aorepels
2	bedelaar	☐ bedelaor	☐ schooier	☐ zwaarver
3	De Betuwe	☐ Òver de Rijn	☐ Den òverkaant	☐ De Klaai
4	dicht	☐ dich	☐ geslòte	☐ toe
5	eten fijnmaken	☐ muize	☐ purke	☐ plaatte
6	jong vrouwelijk
varken	☐ biggie	☐ gelt	☐ spèènt
7	kamperfoelie	☐ slierklimop	☐ blomklimop	☐ haandjies
8	kikkervisje	☐ kwakkertie	☐ dikkoppie	☐ zwiepstartie
9	kleine stevige man	☐ knörrefie	☐ bonkertie	☐ proppie
10	kolenboer	☐ gruisboer	☐ kòleman	☐ zwartzaak
11	kruipen	☐ buikschiive	☐ krauwele	☐ lobbe
12	ladder	☐ laange traap	☐ leer	☐ trèèjer
13	meisje	☐ kuuks keind	☐ wigchie	☐ dèèntie
14	onderbroek met
lange pijpen	☐ dirrektwar	☐ onderboks	☐ wijndvaanger
15	op de pof kopen	☐ komeschuppe	☐ op de laat schrijve	☐ paoie
16	rondsnuffelen	☐ pluize	☐ snaoie	☐ scheume
17	sabbelend drinken	☐ sappele	☐ lörreke	☐ duimele
18	sneetje, klein
wondje	☐ kippie	☐ schram	☐ scheut
19	urineren	☐ piese	☐ waotere	☐ snörre
20	veulentje	☐ vulling	☐ hitjie	☐ peerdjie

Honderdjarigen in Veenendaal (23)

Velen van u zullen zich schilder Barend van Ravenswaaij herinneren, thans wonende aan de Bilderdijkstraat in Veenendaal. Via via kwam ik met hem in contact en ontmoette ik bij hem thuis ook zijn jongere zuster Jannetje (Jans), die in Harderwijk woont. Beiden konden veel verhalen over hun moeder Neeltje Hendrika van Ravenswaaij-Willemsen, die in ons dorp de prachtige leeftijd mocht bereiken van 100 jaar en vijf maanden.

DOOR WIM VAN ELST

Van wat ik van hen hoorde, wil ik in deze aflevering graag het een en ander aan u doorgeven. Uiteraard zullen wat genealogische gegevens niet ontbreken en deze keer beginnen we daar ook mee.

Familie Willemsen-van de Bovenkamp

De ouders van Neeltje Hendrika Willemsen waren Aalbert Willemsen (1875-1939) en Jannetje van de Bovenkamp (1874-1951). Op 23 januari 1897 werden zij in het gemeentehuis van Veenendaal,

Het gezin Willemsen. Staand van links naar rechts: Teunis (Teus), Hendrik (Hen), Arie (Arie), Hendrika (Riek), Arnoldus (Arnold), Cornelia (Cor) en Jan (Jan). Zittend van links naar rechts: Neeltje Hendrika (Neeltje), Gerritje (Gerrie), Jannetje Willemsen-van de Bovenkamp, Jannetje (Jannie) en Maria Elisabeth (Betje) (collectie J. Heikamp-van Ravenswaaij)

het dorp waar zij allebei werden geboren, door het huwelijk aan elkaar verbonden. Hun adres werd wijk B, nummer 60G. Deze aanduiding zal ons nu weinig zeggen, maar we moeten denken aan de huidige Wilhelminastraat, eerder Lombok geheten.

Het zal voor het nog jonge stel een geweldig kerstcadeau zijn geweest toen op 24 december 1897 's middags om half vier hun eerste telg zich meldde: Neeltje Hendrika.

Drie dagen later werd door vader Aalbert Willemsen, van beroep katoenwever, aangifte van haar geboorte gedaan in het gemeentehuis van Veenendaal. Zoals we in akte nummer 182 kunnen lezen, waren als getuigen aanwezig: Hendrik Slotboom, oud 63 jaar, van beroep arbeider en Anthonie de Gooijer, oud 28 jaar, van beroep wolsorteerder. De handtekening van Slotboom ontbreekt omdat hij 'niet kon schrijven door onkunde'.

Aalbert en Jannetje Willemsen-van de Bovenkamp kregen in totaal veertien kinderen. Na onze hoofdpersoon Neeltje Hendrika waren dat Hendrik (1899-1965), Arie (1900-1974), Maria Elisabeth (1901-1960), Maria (1902-1933), Albert (1905-1938), Hendrika (1907-2001), Cornelia (1908-heden), Arnoldus (1910-1962), Teunis (1912-1988), Jan (1913-1985), Gerritje (1914-1914, heeft maar twee dagen geleefd), Gerritje (1917-heden) en Jannetje (1919-heden).

Mij is niet helemaal duidelijk geworden naar welke school Neeltje is gegaan. Hoogstwaarschijnlijk was dat nog de Vrije Christelijke School aan het Verlaat, waar men op 11 december 1863 met 57 leerlingen begon. Zie Coen en Cuun van Viegen, *Veenendaal in historisch perspectief*.

Als oudste van de kinderen zal Neeltje het niet gemakkelijk hebben gehad in zo'n groot gezin. Toch ging zij, zoals gebruikelijk in die tijd, al op twaalfjarige leeftijd werken op de Weverij en kon zij zodoende ook wat inbrengen voor het onderhoud van het gezin. Twee jaar later ging zij aan de slag bij bakker Hendrik van der Veer, Hoofdstraat 70, wiens bedrijf in 1936 werd overgenomen door M. Bastmeijer. Vervolgens vertrok Neeltje naar Bussum om daar bij een familie te gaan dienen als hulp in de huishouding. Barend van Ravenswaaij noemde mij als laatste haar

Neeltje Hendrika Willemsen op ongeveer achttienjarige leeftijd (collectie J. Heikamp-van Ravenswaaij)

dienstbetrekkingen bij G.H. van Leeuwen en Van Gend & Loos.

De familie Willemsen behoorde vanouds tot de Gereformeerde Kerk aan de Kerkewijk, waar dominee W. den Hengst predikant was. Toen deze in juni 1913 wegens een ernstig conflict met de kerkenraad zijn ambt in de Gereformeerde Kerken van Nederland had neergelegd en voorganger werd van de toen geïnstitueerde Gereformeerde Gemeente te Veenendaal, koos Aalbert Willemsen met zijn gezin de zijde van dominee Den Hengst en sloot zich aan bij de nieuwe gemeente. Zie ook Kemp van Ginkel, *Van Hoofdstraatkerk naar Pniëlkerk te Veenendaal*.

Een bijzonderheid

Na zoëven alle broers en zusters van Neeltje Hendrika Willemsen met name te hebben genoemd, wil ik u wijzen op een bijzonder detail. Nummer acht uit de rij, te weten Cornelia Willemsen, mag zich eveneens rekenen tot de honderdplussers. Bij het schrijven van dit artikel is zij nog in leven en op 28 augustus jongstleden kon zij zelfs in goede gezondheid haar 105^e verjaardag vieren. Zij was getrouwd met Jelis van de Kraats en wordt nu evenals haar zussen Gerritje (96 jaar) en Jannetje (94 jaar) verzorgd in zorgcentrum De Engelenburgh aan de Kerkewijk 77 te Veenendaal. Hopelijk wordt het mij gegeven te zijner tijd in *Oud Veenendaal* ook enige aandacht aan haar te geven. Hendrika, een vierde dochter uit het gezin Willemsen, was bijna 94 jaar toe zij op 27 januari 2001 overleed. Twee eeuwelingen en een drietal negentigjarigen in één gezin: het is en blijft een bijzonderheid.

Terugkijkend in het verleden, denk ik ook aan Elisabeth Bijl-Spronk uit Veenendaal, Johanna van Breda-Spronk uit Ochten en Geertje Cornelia van Rinsum-Spronk uit Nunspeet. Drie zusters, die respectievelijk de leeftijd van 101 jaar en 2 maanden, 100 jaar en 8 maanden en 103 jaar en 2 maanden mochten bereiken. Zie 'Honderdjarigen in Veenendaal (11)'. En ten slotte een verwijzing naar de afleveringen 1 en 4, waarin werd vermeld dat Matthijs Diepeveen 102 jaar en 6 maanden en zijn zoon Gerrit Diepeveen 101 jaar en 1 maand oud werd. Sterke geslachten komen blijkbaar nog steeds voor.

Familie Van Ravenswaaij-Plate

De huwelijkspartner van Neeltje Hendrika Willemsen, Hendrik van Ravenswaaij, werd op 23 februari 1895 in Ede (Gelderland) geboren. Hij was een zoon van de fabrieksnachtwacht Evert van Ravenswaaij (1864-1936) en Berendina

Het gezin Van Ravenswaaij. Bovenste rij van links naar rechts: Petertje (Pie), Hendrik (Hendrik), Petronella (Nel), Cebastiaan Christiaan (Bas), Klasina (Sientje) en Gerrit (Gert). Daaronder van links naar rechts: Evert van Ravenswaaij, Everdina (Dina), Pieter Albertus (Bart) en Barendina van Ravenswaaij-Plate (collectie J. Heikamp-van Ravenswaaij)

Plate (1868-1930), allebei geboren en wonende in Gelders Veenendaal (gemeente Ede). Broers en zussen van Hendrik waren: Petronella (1888-1971), Petertje (1892-1986), Klasina (1897-1903), Cebastiaan Christiaan (1900-1982), Gerrit (1903-1970), Klasina (1906-1920), Pieter Albertus (1908-1961) en Everdina (1910-1985). Op 20 september 1890 werd in het gezin een levenloos kindje geboren.

Een opmerking. Zojuist noemden we de naam van Cebastiaan Christiaan van Ravenswaaij. Cebastiaan met een C komen we niet veel tegen. Bij inzage van zijn geboorte- en huwelijksakte blijkt dat de naam toch juist is weergegeven.

Familie Van Ravenswaaij-Willemsen

Vergezeld van hun wederzijdse familieleden vertrokken Hendrik van Ravenswaaij, oud 25 jaar, van beroep veldarbeider, en Neeltje Hendrika Willemsen, oud 22 jaar, zonder beroep, op 14 augustus 1920 lopend naar het gemeentehuis van Veenendaal voor de voltrekking van hun huwelijk. Het huren van rijtuigen bracht te veel kosten met zich mee, vonden zij.

De afkondiging had zonder stuiting plaats gehad op 31 juli in Veenendaal en Ede, de geboorte-extracten konden worden overgelegd en de wederzijdse ouders 'verklaarden in de voltrekking van dit huwelijk toe te stemmen'. Geen problemen dus die de plechtigheid zouden kunnen verhinderen. In de huwelijksakte lezen we dan ook de volgende zinsnede: 'Nadat voornoemde comparanten ons verklaard hadden, dat zij elkander aannemen tot echtgenooten, en dat zij getrouwelijk al de plichten zullen vervullen, welke door de wet aan den huwelijksen staat verbonden zijn, hebben wij in naam der wet verklaard, dat zij door den echt aan elkander verbonden zijn'. De akte werd ondertekend door het bruidspaar, hun ouders, de ambtenaar van de burgerlijke stand en de twee

Hendrik van Ravenswaaij (collectie J. Heikamp-van Ravenswaaij)

getuigen, te weten Jan Bos, 33 jaar, fabrieksarbeider, wonende te Veenendaal, zwager van de bruidegom en Hendrik Willemsen, 21 jaar, fabrieksarbeider, wonende te Veenendaal, broer van de bruid.

Het gezin Van Ravenswaaij-Willemsen. Staand van links naar rechts: Barend, Albert, Evert en Jans. Zittend: Hendrik van Ravenswaaij en Neeltje Hendrika van Ravenswaaij-Willemsen (collectie J. Heikamp-van Ravenswaaij)

Na hun huwelijk zijn Hendrik en Neeltje ingetrokken bij de ouders van Hendrik aan de Valleistraat (Va 186 Dorp, Gelders Veenendaal). Ze hebben daar bijna een jaar gewoond en zijn toen verhuisd naar Wilhelminastraat E14 in het Stichtse deel van de gemeente. Hun stekkie hadden zij echter nog niet gevonden, ook niet toen zij later de woning Talmastraat C28 betrokken. In december 1929 vertrokken zij met hun drie kinderen wederom naar de Valleistraat (Va 179 Dorp, Gelders Veenendaal). Daar zag dochter Jannetje het eerste levenslicht. In november 1938 kregen zij een nieuw huis, dat Pel Vermeer aan de Patrimoniumlaan 81 had laten bouwen. Zo'n dertig jaar bleven ze er wonen, een bewijs dat de familie zich daar thuis voelde.

De vier kinderen in het gezin Van Ravenswaaij-Willemsen waren: Evert, geboren 9 december 1920 te Gelders Veenendaal (gemeente Ede),

Van links naar rechts: de broertjes Albert, Evert en Barend van Ravenswaaij (collectie J. Heikamp-van Ravenswaaij)

overleden 13 augustus 2009; Aalbert, geboren 27 april 1922 te Veenendaal, overleden 29 september 2008; Barend, geboren 13 januari 1923 te Veenendaal en Jannetje, geboren 16 november 1932 te Gelders Veenendaal (gemeente Ede).

Herinneringen

In het gesprek met de twee jongste gezinsleden is mij duidelijk geworden dat zij met name goede herinneringen bewaren aan de periode dat zij aan de Valleistraat woonden met als buurtgenoten onder anderen de bejaarde Jan Middelhoven (hij werd honderd jaar; zie 'Honderdjarigen in Veenendaal (5)' en zijn zoon Rijk Middelhoven, de fietsenmaker.

Barend weet nog dat zij als kinderen graag wilden zwemmen bij het 'trippie' (in de Grift, in de buurt van de huidige Rauwveldsebrug), maar dit van vader niet mochten. Desondanks maakte moeder voor ieder van hen een zwembroekje. Zij hield van breien en het was voor haar dan ook geen enkel probleem de versleten kousen weer als nieuw te maken. Het slechte stuk werd van de kous geknipt, de steken werden opgenomen en er werd snel een nieuwe voet aangebreid. Van hoogtevrees had de moeder van Barend en Jans geen last. Ze klom op de tafel om te klok gelijk te zetten en haalde deze gevaarlijke capriolen zelfs uit als er alleen maar een stofvlekje van het plafond moest worden verwijderd.

De jaren gaan tellen

Zoals velen zagen Hendrik van Ravenswaaij en zijn vrouw Neeltje bij het klimmen van de jaren uit naar een bejaardenwoning. Het werd de Duivenwal. Samen hebben ze er zeven jaar gewoond. Gezien de gezondheidstoestand van de heer des huizes lieten ze zich inschrijven voor een kamer in het in aanbouw zijnde woon- en zorgcentrum 't Boveneind. Hendrik van Ravenswaaij heeft deze overgang niet meer mogen beleven. Hij overleed op 3 juli 1976 in de leeftijd van 81 jaar en werd bijgelegd in het familiegraf 2e klasse nummer 38 op de algemene begraafplaats aan de Munikenweg te Veenendaal. Zijn vrouw Neeltje was nog vitaal, maakte de verhuizing wel mee en heeft nog tweeëntwintig jaar aan de Prins Bernhardlaan mogen wonen.

Nog ondernemend op hoge leeftijd

Voor Neeltje van Ravenswaaij naar 't Boveneind verhuisde, ontving zij in 1977 bericht van haar zwager Cebastiaan Christiaan van Ravenswaaij en haar schoonzus Aaltje Bos uit Canada dat zij hun 50-jarig huwelijksjubileum hoopten te vieren. Zij waren op 8 juni 1927 in Veenendaal getrouwd. Aan haar kinderen vertelde zij van plan te zijn hen daarmee persoonlijk te gaan feliciteren. Daar hun moeder al tachtig jaar was, hadden zij hiertegen wel hun bedenkingen. Praten hielp niet. Haar voornemen stond vast. Zoon Barend liet mij weten dat hij Klaas van de Bovenkamp, hoofd Burgerzaken van de gemeente Veenendaal, toen heeft gevraagd aan zijn moeder geen visum voor de reis af te geven. Het verzoek werd afgewezen. Dan maar contact opnemen met dokter Kets. Die had geen enkel medisch bezwaar. Conclusie: mevrouw Van Ravenswaaij vertrok in haar eentje naar de jubilerende familieleden in het andere werelddeel. Ze had het reusachtig naar haar zin, bezocht onder andere de Niagara Watervallen en kwam niet na vijf weken, zoals was afgesproken, maar pas na elf weken terug naar huis. Wie van haar leeftijdsgenoten zou het haar nadoen?

Hendrik van Ravenswaaij en Neeltje Hendrika van Ravenswaaij-Willemsen bij het huwelijk van hun zoon Evert in 1947 (collectie J. Heikamp-van Ravenswaaij)

't Boveneind

De tijd hier doorgebracht, was goed voor haar. Neeltje had het naar haar zin en had goede contacten. Toch zag zij er ook iedere zondag naar uit om na het beluisteren van de middagdienst via de kerkradio door zoon Barend met de auto te worden opgehaald en de avond bij hem en zijn vrouw door te brengen. Om half tien werd Barend gemaand aanstalten voor vertrek te maken, mits hij een andere broek aandeed en zijn haar kamde.

Helaas brak zij haar heup. Zij werd tot tweemaal toe geopereerd en moest voor revalidatie worden opgenomen in de ziekenboeg van 't Boveneind. Daarmee waren de problemen niet voorbij, want op 98-jarige leeftijd brak mevrouw van Ravenswaaij ook nog haar pols. Deze werd gezet en van de arts kreeg zij te horen: 'Dat wordt zes weken gips'. Na deze periode maakte zij de dokter kenbaar dat zij er nog niet mee kon werken. 'Wel', antwoordde de arts, 'dan krijg je er van mij nog veertien dagen bij'.

Neeltje van Ravenswaaij-Willemsen beleefde in 't Boveneind haar honderdste verjaardag op 24 december 1997 te midden van familieleden, vrienden, bekenden en medebewoners. Omdat de burgemeester was verhinderd, werd het gemeentebestuur vertegenwoordigd door een van de wethouders. Ruim vijf maanden later overleed zij. Zij werd begraven in het eerdergenoemde familiegraf van E. van Ravenswaaij op de algemene begraafplaats aan de Munikenweg.

Dank

Graag wil ik Barend van Ravenswaaij en zijn zus Jannetje Heikamp-van Ravenswaaij hartelijk danken voor de informatie die ze mij verstrekten en de foto's die ik mocht laten scannen. Barend van Ravenswaaij dank ik ook voor de hartelijke ontvangst bij hem thuis op de Bilderdijkstraat. De keren dat wij samen onder het genot van een kopje koffie onze herinneringen uit het vroegere Veenendaal deelden, zal ik niet gauw vergeten. Ook mijn dank aan Aart Aalbers. Hij gaf desgevraagd diverse computergegevens betreffende de families Van Ravenswaaij en Willemsen aan mij door.

De blauwe das blijft nog even

De Veenendaalse Scoutinggroep De Zwervers vierde het afgelopen jaar het 75-jarig bestaan. Dat vormde de aanleiding om eens grondig in de historie van de club te duiken en een jubileumboek samen te stellen. Dozen vol archiefmateriaal en oude foto's wachtten al jaren op aandacht. Samen met de verhalen die oud-leden graag met de samenstellers van het boek wilden delen, is het stoffige archief tot leven gekomen. Achter jaartallen, feiten en mijlpalen rijst een beeld op van een actieve vereniging die een eigen plek en bestaansrecht heeft verworven in de Veenendaalse samenleving. Ondanks een veranderd tijdsbeeld oefent het 'spel van verkennen' bij De Zwervers nog steeds op veel kinderen een grote aantrekkingskracht uit. Hoe heeft de vereniging zich door de jaren heen weten te handhaven?

DOOR ALICE VAN SCHUPPEN

In de afgelopen 75 jaar zijn heel wat Veenendalers scout geweest, of padvinder, zoals dat vroeger heette. Ze hebben goede herinneringen aan het buiten spelen op 'de heuveltjes' bij de Slaperdijk of in het 'zandgat' aan de Oude Veen-segrindweg. Aan het Zwervershonk op 'de berg'

of aan het honk langs de Zandheuvelweg, waar de scoutinggroep nu nog haar thuisbasis heeft. Er is in de loop der tijd veel veranderd, maar het idee van samen spelen, ontdekken en leren, buiten in de natuur en met respect voor elkaar en de omgeving, is in de basis gelijk gebleven.

Verkenners verzamelen op de Markt voor vertrek naar de Nationale Wedstrijden in Ommen, juni 1946 (collectie Scoutinggroep De Zwervers)

Die basis werd aan het begin van de vorige eeuw in Engeland gelegd en waaide al snel over naar Nederland en andere landen.

Lichtpuntje

'In negentien-drie-zeven, dan zul je wat beleven', zo klonken de eerste woorden van het kamplied van de Wereldjamboree, die in 1937 in Vogelenzang werd gehouden. Voor het eerst kwamen tienduizenden padvinders uit de hele wereld in Nederland bij elkaar. Broederschap en wereldvrede waren de grote idealen van de Britse oprichter Baden-Powell. Al die jonge jongens van verschillende nationaliteiten samen: dat moet in

Bank werd, of hij hun hopman, hun leider wilde zijn. Hij was al eerder bij de padvinderij betrokken geweest. In februari ging de groep van start en op 23 april 1938, Sint Jorisdag, werden zo'n twintig jongens geïnstalleerd als verkenner. Plaats van samenkomst was de Salamanderhei, bij 'de heuveltjes', aan het begin van de Slaperdijk. 'We gingen altijd naar het bos', weet Jan Jansen, een van de verkenners van het eerste uur, zich nog te herinneren. 'Spelen en spoorzoeken. Een uniform en kampeerspullen haalden we in Utrecht, bij de Scout Shop.' Er werd ook veel geïmproviseerd. 'Slapen deden we op strozakken', zegt Jansen. 'Met een dekenspeld vormden we van een deken

Bij haar afscheid in 1950 krijgt akela Bep de Ruiter deze groepsfoto cadeau. Achteraan, derde van links, Corrie de Ruiter, die haar zus opvolgt als akela (*collectie Scoutinggroep De Zwervers*)

de tijd van economische crisis en internationale politieke spanningen wel een positief lichtpuntje voor de toekomst zijn geweest. De Wereldjamboree wekte in elk geval veel belangstelling en enthousiasme op, met als gevolg dat overal in het land nieuwe groepen van start gingen.

Ook in Veenendaal gingen jongens op zoek naar mogelijkheden om zich bij deze internationale beweging aan te sluiten. Ze vroegen aan Bas de Lange, die later directeur van de Twentsche

een slaapzak. En als we kampeerden en water nodig hadden, haalden we dat bij een boerderij.'

Mantelfabriek

De oorlogsjaren vormden een lange onderbreking van de activiteiten van de nog jonge vereniging. De Duitsers legden de padvindersbeweging in het voorjaar van 1941 een officieel verbod op en namen uiteindelijk de materialen in beslag. Toch bleef een deel van de jongens met elkaar in con-

tact en werd na de bevrijding in 1945 de verkennerstroep snel weer opgestart. De mantelfabriek aan de Tuinstraat bood de verkenners onderdak in het koetshuis. Op initiatief van mevrouw Heij-Slettenaar werd nu ook een welpenhorde, voor jongere jongens, opgericht. Bep de Ruiter ging als akela de groep leiden, samen met haar zus Corrie. Akela De Ruiter kreeg van de gemeente toestemming om de gymzaal aan de Hoogstraat als lokaal voor de welpen te gebruiken. Tegen een vergoeding van f 1,- per keer en mits er geen 'onnodig rumoer' werd gemaakt, zo blijkt uit het gemeentelijk besluit. Gelukkig zochten ook de welpen meestal de buitenlucht op.

Dat de groep zo kort na de oorlog nog niet over eigen materiaal en een eigen clubhuis kon beschikken, vormde geen belemmering om de draad weer op te pakken. De heer Heij, eigenaar van een breifabriek, zorgde voor groene truien voor de welpen. De originele das, met de blauwe Schotse Balmoral ruit, was nog niet verkrijgbaar, maar ook daarvoor vond men een oplossing. Op een effen kaki vierkante das werd een lapje van de originele stof genaaid, geknipt uit de paar dassen die er nog wel waren. Zo bleven De Zwervers toch herkenbaar aan de blauw geruite das, die ook nu nog in gebruik is.

De welpenhorde met geïmproviseerde kaki dassen voor het gymlokaal aan de Hoogstraat, 1946 (*collectie Scoutinggroep De Zwervers*)

Een eigen gebouw kwam eind jaren veertig in beeld. De gemeente verkocht een barak van het Kamp Dijkstraat aan de groep. Uiteindelijk verleende het Juliana Ziekenhuis aan de Oude Veensegrindweg op Rhenens grondgebied gastvrijheid aan De Zwervers en kon de bouw van

Op 11 april 1953 openen de burgemeesters van Veenendaal en Rhenen het nieuwe Zwervershonk aan de Oude Veensegrindweg (*collectie Scoutinggroep De Zwervers*)

het troefhuis beginnen. In april 1953 openden de burgemeesters van Veenendaal en Rhenen het Zwervershonk. De meeste oud-Zwervers hebben vooral herinneringen aan deze plek, het houten gebouw met de mooie muurschilderingen

Gezamenlijke maaltijd in het Zwervershonk met muurschilderingen van Jan van Hardeveld, 1953 (*collectie Scoutinggroep De Zwervers*)

van Jan 'de Leut' van Hardeveld, de geur van de kacheltjes en het leidinggebouw dat dankzij steun van de Ritmeester in 1961 tot stand kwam - mét de gewenste aansluiting op de waterleiding.

Middenstanders

'Het waren vooral kinderen van middenstanders die bij de padvinderij zaten', vertelt Coby Schouten, ere-akela en oud-groepsvoorzitter van De Zwervers, tussen 1957 en 1978 lid van de groep. 'Van den Bosch, Van Hees, Van Schuppen, Geluk, ik heb bij wijze van spreken de hele Hoofdstraat bij de welpen gehad. Hun ouders waren vanwege hun werk op zaterdagmiddag niet in de gelegenheid om iets met hen te doen', verklaart ze. 'En het is natuurlijk zo dat een bepaalde sociale klasse mensen uit dezelfde sociale omgeving aantrekt.' De kosten die onder meer het uniform met zich meebracht, maakte dat het lidmaatschap van De Zwervers niet meteen voor jongens uit de arbeidersklasse was weggelegd. 'Het was bekend dat in Veenendaal voornamelijk elitejongens bij de padvinderij zaten', stelt ook oud-verkennerleider Frans de Koning, die eind jaren vijftig, begin jaren zestig als vaandrig voor de troep stond. 'We hebben echt ons best gedaan om dat te veranderen.' Hij herinnert zich dat een jongen die in een oude spoorwagon woonde, graag bij De Zwervers wilde komen. Via het bestuur van de groep, destijds onder voorzitterschap van dokter Kets, regelde hij samen met hopman Gijp van de Weerd dat de jongen toch lid kon worden van de groep.

De zinsnede 'iedereen te helpen waar ik kan', maakt nog steeds deel uit van de belofte die scouts bij hun installatie afleggen. Tot begin jaren zeventig beloofden welpen zelfs 'iedere dag een goede daad te doen'. 'Dan mocht de penning van de linker naar de rechter broekzak', glimlacht Coby Schouten. Dienstbaarheid uitte zich ook in de vorm van hand- en spandiensten voor de gemeenschap. De Zwervers hielpen als koerier van de stembureaus tijdens verkiezingen, verzorgden het vlaghijsen op de Markt met Koninginnedag of assisteerden bij de kranslegging op 4 mei.

'n Heitje voor 'n karweitje' was een bekende actie, waarmee de jongens zelf een steentje bijdroegen

De actie 'n Heitje voor 'n karweitje' brengt in 1958 f 319,73 op (collectie Scoutinggroep De Zwervers)

aan het voortbestaan van hun club. Schoenen poetsen en stoep vegen: het zijn geen klusjes meer van deze tijd. De verkoop van speculaaspoppen heeft de tand des tijds wel doorstaan. Deze actie dateert van 1974 en was bedoeld om de deelname van dertien verkenners aan de Wereldjamboree in Noorwegen te bekostigen. De verkoop werd een groot succes en is vervolgens voortgezet als jaarlijkse actie voor de groep. Nog steeds gaan De Zwervers in november met speculaaspoppen langs de deuren: voor veel Veenendalers vaste prik.

Verzuiling

De Zwervers waren overigens niet de enige en ook niet de eerste padvinders in Veenendaal. Eind jaren twintig heeft er een paar jaar een verkennerstroep gedraaid en rond 1930 ook een welpenhorde. Naast De Zwervers waren er katholieke verenigingen en meisjesgroepen actief, waaronder de V.E.E.N. Groep. Deze verenigingen stonden los van De Zwervers. Een uitzondering daarop vormen de Valleijagers, een groep die in 1962 vanuit De Zwervers werd opgestart en er na een paar jaar weer in werd opgenomen.

In 1973 kwam een eind aan de verzuiling en gingen na een lang fusieproces alle Nederlandse padvindersverenigingen op in Scouting Nederland. Vanaf die tijd wordt gesproken van scouting in plaats van padvinderij. De naamsverandering maakte deel uit van de pogingen die scouting ondernam om af te rekenen met het ouderwets en militaristisch imago - zoals ook veel jongeren zich in die tijd probeerden af te zetten tegen de

Ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan in 1963 voeren De Zwervers een toneelstuk op in gebouw Eltheto aan de Fluitersstraat (*collectie Scoutinggroep De Zwervers*)

oudere generatie. Zo verdween het prestatiegericht insignewerk voorlopig uit het programma en maakten de korte broek en sokken met kwastjes plaats voor de lange bruine ribfluwelen broek - met wijd uitlopende pijpen natuurlijk.

Welpen warmen zich bij de kachel in het Zwervershonk, 1964 (*collectie Scoutinggroep De Zwervers*)

Inmiddels maakten ook meisjes deel uit van de groep. Een kabouterkring startte voor de jongste meisjes, na een eerdere gestrande poging, in 1980 op woensdagmiddag. Enkele jaren later volgde een padvindstersvendel. Het succes van deze uitbreiding hing af van voldoende leiding die bereid was vrije tijd in de club te steken. Genoeg leiding vinden is een zorg van alle tijden, zo blijkt

herhaaldelijk uit de archiefstukken. Leiding komt sinds jaar en dag grotendeels voort uit de eigen jeugd, waarmee het scoutingspel van generatie op generatie wordt doorgegeven. 'De oudste verken- ners gingen als kok mee op wel- penkamp', legt Coby Schouten uit. 'Zo kon de overstap naar de leiding worden gemaakt.'

Met de oprichting van een rowans/ sherpa's speltak, voor jongens en meisjes van veertien tot en met zeventien jaar, kwam in 1982 een betere aansluiting tussen jeugd- leden en leiding tot stand. 'Een gemengde speltak, dat ging niet

zonder slag of stoot', kleurt oud-leider Hanno Luteijn het tijdsbeeld. 'Daar zijn heel wat gesprek- ken met ouders aan voorafgegaan.' Een oude bouwkeet van aannemersbedrijf Boers ging naast het Zwervershonk dienst doen als clubgebouw voor deze nieuwe speltak.

Brand

Toen een brand, aangestoken door jonge vanda- len, in februari 1992 het houten Zwervershonk in de as legde, leek de continuïteit van de groep even in gevaar te komen. De directie van het Juli- ana Ziekenhuis, die vanwege toekomstige ontwik- kelingen op het terrein al eerder had laten weten dat de groep naar een andere locatie moest uitkijken, zegde de samenwerking op. 'Toch stond niet de zorg om een nieuw gebouw, maar de vraag hoe we zo snel mogelijk door konden gaan, voorop', zegt toenmalig groepsvoorzitter Bix Döhne. Het ziekenhuis bood de groep tijde- lijk onderdak in de loods van de tuinman en de zoektocht naar een nieuwe locatie kon beginnen. Na veel lobbywerk, financiële acties, zelfwerk- zaamheid en hulp van lokale bedrijven én met een flinke subsidie van Jantje Beton en de gemeente Veenendaal kon in 1994 het nieuwe Zwervershonk aan de Zandheuvelweg worden geopend. Een jaar later was het opnieuw een Wereldjamboree in Nederland, deze keer in de Flevopolder, die scouting volop in de schijn- werpers zette. De Veenendaalse groep groeide

en was in 1997 op zijn grootst met meer dan 230 jeugdleden. Een tweede scoutinggroep, de Sionie, bood in deze periode plaats aan meer enthousiaste scouts in Veenendaal, maar deze groep is inmiddels weer opgeheven.

Sinds 1994 spelen De Zwervers in en rond het Zwervershonk aan de Zandheuvelweg (collectie Scoutinggroep De Zwervers)

De laatste jaren schommelt het aantal jeugdleden rond de 200, waarmee De Zwervers de grootste scoutinggroep in de regio is. Scouting spreekt anno 2013 nog steeds tot de verbeelding van veel jongens en meisjes, zo getuigt ook de lengte van de wachtlijst. Samen plezier maken, buiten in de natuur en met aandacht voor creativiteit, uitdagingen aangaan en grenzen verkennen zijn niet gebonden aan tijd of sociale klasse. De Zwervers zijn veranderd en met hun tijd meegegaan, maar ze houden ook tradities in ere, al is het in een nieuw jasje. De installatie van nieuwe leden, de jaarlijkse boerenkoolmaaltijd en het zomerkamp zijn daar goede voorbeelden van.

Het spel en het uniform mogen dan in de loop der jaren wel aangepast zijn, de herkenbare blauw geruite groepsdas is gebleven. Zelfs op de oude zwart-wit foto's is de das herkenbaar als een zichtbare 'rode draad' door het Zwerversbestaan.

Idealen

De flexibiliteit en het improvisatievermogen van

de groepsleiders, de betrokkenheid van bestuursleden, jeugdleden en ouders en de bereidheid van Veenendaalse ondernemers om de club te steunen zijn steeds bepalend geweest voor het voortbestaan van De Zwervers. Tot slot zijn

de idealen van broederschap en wereldvrede, die zo aanstekelijk werkten op de eerste Zwervers, nog altijd van betekenis. Zoals destijds in Vogelenzang komen nog steeds, eens in de vier jaar, scouts uit de hele wereld bijeen. Bijna aan elke Wereldjamboree die na 1937 is gehouden, hebben Zwervers deelgenomen. Zij kwamen terug met de onvergetelijke ervaring deel uit te maken van een wereldbeweging van gelijkgestemde jongeren met toekomst. Dat geeft energie om door te gaan, op weg naar het volgende jubileum.

Scoutinggroep De Zwervers telt inmiddels zo'n 250 jeugdleden en vrijwilligers die nog steeds met veel plezier het scoutingspel spelen. Het groepskamp in Nistelrode ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan, mei 2013 (collectie Scoutinggroep De Zwervers)

Bronnen

Archief Scoutinggroep De Zwervers (inventaris niet aanwezig)

Interviews met de oud-leden Bix Döhne, Jan Jansen, Frans de Koning, Hanno Luteijn en Coby Schouten Luteijn, H. en P. Koetsier, *Zwervers 50 jaar op pad* (Veenendaal, 1988)

Steen, Jan van der, *Padvindende. 100 jaar Scouting in Nederland* (Zutphen, 2010)

Kerken en geloven in Veenendaal

Circa achtentwintig jaar geleden was hij een van de oprichters van de Historische Vereniging Oud Veenendaal en bij afwezigheid van voorzitter Bert van den Bos werd hij op deze septemberbijeenkomst welkom geheten door penningmeester Henk de Kleuver. Roelof Bisschop had ondanks zijn drukke werkzaamheden in de Tweede Kamer toch kans gezien deze avond aanwezig te zijn om zijn gehoor door de geschiedenis van de Veense kerken te leiden.

DOOR INEKE VAN SCHUPPEN

Door middel van een powerpointpresentatie en aan de hand van de stamboom van de protestantse kerken wandelden de aanwezigen door de interessante kerkgeschiedenis van Veenendaal, die door de vele kerkelijke stromingen van oudsher een veelkleurig kerkelijk palet vertoont.

Sint Salvatorkerk

Al in de vijftiende eeuw was er sprake van een kapel op Emminkhuizen. Maar Emminkhuizen lag tamelijk ver van de plekken waar mensen woonden en dus besloot men een kerk te bouwen op het Kleine Veenloo. Deze katholieke kerk werd op 1 mei 1566 ingewijd en kreeg de naam Sint Salvatorkerk. Drie maanden later raasde de Beeldenstorm door de Nederlanden, maar dat geweld ging aan Veenendaal voorbij. In 1580 verboden de Staten van Utrecht de rooms-katholieke godsdienst en werden bezittingen van kerken en kloosters geconfisqueerd, maar pas in 1592 verscheen de eerste calvinistische predikant: Theodorus Siligineus. In de Geerboerderij werden nog geheime rooms-katholieke diensten gehouden en ook aan de Nieuweweg ontstond een schuilkerk.

Doopsgezinden

In de zeventiende eeuw had Veenendaal een bijzonder krachtige doopsgezinde gemeente. Zij zetelde in het huis van dokter Anbeek, dat waarschijnlijk gestaan heeft op de hoek van het Kost-verloren en de Zandstraat, op de plaats waar

zich nu een keukencentrum bevindt. In de loop van de jaren werd de gemeente kleiner, tot ze in 1854 helemaal werd opgeheven.

Hervormde lijn

In vorige eeuwen maakten onder meer Cornelis Pronk en Jan de Beijer tekeningen van de Oude Kerk, maar die zijn niet allemaal even waarheidsgetrouw. Een opmerkelijk predikant was dominee Hoedemaker, die het pamflet *De fabrieksarbeiders te Veenendaal* schreef en waarvan de opbrengst bestemd was voor een schaftlokaal voor de arbeiders. Er waren echter ook andere stromingen en de bekendste daarvan was de sekte van Zwarte Jannetje. Een van haar volgelingen bouwde aan de huidige Prins Bernhardlaan een groot en prachtig huis, waar Jannetje en haar sektegenoten introkken. Omdat de Oude Kerk in Stichts Veenendaal stond, werd in 1928 een tweede kerk, de Julianakerk, op Gelders grondgebied gebouwd. De grote stimulator van deze kerkbouw was dominee Jongebreur. Daarna volgden de Vredeskerk, de Sionskerk, de Hoeksteen en de Westerkerk.

Met zijn boeiende verteltrant wist Roelof deze avond de kerkgeschiedenis van Veenendaal tot leven te brengen. De achtergrondinformatie die hij verschaftte, bracht duidelijkheid in de ingewikkelde kerkelijke structuur in Veenendaal. Henk de Kleuver zwaaide hem na afloop van zijn pakkende verhaal de lof toe die hij verdiende en wenste vervolgens een ieder wel thuis.

Oplossingen dialectquizzen

DOOR HENK VAN 'T VELD

Wat betekent in 't Vèèns?

1	angeroei	vlaktemaat	x vishengel	haakse bocht
2	areg	aardig	gierig	x ruzie makend
3	bakkes	gebakjes	x mond	bakhuis
4	blender	mixer	x kwajongen	diender
5	daghitjie	x dienstmeisje	karrenpaard	bijzetkacheltje
6	gintepan	kookpan	vergiet	x daarheen
7	hiepie	x handbijtje	vrolijk iemand	hippie
8	huchie	gehucht	hoestbui	x kleine heuvel
9	karrebiesie	wagentje	x draagmandje	hoge rug
10	knarepert	x gierigaard	zeurpiet	karrepaard
11	koddebeier	bijhouder	moppentapper	x veldwachter
12	kruipers	mieren	x sperziebonen	kleuters
13	pietjies	pitjes	x hoofdfluis	bietjes
14	pispotjie	x klimplant	bedplasser	helm
15	raosdonders	baldadige jongens	x kapucijners	crossende motoren
16	schraoi	x mager	schreeuw	armoedig
17	smeerkees	x viespeuk	onderhoudsmonteur	vetspuit
18	snuut	lange neus	x gezicht	olielampje
19	trippie	trapje	steiger	x lage klomp
20	ut gemaakt	het handwerk	de luie stoel	x de wc

Hoe zeg je in 't Vèèns?

1	aardappels	x piepers	bonkers	aorepels
2	bedelaar	bedelaar	x schooier	zwaarver
3	De Betuwe	Ûver de Rijn	Den òverkaant	x De Klaai
4	dicht	dich	geslòte	x toe
5	eten fijnmaken	x muize	purke	plaatte
6	jong vrouwelijk varken	biggie	x gelt	spèènt
7	kamperfoelie	slierklimop	blomklimop	x haandjies
8	kikkervisje	kwakkertie	x dikkoppie	zwiepstartie
9	kleine stevige man	x knörrefie	bonkertie	proppie
10	kolenboer	x gruisboer	kòleman	zwartzaak
11	kruipen	buikschuive	krauwele	x lobbe
12	ladder	laange traap	x leer	trèèjer
13	meisje	kuuks keind	wigchie	x dèèntie
14	onderbroek met lange pijpen	dirrektwar	onderboks	x wijndvaanger
15	op de pof kopen	komeschuppe	x op de laat schrijve	paoie
16	rondsnuffelen	pluize	snaoie	x scheume
17	sabbelend drinken	sappele	x lörreke	duimele
18	sneetje, klein wondje	x kippie	schram	scheut
19	urineren	piese	waotere	x snörre
20	veulentje	x vulling	hitjie	peerdjie

Het laatste woord

Het besturen van een vereniging, hoe doe je dat? Is het echt wel nodig en zou je ook zonder een bestuur kunnen? Volgens Van Dale wordt onder besturen verstaan 'zaken van algemeen of groepsbelang leiden, regelen'. Misschien zou je ook wel kunnen zeggen dat besturen een beetje richting geven is aan een vereniging. Om leiding of richting te geven heb je bestuurders nodig. Wat zijn dat nu voor mensen, die bestuurders?

DOOR HET BESTUUR

In het verenigingsleven, zoals dat het geval is bij onze mooie historische vereniging, zijn dat veelal in de eerste plaats mensen die vrijwillig een aantal taken op zich nemen om daarmee aan de slag te gaan en tot een goed einde te brengen. In de tweede plaats zijn het mensen met hart voor de zaak en die daarom ook een grote gedrevenheid aan de dag leggen. In de derde plaats zijn ze vaak ook nog gespecialiseerd op een of ander maatschappelijk terrein, waarvan in de vereniging dan weer dankbaar gebruik wordt gemaakt. Vanuit die specialismen geven zij dus mede richting. Ik denk dat we niet zonder hen kunnen.

Een taak die de afgelopen jaren met veel liefde en toewijding werd vervuld is die van secretaris. Vele jaren maakte Ineke van Schuppen deel uit van ons bestuur en de functie van secretaris was haar op het lijf geschreven. Nu ze te kennen heeft gegeven te gaan stoppen met dit werk is het goed om ook hier te memoreren dat we al die jaren genoten hebben van haar inbreng en de wijze waarop zij aan de functie van secretaris invulling heeft gegeven. Ineke, heel hartelijk bedankt. Overigens blijft zij gelukkig wel lid van de redactie van *Oud Veenendaal*.

Het was niet makkelijk om een opvolger voor Ineke te vinden, maar gelukkig zijn we daarin geslaagd, en wel in de persoon van Sita van Aalderen. Net als haar voorgangster heeft ook zij de gedrevenheid om aan haar functie een mooie invulling te geven. Natuurlijk komt er in het begin veel op haar af, maar de wijze waarop ze zich nu al inleest geeft ons allemaal het vertrouwen dat zij zich snel heeft ingewerkt. Tot het eind van het jaar kan zij ook nog terugvallen op de kennis en

ervaring van Ineke. Op onze bijeenkomst op 12 december zullen we afscheid nemen van Ineke en u vragen in te stemmen met de benoeming van Sita tot secretaris van de HVOV.

Ineke van Schuppen in 2012 (collectie Ineke van Schuppen)

De bijeenkomst op 12 december is weer een foto- en filmavond georganiseerd door Hennie Henzen. Iedereen is van harte welkom op:

- **Donderdag 12 december 2013**
- **Ledenbijeenkomst HVOV**
- **Hennie Henzen: foto- en filmavond**
- **De Meent, Grote Beer 10**
- **Aanvang 19.45 uur**
- **Toegang gratis**

Onderstaande uitgaven zijn verkrijgbaar bij Janny Groenleer, Driemaster 42, 3904 RL Veenendaal, telefoon 0318 51 82 04 en bij het documentatiecentrum van de vereniging (zie voor het adres binnenzijde voorblad). Alle prijzen zijn exclusief verzendkosten.

- Werkgroep Dialect, veldnamen, straatnamen en bijnamen, *Veldnamen in Veenendaal* (80 pagina's met drie tekeningen)
Prijs: € 19,95
- Werkgroep Dialect, veldnamen, straatnamen en bijnamen, *Bewaard van vroger... Taol in 't Vèèn: uitschelle en dialekwoorde*; een overzicht van Veense uitschellen en bijnamen en een Veens woordenboek in één uitgave (176 pagina's)
Prijs: € 14,95
- dr R. Bisschop, *Een tweeling zelfstandig. Stichts en Gelders Veenendaal in de Bataafse-Franse tijd 1795-1813* (62 pagina's)
Prijs: € 4,50
- dr R. Bisschop, G.C. Speelpenning en T. Stol, *Het veen, de veenraden en het Veenraadschap. De historische wortels van de gemeente Veenendaal, toegelicht aan de hand van oude teksten 1546-1847* (152 pagina's; leerboek paleografie)
Prijs: € 9,-
- Werkgroep Genealogie, *Leggers van de Morgentalen der Geldersche en Stichtsche Veenen - deel 1* (176 pagina's; transcripties van de registers met namen van eigenaren en pachters van veengrond 1618-1722; met indexen en veel voor genealogen en andere onderzoekers interessante gegevens)
Prijs: € 12,50
- Werkgroep Genealogie, *Leggers van de Morgentalen der Geldersche en Stichtsche Veenen - deel 2* (200 pagina's; transcripties van de registers met namen van eigenaren en pachters van veengrond 1751-1791; met indexen en veel voor genealogen en andere onderzoekers interessante gegevens)
Prijs: € 12,50
- J.C. Meeuse, *De laatste oorlogsdagen in Veenendaal* (24 pagina's; verslag van de laatste oorlogsdagen in Veenendaal weergegeven voor familie in Zeeland door J.C. Meeuse, onderwijzer te Veenendaal)
Prijs: € 1,60
- dr H. van 't Veld, *Canon van Veenendaal* (64 pagina's; de geschiedenis van Veenendaal bekeken door vijftig vensters die parallel lopen aan de nationale canon)
Prijs: € 17,50
- dr H van 't Veld (red.), *Markante Veenendalers* (192 pagina's; zeventien sribenten schrijven de levensverhalen van 31 Veenendalers die door hun doen en laten indruk maakten op hun tijdgenoten en zo grote bekendheid genoten)
Prijs: € 14,95
- Gert Groenleer, *Veenendaal en de ramp van 1953* (32 pagina's)
Prijs: € 4,95
- A.C. van Grootheest en R. Bisschop (red.), *Geschiedenis van Veenendaal* (392 pagina's; overzicht van de geschiedenis van Veenendaal in al haar geledingen)
Prijs: € 38,50
- A.C. van Grootheest, R. Bisschop en G.C. Groenleer (red.), *Geschiedenis van Veenendaal 2* (447 pagina's; overzicht van de geschiedenis van Veenendaal met veel aandacht voor de mensen)
Prijs: € 19,95
- Teus van Beek, *Wij groeiden op in Veenendaal. Herinneringen aan een samenleving die voorgoed voorbij is* (104 pagina's; over vriendschap in Veenendaal in de jaren dertig en veertig van de vorige eeuw)
Prijs: € 9,95
- Teus van Beek, *Terug naar het dorp. Veenendaal, het dorp dat een stad werd* (104 pagina's)
Prijs: € 9,95
- Kees-Willem Bruggeman, Gert Groenleer en Bert de Groot (redactie), *Een zwaar bedrijf. De lagerindustrie in Veenendaal in woord en beeld* (168 pagina's)
Prijs: € 18,95
- Paul A.M.J. Hageman, 'Noe eerst effe praote'. *Herinneringen van een wolfabrikant uit Veenendaal. Naar het manuscript van Willem van Leeuwen (1880-1956)* (98 pagina's)
Prijs: € 9,95
- Paul Hageman, *Veenendaal op papier. Een inventarisatie* (cd-rom met meer dan 1000 boektitels over Veenendaal)
Prijs: € 5,-
- *Watersnoodramp 1855*, themanummer van *Oud Veenendaal* van januari 2005 (36 pagina's)
Prijs: € 3,-
- G.M.J. van Schuppen-Diepeveen, *Met vlag en wimpel. Kroniek van 100 jaar Oranjedag in Veenendaal* (36 pagina's)
Prijs: € 1,-
- Wout Jansen, *Een Gelders Verhaal. Meester Van de Westeringh en Gelders Veenendaal* (160 pagina's)
Prijs: € 9,95
- G. M. Muller, *De Grebbelinie. Wat er nog aan herinnert* (64 pagina's)
Prijs: € 9,95
- Jan van de Haar, *Winkels in 't Zaand* (28 pagina's; een beschrijving van vrijwel alle winkels die in de jaren vijftig in de Zandstraat waren gevestigd, met foto's en toelichting in dichtvorm en het Veens dialect)
Prijs: € 14,95
- Jan van de Haar, *Wòne en winkels in de Straot* (28 pagina's; een beschrijving van de winkels die in de jaren vijftig in de Hoofdstraat waren gevestigd, met foto's en toelichting in dichtvorm en het Veens dialect)
Prijs: € 12,95

Historische Vereniging Oud Veenendaal

